

Obsah

	4	Předmluva		
1 ———	6		5 ———	Hmotná kultura
	8	Hradiště		84
	10	Akropole	86	Zemědělství a obživa
	12	Předhradí	88	Zásobování a suroviny
	14	Podhradí	90	Plavba a rybolov
	16	Zázemí	92	Stolování
2 ———	18		94	Oděv a jeho součásti
	20	U vstupu do akropole	96	Šperk
	22	Druhý kostel	98	Zbraně a výstroj
	26	Třetí kostel - bazilika	100	Reprezentace
	32	Palác	104	Víra a liturgie
	36	Čtvrtý kostel	106	Specializovaná výroba
	40	Pátý kostel a severovýchodní brána akropole	108	Obchod
	44	Šestý kostel a přilehlý most	110	Domácnost a podomácká výroba
	48	Devátý kostel a pohřebiště Kostelisko	112	Hra a zábava
	52	Desátý kostel, řečiště a zástavba předhradí		
	56	Osmý kostel a sídliště v severním podhradí	6 ———	Terénní výzkum a nedestruktivní průzkum
3 ———	60			114
	62	Písečné hrůdy a říční ramena	116	Výzkum sídlištních areálů
	64	Řeka Morava a velkomoravská centra	118	Výzkum kostelů a paláce
	66	Historická krajina velkomoravských Mikulčic	120	Výzkum pohřebišť
4 ———	68		122	Výzkum zaniklých říčních ramen
	70	Opevnění	124	Geofyzikální průzkum
	72	Brány a mosty	7 ———	Výzkumná základna
	74	Kostely		126
	78	Palác a běžná zástavba	128	Nová archeologická základna
	82	Pohřebiště	8 ———	Historické souvislosti
				130
			142	Výběr literatury
			146	Resumé

Předmluva

Mikulčické Valy jako významné centrum Velké Moravy byly objeveny poměrně pozdě, až v roce 1954. Do té doby byla památka „ukryta“ v lužním lese a „chráněna“ pravidelnými rozlivy řeky Moravy. Periodické povodně omezovaly až do vybudování regulace řeky Moravy v roce 1971 výrazně archeologický výzkum i provoz areálu. Z toho důvodu musely být „moderní“ objekty archeologického pracoviště a muzea umístěny na vyvýšených, proti záplavám přirozeně chráněných místech, která se kryjí s nejcennějšími partiemi památky. Dnes jsou tyto stavby limitujícím faktorem památkové ochrany a prezentace celého areálu.

Areál má statut národní kulturní památky a nese oficiální označení „Slovanské hradiště v Mikulčicích“. O jeho správu se stará Masarykovo muzeum v Hodoníně zřizované Jihomoravským krajem. Výzkum hradiště a jeho zázemí provádí brněnský Archeologický ústav Akademie věd ČR, který zde má od roku 1954 své detašované pracoviště. Archeologie stojí za veškerým dosavadním poznáním mikulčické raně středověké aglomerace.

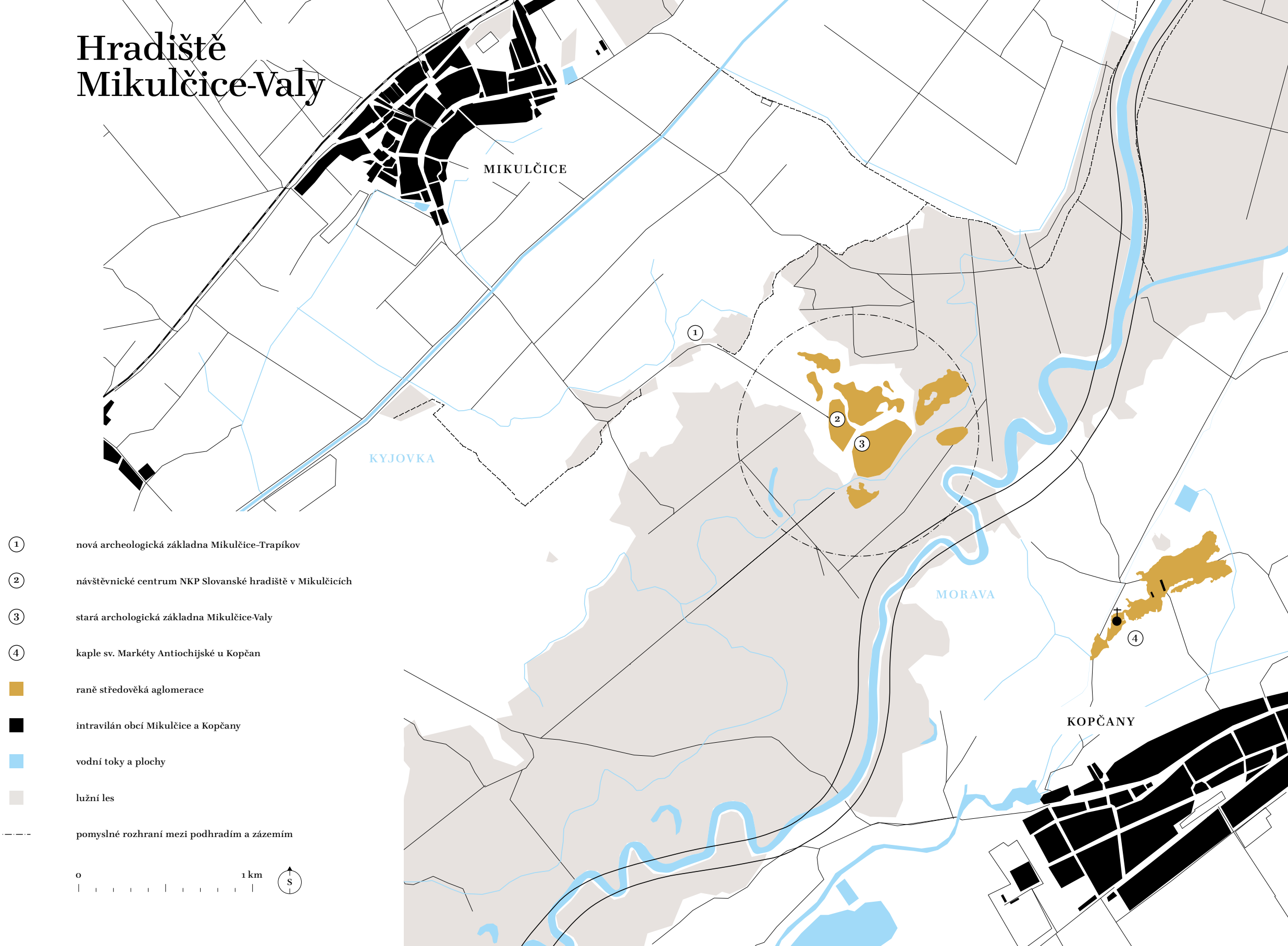
V letech 2007 a 2014 byly učiněny neúspěšné pokusy o zápis památky na seznam světového dědictví UNESCO. Dnes se správa lokality řídí pravidly definovanými v management plánu obou nominací a cíleně se připravuje na budoucí finální nominaci. Současně probíhá dlouhodobá revitalizace celého areálu, jejíž součástí je mimo jiné přestavba detašovaných pracovišť obou zde působících institucí: Masarykova muzea v Hodoníně a Archeologického ústavu AV ČR, Brno.

Nezávisle na současném dění si památka uchovává svou jedinečnou kulturně-historickou a vědeckou hodnotu. I přes absenci dobových historických zpráv je na základě výsledků archeologického bádání zřejmé, že mikulčické Valy byly centrálním místem raného středověku spojeným s vládnoucí panovnickou dynastií. Z hlediska svého historického významu, stavu dochování archeologických pramenů a jejich poznání, ale i malebného krajinného prostředí je hradiště Valy u Mikulčic výjimečnou lokalitou jak z hlediska domácího, tak evropského kulturního dědictví a výzkumu.

Předkládaná publikace zpřístupňuje výsledky archeologického výzkumu, který na lokalitě již více jak šedesát let provádí Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Tato publikace vychází jako 2. svazek ediční řady Mikulčice-průvodce. Je určena široké veřejnosti a má sloužit jako reprezentativnější doplněk 1. svazku řady vydaného v roce 2006, v cizojazyčných mutacích pak v roce 2008, a nazvaného Terénní výzkum v Mikulčicích. Tento nový průvodce vychází s podporou Akademie věd České republiky v rámci výzkumného programu Strategie AV21 *Evropa a stát: mezi barbarstvím a civilizací*.

Hradiště Mikulčice-Valy

①

nová archeologická základna Mikulčice-Trapíkov

②

návštěvníké centrum NKP Slované hradiště v Mikulčicích

③

stará archeologická základna Mikulčice-Valy

④

kaple sv. Markéty Antiochijské u Kopčan

■

raně středověká aglomerace

■

intravilán obcí Mikulčice a Kopčany

■

vodní toky a plochy

■

lužní les

pomyslné rozhraní mezi podhradím a zázemím

0

1 km

Hradiště

Mikulčické hradiště zaujímá svou polohou závěrečnou část luční enklávy, která se zařezává do souvislého pásu lužního lesa v blízkosti dnes regulovaného toku řeky Moravy, přibližně na poloviční vzdálenosti mezi moravskými Mikulčicemi a slovenskými Kopčany. V 9. století šlo o rozsáhlou a členitou sídelní aglomeraci, která se rozkládala na obou dnešních březích řeky Moravy. Proto se někdy hovoří o mikulčicko-kopčanské raně středověké sídelní aglomeraci. Vlastní mocenské centrum – opevněné jádro aglomerace neboli hrad – leží v poloze Valy v katastru obce Mikulčice. Dnešní luční charakter areálu hradu kontrastuje s „hradbou“ lužního lesa: rozhraní mezi otevřenou a zalesněnou částí aglomerace probíhá přesně po hranici východního valu akropole. Část osídlených areálů podhradí na severní a východní straně hradu se tak nachází již v lesním porostu.

Pro označení hradiště se vžil pojem *mikulčické Valy* nebo také hradiště *Mikulčice-Valy*. Název *Valy* se v původním pojetí vztahoval k vyvýšené části akropole, která je jistě tou historicky nejvýznamnější částí celé aglomerace. Přeneseně se tento původně pomístní název používá pro označení celé lokality.

1 Ortofotografická mapa mikulčického hradiště (stav 2009).

Pro potřeby výzkumu i prezentace lokality slouží jednotná terminologie, která používá jak funkčních, tak pomístních názvů. Samozřejmě jde o označení moderní a pomocná, která se nemusejí shodovat s původním členěním ani funkcí areálů, jak je chápali obyvatelé aglomerace v 9. století. Jádro sídelní aglomerace neboli vlastní *hrad* se skládá ze dvou opevněných útvarů: *akropole* a *předhradí*. Tyto byly obklopeny *podhradím* neboli *suburbiem*. Na podhradí navazovalo – a s ním se také částečně svým hospodářským významem překrývalo – *zázemí*.

Výše uvedená funkční terminologie se týká sídelní aglomerace v její vrcholné fázi, tj. někdy na konci 9. století. Této fázi předcházela poměrně dlouhodobý kontinuální vývoj osídlení místa, jehož počátky jsou kladeny do pozdního 8. století. V té době byl rozsah osídlení podstatně menší a centrální sídliště bylo – jak se hypoteticky předpokládá – jenom lehce opevněno nebo jednoduše ohrazeno. Ke stavbě silné fortifikace – hradby, která do jisté míry charakterizuje velkomoravské mocenské centrum – došlo podle výsledků posledních bádání až někdy v pokročilém 9. století.

2 Ortofotografická mapa mikulčického hradiště se zákresem sídelních areálů.

Akropole

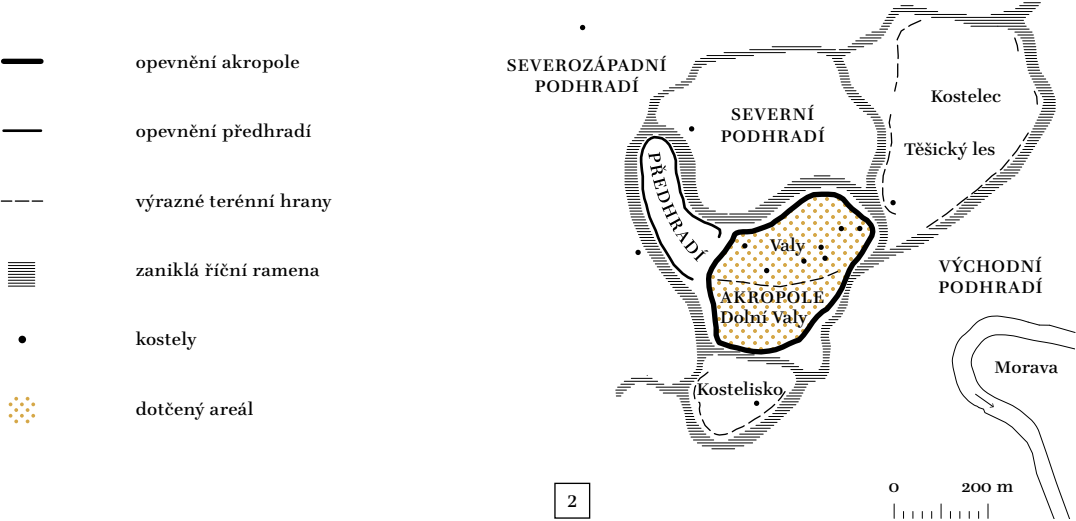
Jako akropole se označuje centrální opevněný útvar hradiště s palácem, několika kostely a hlavními pohřebišti. Celý areál o výměře 7,7 hektaru je ohraničen dobře viditelným valem. Většina archeologicky doložených zděných staveb 9. století se nachází v severní vyvýšené části akropole označované již tradičně pomístním názvem *Valy*. Tato část akropole o rozloze 4,8 hektaru je tvořena písčným hrúdem, resp. dunou, která výškově výrazně vystupuje ze zarovnaného reliéfu mikulčické údolní nivy. Naproti tomu níže situovaná jižní část akropole označovaná jako *Dolní Valy* patří k nejnižše položeným areálům celé aglomerace; zaujímá plochu 2,9 hektaru. Obě uvedené části jsou společně ohraničeny dnes dobře viditelným obvodovým valem akropole, který je pozůstatkem původní velkomoravské hradby skořepinové konstrukce.

Akropole se někdy označuje jako „knížecí hrad“. Zde se nacházely ty nejvýznamnější zděné stavby – kostely, palác, ale i další rezidenční objekty. Vnitřní plocha akropole byla členěna příkopy, palisádami nebo ploty na menší útvary, především sakrální areály kostelů a hřbitovů, dvorce a další celky, jejichž rozsah ani bližší funkci nedokážeme blíže určit. Zde sídlili v první řadě příslušníci tehdejší elity – rodiny knížete a velmožů,

duchovenstvo, příslušníci vojenské družiny, řemeslníci pracující pro knížecí „dvůr“ – a samozřejmě služebné obyvatelstvo. Na akropoli pracovaly dílny kovolitců, šperkařů, kovářů, snad i sklářů a řemeslníků dalších profesí. Základním typem obydlí byly dřevěné přízemní domy roubené konstrukce s hliněnými, v některých případech i maltovými podlahami. Pozůstatky této zástavby se uchovaly hlavně v okrajových partiích akropole; v centrální vyvýšené části byly jejich pozůstatky porušeny přirozenou erozí a orbou, která zde probíhala až do začátku výzkumu v roce 1954.

Základním urbanistickým prvkem akropole byla hlavní západovýchodní komunikace, která spojovala obě její hlavní brány – západní se severovýchodní. Kolem této cesty byly uspořádány nejvýznamnější objekty – kostely, resp. jejich sakrální areály s pohřebišti, palácový okrsek a další residenční i jiné stavby.

Areál akropole prošel v nedávné době revitalizací, která sjednotila památkovou prezentaci kostelů, přinesla jednotnou úpravu cest a informačního systému. Rušivě působí pouze stará archeologická základna, která teprve čeká na svou rekonstrukci do podoby tzv. archeologické mise.

[1] Letecký snímek severní části akropole s nově rekonstruovanými půdorysy paláce a třetího a čtvrtého kostela a s právě probíhajícím revizním výzkumem opevnění (1) a pátého kostela (2; stav 2012).

[2] Schéma mikulčického hradiště s vyznačením areálu akropole.

Předhradí

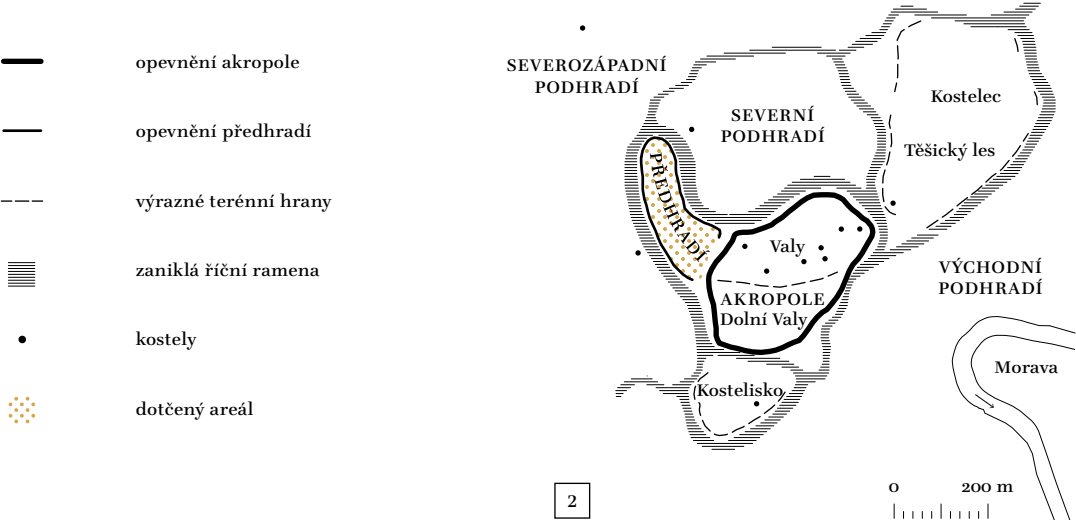
Předhradí protáhlého jazykovitého tvaru se připojovalo na západní straně k akropoli a zaujímal plochu 2,4 hektaru. Jeho opevnění bylo ve srovnání s hradbou akropole podstatně subtilnější, takže v reliéfu současného terénu nezanechalo viditelné stopy. Existence opevnění byla prokázána až archeologickým výzkumem. Předhradí zaujímal mírnou terénní vlnu ze starších povodňových jílů obtékanou v 9. století meandrem řeky.

Předhradí bylo obytným areálem s pravidelnou hustou zástavbou a vysokou intenzitou osídlení. Nenacházíme zde žádné kostely ani pohřebiště, chybí zde dokonce doklady intenzivnější řemeslné výroby. K takto vyhraněné formě „obytného“ areálu zatím chybí mezi raně středověkými hradišti u nás i v okolí srovnatelné období. Otázkou je, kdo předhradí obýval a k čemu tento areál primárně sloužil. Jedním z možných výkladů, se kterým přišel již před 40 lety Josef Poulik, je sídlo vojenské družiny knížete. Mezitím byly vysloveny další hypotézy, ovšem žádná z nich není dostatečně průkazná. Po posledních terénních výzkumech, které v areálu předhradí proběhly v souvislosti s přestavbou návštěvního centra, se však stále více ukazuje nová skutečnost:

archeologický projev není na celé ploše předhradí jednotný – mohly zde existovat okrsky sloužící různým skupinám obyvatel mocenského centra a různým účelům.

Co zůstává pro celý areál předhradí společné, je pravidelná hustá zástavba z roubených domů budovaných na písčito-jílovitých navážkách. Tyto pravidelné – čtvercové nebo obdélné – podlahové úpravy identifikují dispozici původní dřevěné zástavby, po jejíž nadzemní konstrukci se nedochovalo až na výjimky vůbec nic. Osídlení se v předhradí vyvíjelo neobvykle dynamicky: několikanásobné zvrstvení podlahových navážek svědčí o opakované obnově a přestavbě domů v poměrně rychlém sledu za sebou.

Dnešní situace předhradí je z hlediska památkové péče a vizuální prezentace „slabým“ místem mikulčického archeologického areálu. Muzeum bylo sice v roce 2014 moderně přestavěno a vybaveno rozhlednou, ostatní zástavba a hlavně rozsáhlé asfaltové parkoviště jsou bohužel rušivým prvkem v této jinak archeologicky i historicky nesmírně cenné části opevněného jádra aglomerace.

[1] Letecký snímek s pohledem na akropoli (v popředí) a předhradí (1) od východu. Na plochu velkého parkoviště navazuje budova původního muzea (stav 2012), která byla v roce 2014 moderně přestavěna a opatřena rozhlednou.

[2] Schéma mikulčického hradiště s vyznačením areálu předhradí.

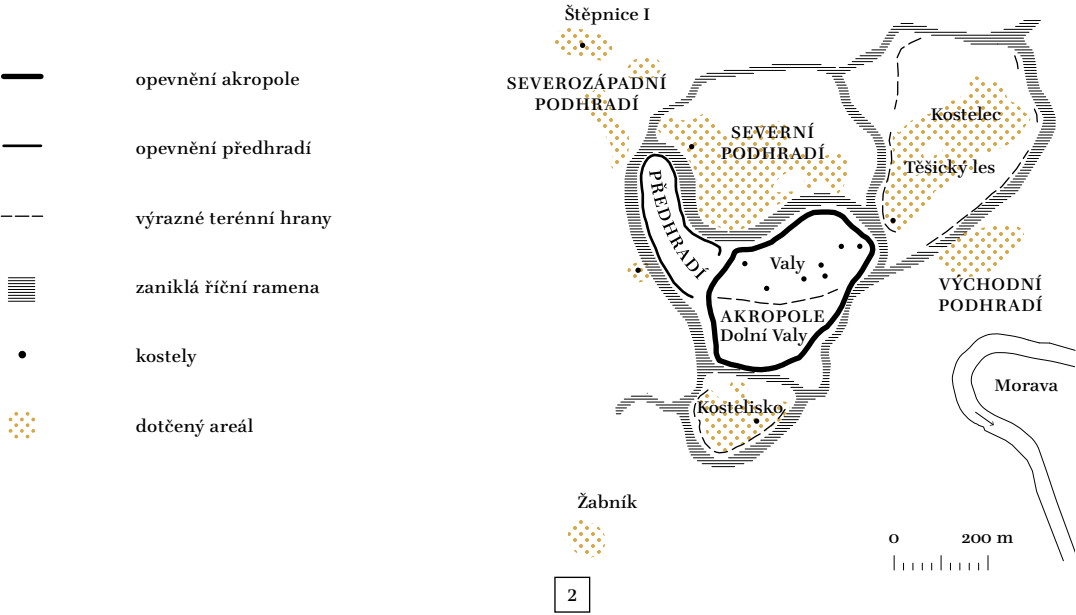
Podhradí

Pod pojmem podhradí (suburbium) se rozumí území obklopující opevněné jádro mikulčické aglomerace. Jedná se především o několik sídlištních areálů, pět kostelů s hřbitovy a další prostá pohřebiště. Nejstarší osídlení se nachází na dvou písčinných dunách situovaných severovýchodně a jižně od hradu a označovaných pomístními názvy *Těšický les* a *Kostelisko*. V 9. století byly tyto dnes zalesněné polohy nejspíše samostatnými říční ostrovy, které svým vyvýšeným terénem nabízely dobré podmínky pro osídlení; stejné polohy byly s oblibou využívány jako pohřebištní areály.

Od území hradu bylo podhradí odděleno věncem dnes již zaniklých říčních ramen. Tato koryta členila tehdejší terén i dále od hradu a vytvářela přitom hranice dalších ostrovů a sídlištních areálů. To platí zejména pro níže položené části podhradí, kde bylo osídlení zakládáno na bázi starších povodňových sedimentů. Je charakteristické, že tyto pro život méně příznivé polohy byly osidlovány hlavně ve vrcholné a pozdní fázi velkomoravského osídlení, tj. v době největšího rozmachu mocenského centra. Největší takové sídliště se nacházelo na ploše

asi 5 hektarů v severním podhradí, další, menší, byla v severozápadním a východním podhradí. Z celkové mapy osídlení je zřejmé, že šlo o to obsadit přednostně areály situované co nejbližší k hradu. Do vzdálenějších poloh se osídlení šířilo jen v případech, že šlo o vyvýšené, tj. přirozeně zvýhodněné, areály. Příkladem je sídlištní areál u kostela č. 7 v poloze *Štěpnice I* 300 m severozápadně od předhradí a malá duna *Žabník* 300 m jihozápadně od akropole.

V podhradí lze hledat příbytky řemeslníků, zemědělců a dalšího obyvatelstva zajišťujícího hospodářský provoz hradu. Nejvíce dokladů výroby - kovářství a kovolitectví - nacházíme v severním podhradí. Kostely v mikulčickém suburbii bývají považovány za doklad dvorců, rezidenčních a hospodářských útvarů zakládaných velmoži v blízkosti knížecího hradu; ovšem zatím se žádný takovýto útvar nepodařilo archeologicky v celistvosti prozkoumat. V podhradí - zejména na vyvýšených písčinných dunách - se intenzivně pochovávalo. Existovala zde kostelní i prostá pohřebiště s hroby luxusně vybavenými i zcela „chudými“.

[1] Letecký snímek podhradí od severozápadu. V popředí sedmý kostel (1), ve středním plánu hrad a vlevo od něj severní podhradí (2), v pozadí kaple sv. Margity u Kopčan (3) a dále svahy bílých Karpat (stav 2011).

[2] Schéma mikulčického hradiště s vyznačením sídlištních areálů v podhradí.

Zázemí

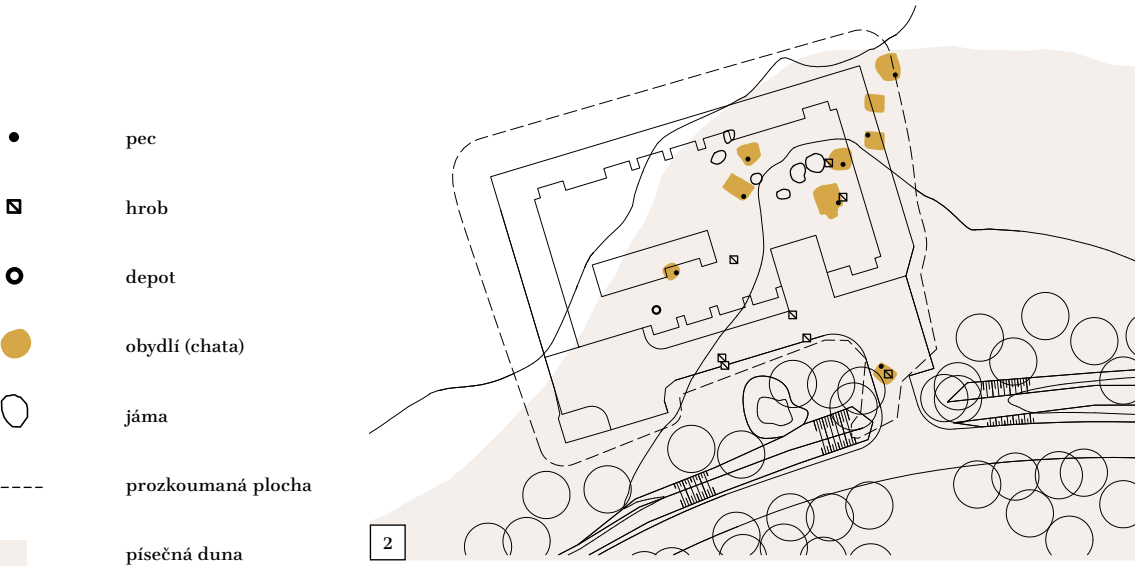
Jako zázemí mikulčického hradiště označujeme území navazující na pásmo podhradí; podle konvence současného výzkumu jde o okruh sahající od necelého jednoho kilometru po přibližně deset kilometrů od hradu. Tento okruh současně vymezuje nejbližší zájmové území dnešního mikulčického archeologického výzkumu. Vedle takto geograficky pojatého „zázemí“ hovoříme ještě o „hospodářském zázemí“, které je definováno funkčně jako provozní zajištění hradu. Předpokládáme, že šlo především o zásobování zemědělskými produkty a nejrůznější služby, včetně vojenských. V tomto smyslu plnil funkci hospodářského zázemí již areál podhradí, ale i podstatně vzdálenější osady. Nakonec i samo služební obyvatelstvo hradu se muselo podílet na provozu mocenského centra.

Distribuci potravin a dalších základních potřeb pro 1-2 tisíce osob, což je velmi hrubý odhad počtu obyvatel mikulčické aglomerace v pokročilém 9. století, muselo zajišťovat početné obyvatelstvo prostřednictvím dobře organizovaného systému. Jak tato organizace fungovala, do jaké míry se na ní podílely jednotlivé části hradu, podhradí či zázemí, to jsou všechno otázky, kterými se zabývá současný mikulčický výzkum. Otázky

dotýkající se zajištění obyvatelstva hradu potravinami a dalšími životně důležitými prostředky se zkoumají prostřednictvím modelů subsistenčních strategií. Těmi se zabývají zejména odborníci z oblasti archeobotaniky a archeozoologie, kteří zpracovávají nálezy rostlinných makrozbytků a zvířecích kostí z výzkumu v Mikulčicích.

Nejlépe prozkoumaným sídlištěm v zázemí hradiště je osada z 9. století objevená v místě nové archeologické základny Mikulčice-Trapíkov asi 1 km od hradu. Při plošném předstihovém výzkumu zde bylo v letech 2010–2011 zjištěno vesnické sídliště s několika do země zahloubenými obydlími, tzv. zemnicemi, dále s hospodářskými objekty a několika hroby. Sídliště patřilo k hospodářskému zázemí hradu; od vlastního centra se lišilo charakterem zástavby i hmotnou kulturou.

Protipólem sídliště na Trapíkově bylo z hlediska své geografické polohy osídlení z 9. století doložené v okolí kaple sv. Margity v Kopčanech na dnešní slovenské straně aglomerace vzdálené 1,7 km od hradu (viz obr. na titulní straně kapitoly Hradiště Mikulčice-Valy, str. 6–7). Obě tato sídliště v zázemí hradu vykazovala podobné znaky.

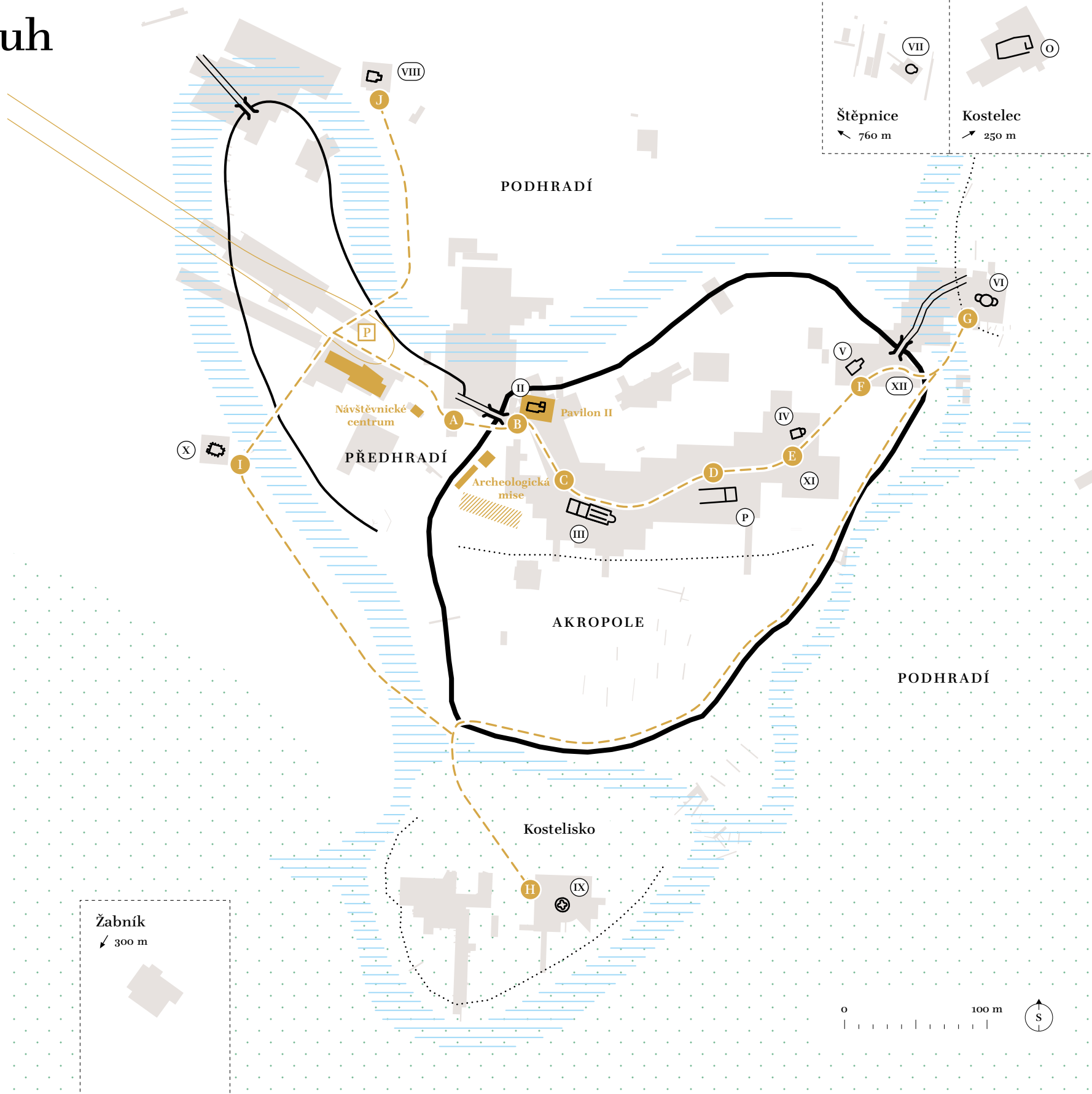

1 Letecký snímek mikulčického hradiště s polohou Trapíkov v pozadí (1); pohled od východu (stav 2012).

2 Mikulčice-Trapíkov, půdorys vesnického sídliště zkoumaného v místě nové archeologické základny v letech 2010–2011.

2 Prohlídkový okruh

- (IV) kostely
- (P) palác
- (O) dřevěný objekt
- opevnění akropole
- opevnění předhradí
- výrazné terénní hrany
- prozkoumané plochy
- zaniklá říční ramena
- zaniklé brány a mosty
- stanoviště návštěvníkého okruhu
- návštěvnícký okruh
- moderní zástavba
- plánovaná historická zahrada
- silnice a parkoviště
- lužní les

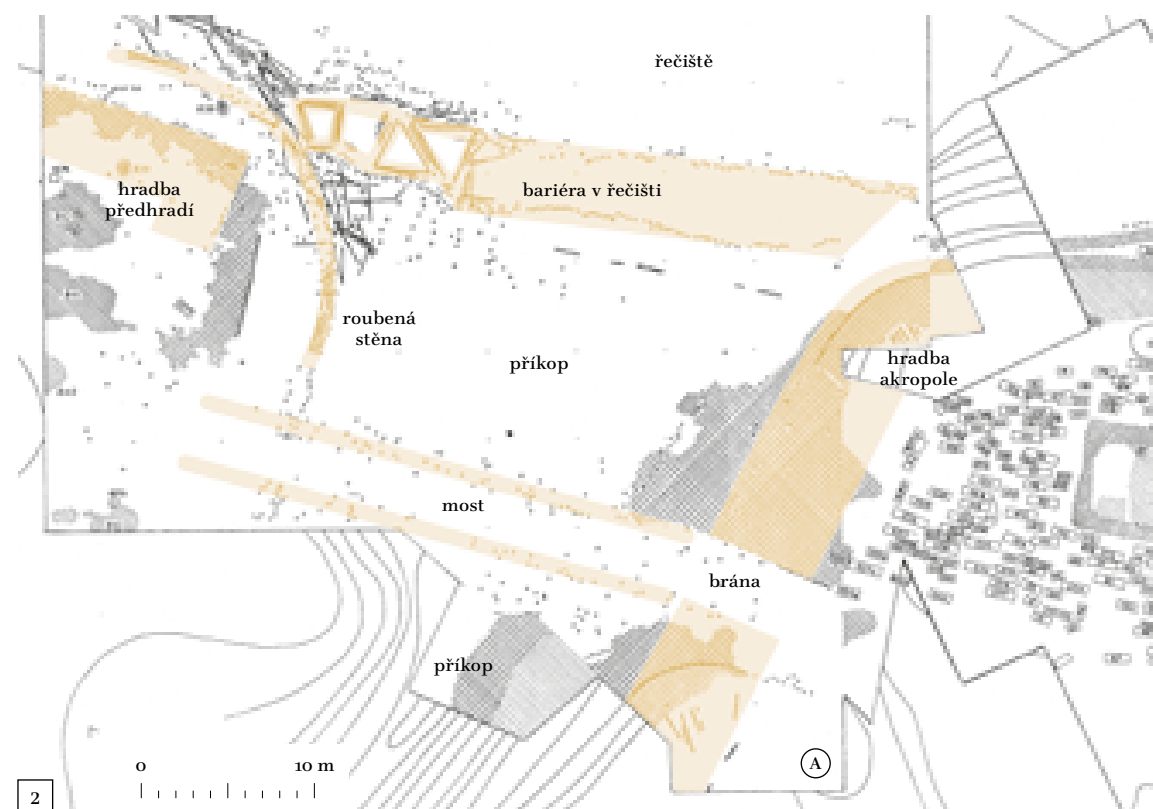
U vstupu do akropole

Prohlídková trasa po hradišti v Mikulčicích začíná v místech, kde dnešní hlavní přístupová cesta vchází na vyvýšenou akropoli velkomoravského hradu. Právě zde se nacházela v 9. století západní brána akropole. Dříve než příchozí prošel touto branou, musel překonat dřevěný most spojující předhradí s akropolí a přecházející přitom vodní příkop oddělující oba tyto opevněné areály. Vodní příkop ústil na severní straně do řečiště Moravy, dnes zcela zaniklého. Ústí příkopu na severní straně uzavírala vůči řečišti řada dřevěných komor vyplněných kamením (bariéra). Účelem této neobvyklé konstrukce bylo zabezpečení strategicky choulostivého místa jak z hlediska obrany, tak proti nežádoucímu působení vodního proudu. Dno bývalého řečiště Moravy se nacházelo 3 až 4 m pod dnešním povrchem.

Dochování dřevěných konstrukcí a dalších nálezů z organických materiálů v bývalých říčních korytech v Mikulčicích je v klimatických a půdních podmínkách našich archeologických lokalit zcela ojedinělé. Souvisí to s uložením těchto nálezů pod hladinou podzemní vody, která zakonzervovala jak dřevěné konstrukce a artefakty, tak archeobotanický materiál. Rostlinné makrozbytky z říčních koryt jsou důležitým materiálem pro rekonstrukci přírodního prostředí Mikulčic v 9. století i pro poznání úrovně tehdejší agrikultury. Řada pěstovaných druhů ovoce a zeleniny představuje nejstarší doklady svého druhu na našem území, např. broskvoně, vinná réva, okurky, pastinák apod.

1 Bariéra na dně řečiště sestávající z řady roubených komor vyplněných kamením. Nepravidelné řady kúlů vpravo od této konstrukce nesly patrně dřevěnou plošinu užívanou nejspíše pro chráněný přístup obyvatel hradu k vodě a pro přistávání člunů.

2 Velkoplošný odkryv v prostoru severního vyústění příkopu mezi předhradím a akropolí (plocha K 1972-75).

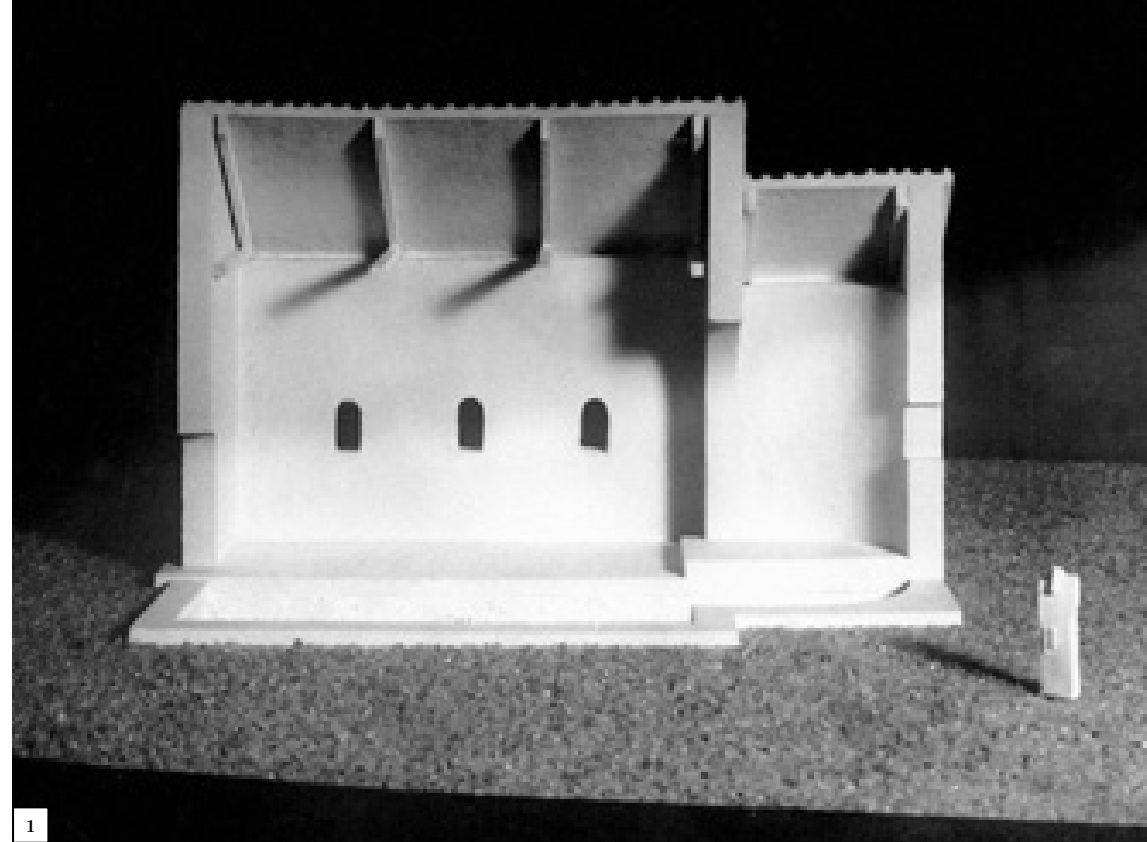

Druhý kostel

Po vstupu do areálu akropole spatříme vlevo budovu chránící konzervované základy tzv. druhého mikulčického kostela. V těchto místech byly Josefem Poulikem v roce 1954 zahájeny terénní práce v Mikulčicích. Z areálu akropole se uvádí celkem sedm sakrálních staveb. Kostely označené čísla 2, 3, 4 a 5 jsou jednoznačně doložené svými půdorysy. Naproti tomu skrovné stavební zbytky interpretované v počátcích výzkumu mikulčického hradiště jako pozůstatky kostela č. 1 nelze považovat za průkazné. Za hypotetické je nutné nadále označovat i kostely č. 11. a 12, které reprezentují zcela rozrušené zbytky staveb zděné nebo kombinované konstrukce; pro funkci kostelů by v obou případech svědčila poloha destrukcí uprostřed samostatných pohřebišť.

Druhý kostel stál v ohybu hradby, v blízkosti západní brány akropole. Společně s třetím kostelem se jedná o stavby řazené k nejstarším a stavebně nejkomplikovanějším sakrálním stavbám v Mikulčicích. V případě druhého kostela byly rozpoznány tři hlavní stavební fáze: dřevěná stavba s litou maltovou podlahou (1), zděná jednodílná stavba s pravoúhlým chórem (2), k jehož severní straně byla posléze přistavěna prostora sloužící snad jako pohřební komora (3). O značném významu stavby svědčí mimo jiné přítomnost významných pohřbů uvnitř kostela, nebo přesněji pod ním. Hrob 265 pod litou maltovou podlahou, vybavený mečem a ostruhami, svědčí o počátcích kostela nejspíše ještě v 1. polovině 9. století. Dětský hrob 2032, nalezený při revizním výzkumu kostela v roce 2008 pod jihozápadním nárožím stavby a vybavený drobnými zlatými gombíky, datuje druhou stavební fázi do pokročilého 9. století.

- [1]** Rekonstrukce mladší fáze druhého kostela podle J. Pošmourného. Vnější rozměry stavby cca 13 × 8,5 m.
- [2]** Plocha výzkumu s pozůstatky druhého kostela v roce 1956. Vyznačeny jsou tři stavební fáze objektu: 1-3. Vrstva kamení v popředí patří zpochybňovanému prvnímu kostelu.

V prostoru druhého kostela – uvnitř a kolem stavby – bylo pochováno přibližně 200 osob. Výše zmíněné „interiérové“ hroby 265 a 2032 patřily nejspíše významným jedincům z okruhu vládnoucí vrstvy mojmírovské Moravy. Značka ve tvaru kříže vtepaná do čepele meče z hrobu 265 má analogii na meči z hrobu 580 v hlavní lodi kostela č. 3. Obě tyto zbraně opatřené vtepanými kříži jsou považovány za možný atribut panovnické moci a odpovídající hroby za potenciální dynastické pohřby. Kromě hrobů s meči (hroby 90, 265 a 280) patřily nejvýznamnějším jedincům především hroby vybavené honosnými pásovými kováními (hrob 100), pozlacenými bronzovými ostruhami s lidskými maskami (hrob 44) a zlatými šperky. Řada dalších hrobů obsahovala stříbrné nebo pozlacené ozdoby – nejčastěji gombíky. Častým nálezem v hrobech byly rovněž ostruhy.

V rámci odkryvu druhého kostela v 50. letech minulého století byl zkoumán přilehlý úsek opevnění akropole. Výsledky výzkumu pohotově publikoval již roku 1957 J. Poulík. Díky reviznímu výzkumu v roce 2012 se podařila vysvětlit již dříve popsaná přítomnost dvou kamenných zdí v čele hradby: nešlo o dvě fáze opevnění, jak se původně předpokládalo, ale o součást jednoho stavebního záměru. Vnější kamenná konstrukce vysunutá do řečiště byla mohutnou bariérou rozšiřující úzký prostor hřbitova po severní straně druhého kostela a současně poskytující pevnou bázi pro stavbu vlastní hradby dřevohlinité konstrukce s čelní kamennou plentou.

Meče s vtepanou značkou kříže na čepeli pocházející ze dvou nejvýznamnějších kostelních interiérových hrobů v Mikulčicích mohly patřit k atributům panovnické moci.

- 3 Plán plochy v prostoru druhého kostela zkoumané v letech 1954–1959.
- 4 Hradba akropole zkoumaná v roce 1956. Spodní bariéra, původně zepředu držaná dřevěnými kůly, a na ní v odstupu pozůstatky čelní kamenné plenty vlastní hradby.
- 5 Hrob 265 velmože s mečem objevený pod litou maltovou podlahou nejstarší stavební fáze kostela.

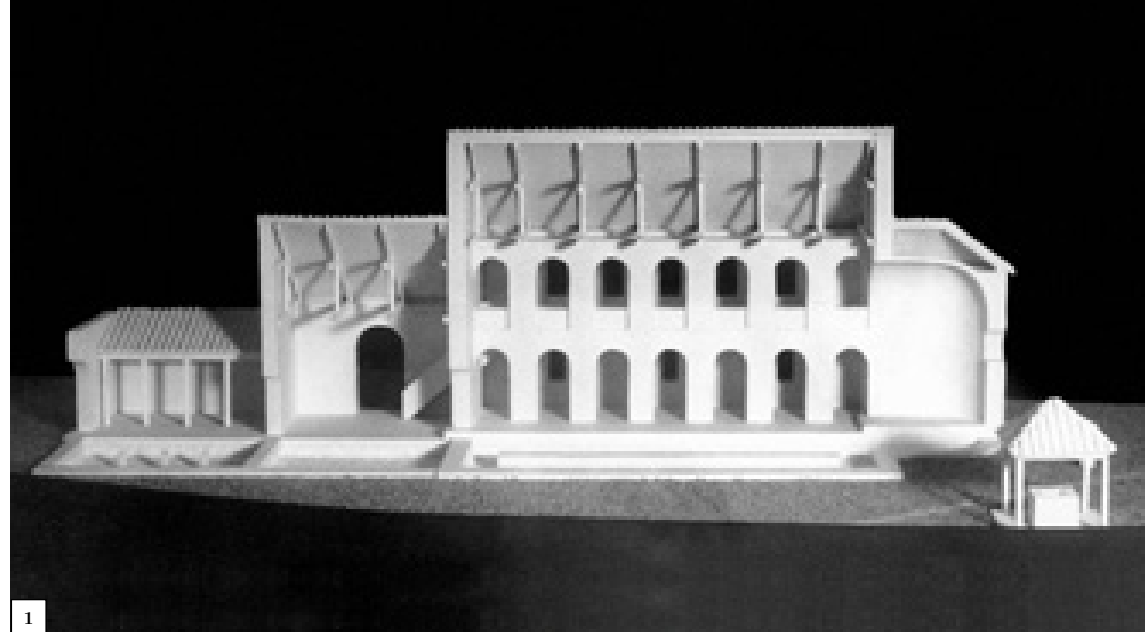

Třetí kostel – bazilika

Na nejvyšším místě akropole jsou situovány dvě stavby, které výmluvně reprezentují knížecí prostředí velkomoravských Mikulčic – bazilika a palác. Bazilika – třetí mikulčický kostel – je jedinou vícelodní sakrální stavbou v lokalitě a současně největším dosud odkrytým velkomoravským kostelem. Byla objevena v roce 1956 a zkoumána ještě další dvě sezóny. Okrajové části pohřebiště byly dovykopávány postupně ještě v 60. a 70. letech. Revizní výzkum kostela provedený v letech 2011–2012 přinesl některé nové překvapivé poznatky.

K trojlodí stavby s východní apsidou byly na západní straně připojeny dva další prostory – atrium a nartex. Znalec velkomoravské architektury architekt Josef Pošmourný rekonstruoval stavbu jako tzv. helénistickou baziliku, tj. stavbu s ochozy (tribunami) nad oběma bočními loděmi. Naproti tomu dnes převládá spíše názor, že šlo o klasickou bazilikální stavbu s nižšími bočními loděmi a hlavní lodí osvětlovanou okny v bočních stěnách nad postranními loděmi. O bazilice se předpokládá, že mohlo jít o biskupský kostel. Působil zde jistě početný sbor kněží a patrně zde existovala i církevní škola. Součástí komplexu byla dřevěná zástavba v prostoru hřbitova, bohužel jen torzovitě dochovaná; v jednom z objektů byla nalezena kamenná studna považovaná omylem za baptisterium.

Bazilika byla nejmonumentálnější sakrální stavbou Velké Moravy. Reprezentovala nejspíše panovnickou moc vládnoucích Mojžírovců.

- 1 Model třetího kostela v podobě tzv. helénistické baziliky podle J. Pošmourného.
- 2 Odkryv kostela v roce 1957. Rozměry stavby byly na svou dobu a místní poměry impozantní (35 × 11 m).

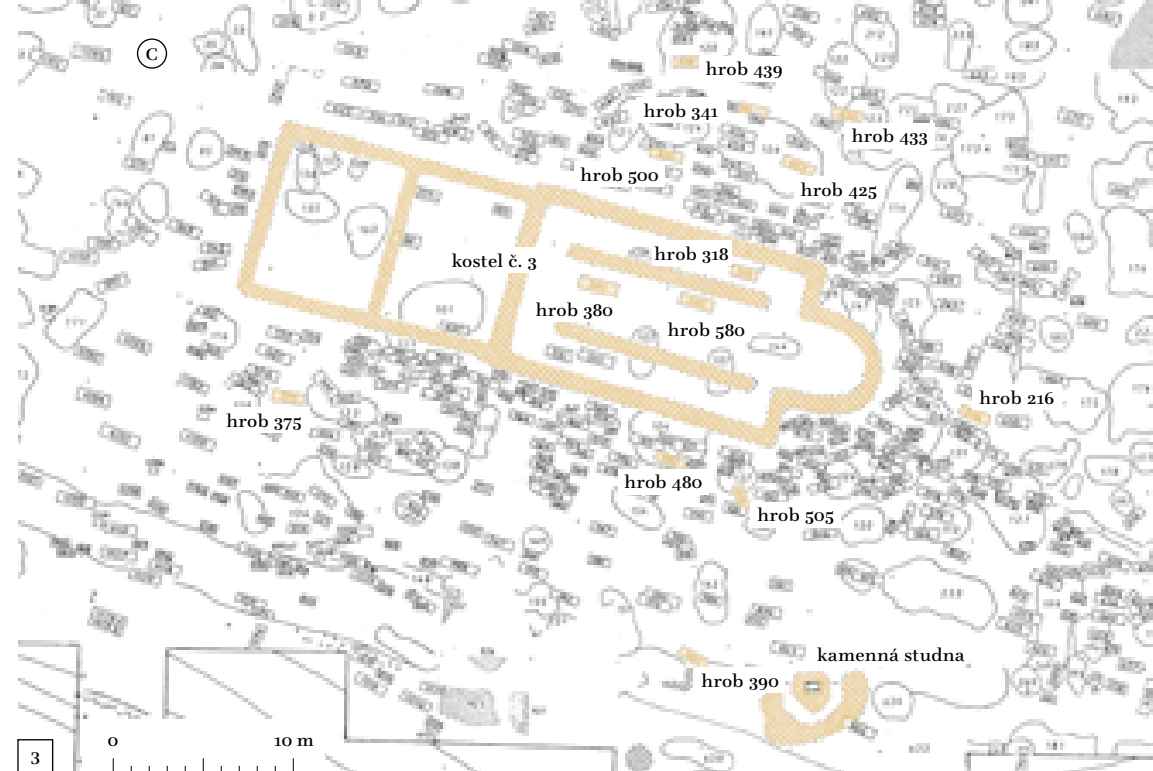
Třetí kostel prošel také stavebním vývojem: k trojlodí byly dodatečně přistavěny prostory nartexu a atria. Kdy byla stavba založena, nedokážeme přesně určit. Lze jen předpokládat, že se tak stalo někdy kolem poloviny 9. století.

Jedinečný význam třetího kostela dokládají hroby objevené v jeho interiéru. V prostoru trojlodí a nartexu bylo nalezeno několik hrobek, které patřily významným jedincům z okruhu vládnoucí vrstvy Velké Moravy. Tito zemřelí byli uloženi v rakvích opatřených železnými kováními. Hrobové komory byly překryty maltovými příkrovy natřenými červenou barvou. Bohužel působením nepříznivých okolností se kosterní pozůstatky v těchto „hrobkách“ dochovaly ve velmi špatném stavu. Chybí nám tak vesměs bližší biologické údaje o pochovaných jedincích.

Nejprivilegovanější místo uvnitř kostela i obecně v Mikulčicích zaujímaly dva bohatě vybavené mužské hroby známé pod označením 580 a 380. Hrob 580 obsahoval výbavu sestávající z meče, sekery, dýky s honosnou rukojetí, ozdobných kování opasku, zlatého gombíku, vědra a dalších předmětů. Z hrobu 380 pocházejí mimo jiné soupravy umělecky cenných kování podkolenních vázání, dále zlatý gombík, zlatá plotýnka (snad s funkcí obolu mrtvých) a celokovové vědérko s postavou ptáčka na víku.

Luxusní výbavu sestávající ze tří zlatých gombíků lucerničkového tvaru s vloženými skleněnými oky a tří zlatých hrozníčkovitých náušnic obsahoval ženský hrob 318 v boční lodi kostela.

Pět hrobů nalezených v interiéru trojlodí patřilo příslušníkům vládnoucí vrstvy Velké Moravy.

3 Plán prozkoumané plochy v prostoru třetího kostela a jeho pohřebiště.

4 Maltový příkrov jedné z hrobek v hlavní lodi kostela.

5 Hrob 580 situovaný v čestné poloze hlavní lodi v prostoru před předpokládaným oltářem.

Kolem kostela bylo odkryto pohřebiště s přibližně 550 hroby, jejichž hustota a vzájemné překrývání svědčí o značné intenzitě pochovávání. V řadě případů byly zjištěny pozůstatky kamenných či dřevěných obložení hrobových jam, jakož i železná kování dřevěných rakví. Uváděny jsou i pozůstatky zděných hrobek. Pohřebiště vyniká počtem bohatých hrobů velmožské aristokracie vybavených zlatými šperky (26 hrobů), meči (6 hrobů), honosnými soupravami opaskových kování, drahými textiliemi a předměty cizí provenience. Řada nálezů z baziliky představuje mistrovská díla uměleckého řemesla své doby. Jako příklad lze uvést pár zlatých dvouplášťových gombíků s natavenými můstky zdobenými granulací z hrobu 505. Nádherou a jemností svého zpracování vynikají i další šperky.

Častou součástí výbavy mužských hrobů byla výzbroj a jezdecká výstroj: vedle meče je to sekera (14 hrobů) a především ostruhy (59 hrobů). V ženských hrobech početně převládají náušnice, z nichž větší část je vyrobena ze stříbra nebo zlata.

Mezi nálezy nechybí ani předměty s křesťanskou symbolikou, např. křížky nebo kování v podobě miniaturního knižního kodexu. Hrob 480 obsahoval jako jediný v Mikulčicích minci – zlatý byzantský solidus Michaela III. z let 856–866. K nejznámějším nálezům z pohřebiště u baziliky se řadí honosná kování opasků. Soupravy sestávají z velkého nákončí, přezky a záponek ve tvaru ptáčků. Rubní strana nákončí řemene bývá někdy zdobena postavou „oranta“, tj. figurou v orodujícím gestu. Tento motiv, doložený zde sice jen třikrát, je charakteristický právě pro Mikulčice.

**Pohřebiště u baziliky je nejrozsáhlejší
a také nejnákladněji vybavenou nekropolí
v Mikulčicích.**

[5] Hrob 500 velmože s bojovnickou výbavou. Rakev byla zpevněna železnými úhlovými kováními a podložena plochými kameny.

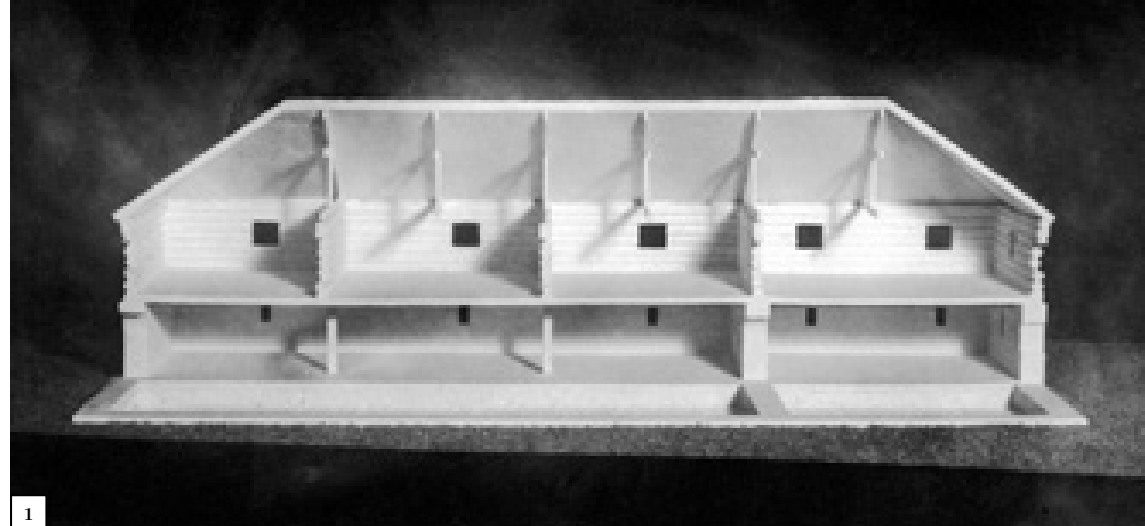
[6] Kamenná studna se nacházela 15 m jižně od apsidy kostela a sloužila jako zdroj vody pro zdejší církevní komunitu. Dříve uváděná funkce objektu jako baptisteria je málo pravděpodobná.

Palác

Jedinou rozsáhlou zděnou stavbou na hradišti v Mikulčicích, které chybí atributy církevní stavby, je obdélný objekt s rozměry 26 × 10 m. Byl objeven v roce 1958 a opětovně zkoumán v roce 2010. Nacházel se v nejvyšší části akropole, přibližně v jejím středu, blízko hlavní komunikace hradiště. S největší pravděpodobností šlo o palácovou stavbu, která sloužila jako obydlí a reprezentační prostory knížete. Bohužel, v důsledku půdní eroze a orby se stavba zachovala v úrovni základového zdiva. Proto lze říci jenom velmi málo konkrétního o stavební podobě a vybavení objektu. Jisté je, že zděné přízemí stavby mělo dvě části. Ve větší z nich se podle staršího výzkumu zachovaly zbytky lité maltové podlahy, kůly s kamennými obklady a pozůstatky kamenného krbu. Západní obvodová stěna stavby se nezachovala, byla patrně zničena mladší zástavbou z 11. až 13. století. Dřevěná nástavba objektu je výsledkem ideální rekonstrukce; její podoba je hypotetická.

Jedním z významných projevů dvorského prostředí velkomoravského centra jsou velmožské hroby. V Mikulčicích mezi nimi vyniká 17 pohřbů s nálezem meče. Tři z nich – hroby 715, 717 a 723 – byly objeveny ve skupině spolu s dalšími nákladně vybavenými hroby i prostými pohřby v severozápadním sousedství paláce. Přestože nelze vyloučit přináležitost této skupiny hrobů k některému třeba dřevěnému, a proto nedochovanému kostelu, je pravděpodobnější, že zemřelí byli záměrně pochováni mimo zavedené hřbitovy. Důvodem mohly být konkrétní náboženské nebo společenské důvody.

Palác byl situován uprostřed akropole v nejvýše položeném místě aglomerace.

1 Hypotetická rekonstrukce paláce podle J. Pošmourného. Zděné dvojdielné přízemí kryl plochý strop, patrně podepřený dřevěnými sloupy. Předpokládaná dřevěná nástavba patra mohla být členěna do více prostor.

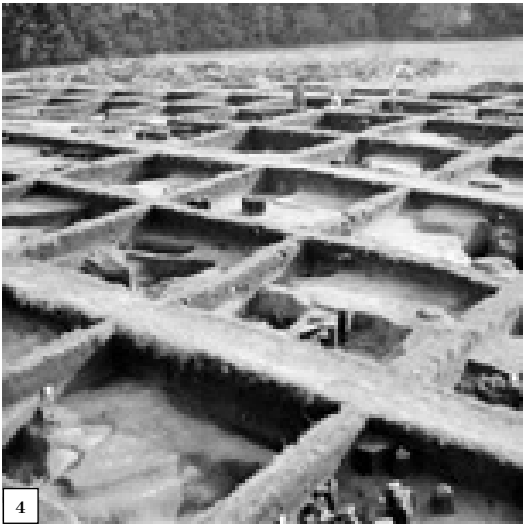
2 Velkoplošný odkryv akropole s půdorysem paláce. Pravidelná síť profilů měřické sítě 5 × 5 m sloužila k sledování a dokumentaci stratigrafických vztahů.

Vnitřní členění akropole odráží specifickou funkci tohoto areálu. Archeologicky zachycené příkopy a palisády dovolují uvažovat o samostatných kostelních nebo pohřebištních okrscích, o dvorcích či o dalších vyčleněných plochách uvnitř opevněného areálu. Jejich uspořádání respektuje hlavní západovýchodní komunikaci hradu, která spojovala západní a severovýchodní bránu akropole.

Zástavba akropole prodělala během předvelkomoravského a velkomoravského období zásadní proměny. Množství zahloubených objektů, převážně jam hospodářského charakteru, kterými je doslova zaplněna vnitřní plocha akropole, patří z větší části sídlišti, které předcházelo založení kostelů, rozsáhlých pohřebišť a paláce. Z jámy 400, která byla nalezena asi 20 m severně od paláce, pochází výjimečný nález v podobě početného souboru hlíněných figurek, považovaný za sklad votivních symbolů (obětin).

Na akropoli se soustřeďují doklady některých specializovaných výrobních odvětví, zejména těch oborů, které pracovaly přímo pro potřeby knížecího dvora, např. kovářství nebo jemná kovovýroba, včetně šperkařství. Doklady výrobních zařízení kovolitců byly nalezeny rovněž v širším okolí paláce (objekty 235 a 806).

Jedinou rozsáhlou zděnou stavbou v Mikulčicích, které chybí atributy církevní stavby, je objekt označovaný jako palác.

3 Plán centrální části akropole s palácem a prvky členícími sídlištní areál: příkopem a palisádami.
4 Jámy zahloubené do podloží patří zástavbě předcházející založení paláce a kostelů na akropoli.
5 Hrob 723 velmože s mečem.

Čtvrtý kostel

Pokud polohu čtvrtého mikulčického kostela pozorujeme z místa paláce, tvoří ji jakýsi protipól baziliky. Leží na severovýchodním výběžku návrší paláce, mírně se zvedajícího v centrální části akropole. Jedná se o jednoduchý jednolodní kostel s půlkruhovou apsidou obklopený nepříliš bohatě vybaveným pohřebištěm. Důležité jsou pro nás zejména dvě okolnosti spojené se stavbou: otázka interiérových hrobů a fresková výmalba. Svými objeviteli byl kostel označen za „mauzoleum“, tj. monumentální stavbu sloužící k uchování tělesných pozůstatků významné osoby. Revizní výzkum kostela v roce 2012 však tuto interpretaci nepotvrdil. Přítomnost předpokládaných dvou zděných hrobek zaujímajících větší část lodi se neprokázala. Přesto bylo možné po skončení revizních prací konstatovat, že v lodi byl skutečně původně nějaký jedinec pochován. Jeho hrob byl však zcela rozrušen, a to nejspíše v souvislosti se sekundárním vybíráním zděných konstrukcí kostela po zániku hradiště. Zachovaly se jen kosti dospělého muže rozptýlené v severním prostoru lodi. Celá nálezová situace uvnitř čtvrtého kostela byla značně složitá; základy stavby i hrob v její lodi se totiž sekundárně propadly do nezhybně výplně rozsáhlé jámy existující v tomto místě v době před stavbou kostela.

Vedle druhého a třetího kostela je kostel číslo 4 třetí mikulčickou sakrální stavbou s doklady pochovávání uvnitř hlavního chrámového prostoru.

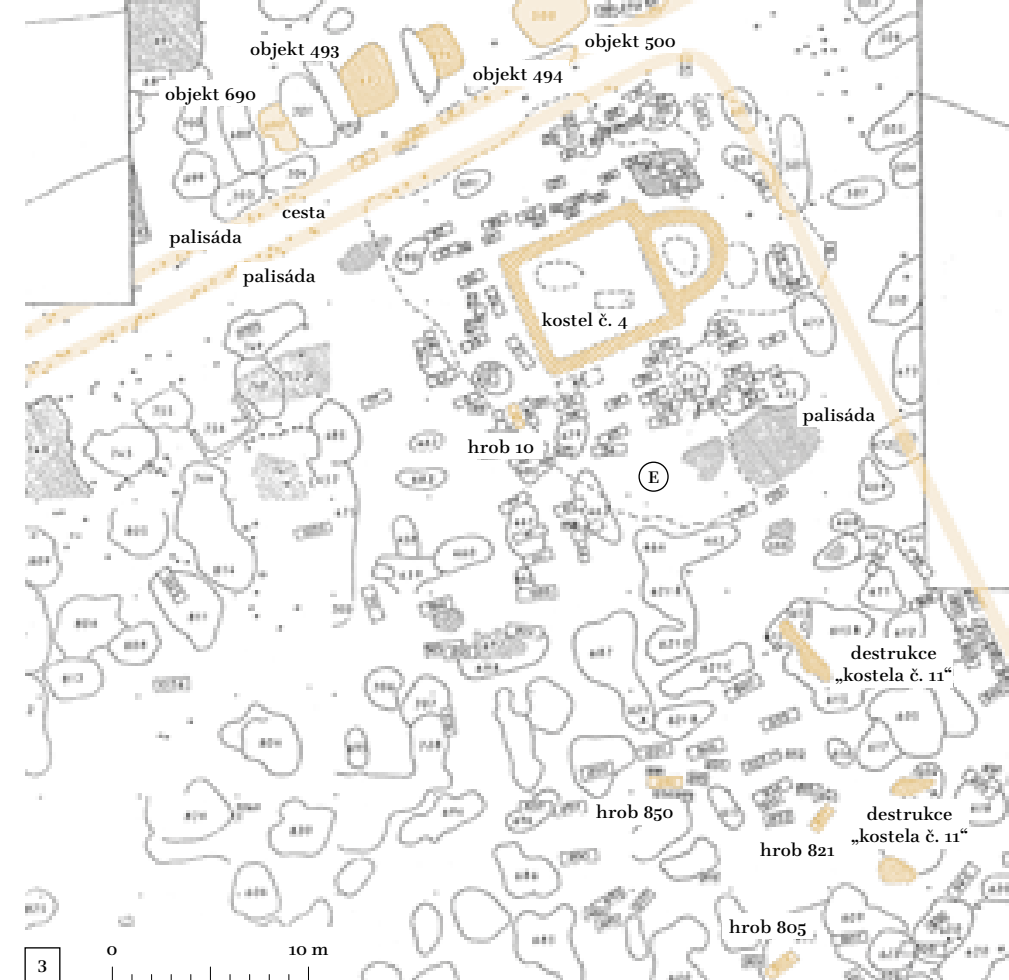

- 1 Rekonstrukce čtvrtého kostela podle J. Pošmourného. Jednoduchá stavba měla vnější rozměry 11 × 8 m.
2 Odkryv čtvrtého kostela v roce 1958.

Stavba s téměř čtvercovou lodí a půlkruhovou apsidou stála v severním cípu palisádou ohraničeného areálu, jehož celkový rozsah a bližší účel neznáme. Na pohřebišti kolem čtvrtého kostela bylo pochováno asi 100 jedinců. V porovnání s pohřebišti u dalších kostelů na akropoli zde chyběly hroby se zbraněmi a nádobami. Hrobové jámy byly jednoduše upravené. Relativně jednoduchá výbava hrobů nemusí nutně odrážet nižší sociální postavení pochovaných, ale může být např. projevem pokročilejšího stupně křesťanského pochovávání, případně dalších vlivů.

Čtvrtý kostel byl v interiéru bohatě zdoben barevnými freskami; početné nálezy fragmentů malovaných omítek tak připomínají situaci šestého kostela v podhradí.

30 m jižně od čtvrtého kostela stála v 9. století pravděpodobně další sakrální stavba: hypotetický 11. mikulčický kostel. Za zbytky kostela jsou zde považovány útržky stavebních destrukcí, které se nacházejí zhruba uprostřed samostatného pohřebiště. Na rozdíl od hrobů u čtvrtého kostela se toto pohřebiště vyznačovalo bohatší výbavou a dřevěnými úpravami hrobových jam. V jednom hrobu byl nalezen meč, v ojedinělých případech se zde vyskytly pozlacené šperky – náušnice či gombíky.

[3] Plán prozkoumané plochy v okolí čtvrtého a hypotetického jedenáctého kostela.

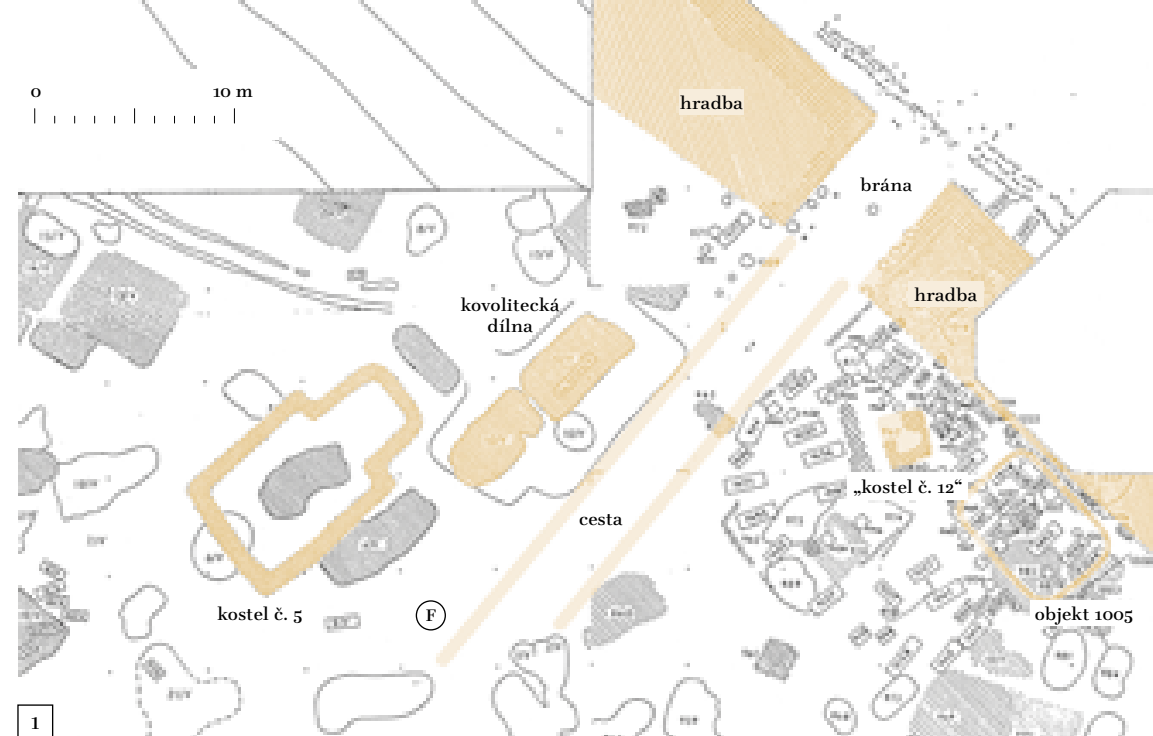
[4] Výzkum v prostoru hypotetického jedenáctého kostela. Z předpokládané stavby se zachovaly pouze bloky zdiva, útržky maltových ker a destrukční vrstvy s kameny a maltou.

Pátý kostel a severovýchodní brána akropole

V blízkosti severovýchodní brány akropole stála zděná stavba tzv. 5. kostela. Neobvyklý půdorys stavby s lichoběžníkovitě se zužujícím východním závěrem a absence pohřebiště v okolí stavby budily pochybnosti o jejím účelu a datování. Ovšem nový revizní archeologický výzkum v roce 2012 vyvrátil tyto nejasnosti: šlo skutečně o jednoduchou kostelní stavbu s atypickým tvarem presbytáře. Je pravděpodobné, že pátý, podobně jako čtvrtý kostel, byl postaven až v poslední třetině 9. století, případně na začátku 10. století. Založení kostela v poslední fázi existence velkomoravského centra by mohlo být také vysvětlením, proč v okolí kostela chybí pohřebiště.

Širší prostor kostela je zajímavý dvěma okolnostmi: dlouhodobým osídlením počínaje 8. a konče 13. stoletím a přítomností kovolitecké dílny v těsné blízkosti svatyně. Řada indicií nasvědčuje tomu, že v severovýchodní části akropole mohlo existovat osídlení ještě v povelkomoravském období 10. století. To ukazuje na výjimečnou situaci v porovnání s ostatní plochou akropole a předhradí, které byly tou dobou již opuštěné.

Dílna zaměřená na jemnou kovovýrobu je nejvýznamnějším dosud odkrytým výrobním objektem na hradišti. Objekt je rekonstruován jako nadzemní stavba roubené konstrukce, situovaná v těsné blízkosti pátého kostela. Není náhodou, že dílna, ve které se s velkou pravděpodobností vyráběly i luxusní předměty uměleckého řemesla, stála přímo v areálu akropole. Pracovala patrně přímo pro potřeby knížete a jeho nejbližšího okolí.

1

2

1 Plán situace v okolí pátého a hypotetického dvanáctého kostela. Výzkum zde probíhal na přelomu 50. a 60. a 70. a 80. let.

2 Výzkum pátého kostela v letech 1959–1960. Stavba s vnějšími rozměry 13 × 7 m je rekonstruována jako kostel s obdélníkovou lodí a mírně lichoběžníkovitým presbytářem.

Asi 15 m východně od pátého kostela začínají první kostrové hroby pohřebiště spojovaného s hypotetickým dvanáctým kostelem. Jako dvanáctý kostel bývá označována litá maltová podlaha a skrovné zbytky zdí odkryté přibližně ve středu samostatného pohřebiště. Z přibližně 80 odkrytých hrobů je větší část bez nálezů. Podobně jako na pohřebišti u čtvrtého nebo šestého kostela zde chybí hroby se zbraněmi nebo nádobami. V několika hrobech je doložen stříbrný šperk, ojediněle pak pozlacené náušnice nebo gombíky. Pohřebiště patří pravděpodobně až závěru velkomoravského období. Platí to rovněž o hrobech, které se nacházejí „uvnitř“ předpokládané kostelní stavby. Celá situace je v těchto místech hodně nejasná, na čemž se podepsalo mimo jiné dlouhodobé osídlení místa trvající až do 13. století.

Mezi pátým kostelem, respektive kovoliteckou dílnou, a pohřebištěm předpokládaného dvanáctého kostela vedla cesta, která byla součástí hlavní západovýchodní komunikační osy hradiště. Směřovala k severovýchodní bráně akropole, která je ještě dnes patrná jako mírná prohlubeň v tělese valu. Na bránu navazoval dřevěný most přes říční rameno oddělující akropoli od podhradí.

V severovýchodní části akropole v okolí pátého kostela nacházíme doklady osídlení i po zániku Velké Moravy.

3

4

[3] Dvojdičná podlaha kovolitecké dílny (objekt 10/V). V prostoru dílny se koncentrovaly nálezy železné strusky, bronzových a olovených slitků, kapek skelné hmoty a dalších dokladů specializované řemeslné výroby.

[4] Výzkum v prostoru tzv. dvanáctého kostela. Čtvercový blok lité maltové kry s rozměry 2 × 2 m je považován za podlahu kněžiště dvanáctého kostela.

Šestý kostel a přilehlý most

Počínaje šestým a konče desátým kostelem jde o sakrální stavby objevené v podhradí mikulčického hradiště. Šestý kostel, označovaný jako dvouapsidová rotunda, byl první objevenou velkomoravskou rotundou v Mikulčicích. Z hlediska architektonického, ale i kvalitou použité malty a bohatou polychromní výzdobou interiéru jde o pozoruhodnou stavbu a jednu z nejvyspělejších velkomoravských sakrálních architektur. Zvláštností stavby je „nadstandardní“ zachování originálního zdiva: platí to konkrétně pro východní apsidu, jejíž intaktní zdivo sahá do výšky jednoho metru. Je to značný rozdíl oproti ostatním mikulčickým kostelům, které se dochovaly vesměs v podobě negativu základové rýhy.

V okolí šestého kostela bylo prozkoumáno pohřebiště s 200 hroby. Jeho zvláštností je absence nádob a zbraní v hrobech. Svědčí to o pokročilé fázi křesťanského pochovávání. Častým nálezem jsou naopak šperky a ostruhy. V řadě ženských hrobů byly nalezeny stříbrné, zlaté nebo pozlacené šperky – hlavně náušnice. Gombíky pak nacházíme v mužských i ženských hrobech. Relativně vysoký podíl hrobů se zlatými šperky svědčí o elitním postavení zde pochováající komunity. Charakteristickou výbavou mužských hrobů jsou ostruhy, některé plátované stříbrem. Nejnákladněji vybavený hrob 50/VI se soupravou litých bronzových pozlacených ostruh a kování opasku patřil nejspíše významnému velmoži z nejbližšího okruhu knížete. Na pohřebišti se pochovávalo zejména ve 2. polovině 9. století, naproti tomu v 10. nebo na počátku 11. století byl prostor kolem kostela jen krátkodobě osídlen. Menší skupina hrobů byla zahloblena již do destrukce kostelní stavby přibližně v 11. nebo 12. století. Soudí se, že šestý kostel byl součástí velmožského sídla – dvorce, jehož bližší polohu se však zatím nepodařilo objevit.

1

2

1 Model šestého kostela podle J. Pošmourného. Kostel je nejčastěji rekonstruován jako rotunda s klenutou válcovitou lodí a dvěma apsidami, přičemž funkce západní apsidy zůstává nejasná. Vnější rozměry stavby činí 17 × 9 m.

2 Výzkum šestého kostela v roce 1960. V popředí na apsidě je patrné výjimečné zachování intaktního zdiva. To bylo možné dokumentovat i při revizním výzkumu kostela v roce 2013.

Šestý kostel stál na okraji vyvýšené písčité duny, kterou v 9. století oddělovalo od akropole říční koryto. Dnes je v místě zaniklého řečiště malé jezírko jako pozůstatek po nezavezeném archeologickém výzkumu. Při tomto výzkumu byly odkryto dno starého řečiště s dřevěnými piloty mostu, s množstvím naplaveného dřeva a dalších organických zbytků, ale také s řadou dřevěných nálezů, včetně člunu. Z říčního dna pod mostem, který spojoval severovýchodní bránu akropole s prostorem u šestého kostela v podhradí, pochází větší soubor seker se zachovanými dřevěnými topory. Na straně podhradí most navazoval na kameny štětovanou cestu, která obcházela ohrazení hřbitova a pokračovala dále na východ, nejspíš do prostoru kaple sv. Margity na slovenské straně aglomerace.

Písčitá duna, na jejímž jižním cípu se šestý kostel s pohřebištěm nalézá, pokračuje dále k severovýchodu a zaujímá větší část tzv. Těšického lesa. Tento mírně vyvýšený areál v podhradí o rozloze asi 10 hektarů byl v 9. století z větší části osídlen a intenzívně užíván jako pohřební místo. V nejvyšším místě duny, přibližně 300 m severovýchodně od šestého kostela, stál dřevěný objekt, který později obklopilo a převrstvilo poměrně rozsáhlé pohřebiště. Interpretace tohoto objektu zůstává i přes dřívější pokusy o výklad jako pohanské svatyně otevřená.

Pohřebiště u šestého kostela vyniká v rámci Mikulčic poměrně vysokým zastoupením zlatých šperků.

[3] Celková situace šestého kostela s pohřebištěm a přilehlého říčního koryta s mostem.

[4] Velkoplošný odkryv zaniklého řečiště, který probíhal v letech 1977–1984. Z původního mostu se zachovala jen torza pilotů zaražených do dna říčního koryta v hloubce 3 m pod dnešním povrchem.

Devátý kostel a pohřebiště Kostelisko

Po tělese valu, který vymezuje areál akropole, lze od šestého kostela dojít k další výrazné písčité duně v podhradí mikulčického hradiště označované jako Kostelisko. Tento vyvýšený útvar o rozloze asi 2 hektary, v lese jižně od akropole, byl osídlen již v předvelkomoravském období. Osídlení pokračovalo i v 9. století, kdy velkou část vyvýšené duny zaujal rozsáhlý pohřebištní areál. Na jeho východním okraji byl situován devátý mikulčický kostel. Celý útvar byl v 9. století patrně říčním ostrovem v podhradí.

Devátý kostel - rotunda se čtyřmi vnitřními nikami v síle zdiva - byl obklopen pohřebištěm. Asi 15 m východně od rotundy byly zjištěny pozůstatky zděného objektu kruhového půdorysu s kamennou studnou, dříve považovaného za baptisterium. Kostel si uchoval svou funkci patrně i v povelkomoravském období, o čemž svědčí vrstvení několika podlah v lodi nad sebou.

Do nejspodnější, velkomoravské maltové podlahy byly vsazeny drobné cihlové úlomky, které vytvářely geometrický ornament v podobě zjednodušené mozaiky.

Devátý kostel je svou vnitřní plochou nejmenší sakrální stavbou v Mikulčicích. S tím souvisí sporná otázka funkce této svatyně - memoria?, baptisterium?.

1

2

3

1 Model devátého kostela podle J. Pošmourného jako válcová stavba se čtyřmi vnitřními nikami a s kupolí. Vnitřní průměr stavby 4 m.

2 Rozsáhlé pohřebiště zkoumané v letech 1984–1990 na mírném písčitém návrší západně od devátého kostela. Prozkoumáno bylo více než 450 hrobů.

3 Základy devátého kostela v podobě negativu vybraného zdiva.

V okolí kostela byla zjištěna složitá stratigrafická situace, neboť osídlení zde po zániku Velké Moravy pokračovalo dále. Ve 14. a v 1. polovině 15. století byly stojící zbytky kostela přestavěny v tvrz, a kolem ní byl vyhlouben kruhový příkop. Celý útvar zanikl za husitských válek.

Kolem devátého kostela bylo prozkoumáno asi 150 hrobů, z nichž odhadem 80 patřilo velkomoravskému období. Ostatní pohřby byly uloženy až v mladším období středověku. Mezi pohřby 9. století měly značný podíl bojovnické hroby se sekerami a ostruhami. Častým nálezem byly keramické nádoby. Šperk byl chudší, reprezentovaný nejčastěji bronzovými náušnicemi nebo skleněnými gombíky. Vztah hrobů u kostela k rozsáhlé nekropoli Kostelisko v západní polovině písčitého návrší zatím neznáme. Nevíme, zda šlo o jedno pohřebiště, nebo dvě samostatné nekropole.

Rozsáhlé pohřebiště ve vyšší západní části polohy Kostelisko reprezentuje v rámci Mikulčic „bohatou“ nekropoli, srovnatelnou v mnoha ohledech s pohřebištěm u baziliky. Řada hrobů obsahovala stříbrné, pozlacené nebo zlaté šperky. Mužské hroby byly často vybaveny ostruhami, sekerami, případně pozlacenými garniturami kování opasků. Nechyběly ani tři velmožské hroby s meči (hrob 1665b, 1750, 2041), pohřby v železem kovaných rakvích a další hroby patřící špičkám tehdejší společnosti (např. hrob 1735 se třemi kováními opasku v podobě miniaturní knihy).

Šířší prostor devátého kostela je místem s nejdelší kontinuitou osídlení v rámci mikulčického hradiště (8.–15. století).

4 Celkový plán prozkoumané plochy v prostoru Kosteliska. Vztah obou pohřebištních celků je zatím nejasný.

5 Archeologický výzkum kolem devátého kostela v roce 1962. V popředí kamenná studna. Složitá nálezová situace souvisí s dlouhodobým osídlením místa.

Desátý kostel, řečiště a zástavba předhradí

Další sakrální stavbou v podhradí velkomoravského hradu je desátý kostel objevený v roce 1963 a zkoumaný opětovně v letech 2010–2011. Jde o jednoduchou stavbu s pravoúhlým presbytářem a systémem vnějších opěrných pilířů či lizén. V mladší stavební fázi byly do lodi kostela vestavěny dva pilíře, které nesly tribunu. Současně byla k západnímu průčelí připojena schodišťová přístavba. Tribuna, rekonstruovaná v západní části lodi, by odpovídala vlastnickému charakteru kostela jako součásti velmožského dvorce. Bližší určení funkce a stáří stavby však naráží na nedostatek konkrétních podkladů: u kostela bylo odkryto pouze deset hrobů, a to bez nálezů, navíc v okolí stavby chybí výraznější doklady osídlení. Není vyloučeno, že jde o stavbu z nejmladšího období existence hradu, kdy zánik velkomoravského centra na začátku 10. století přerušil další pochovávaní kolem kostela a budování sídlištních objektů v této části podhradí.

Desátý kostel se nacházel v těsném sousedství opevněného areálu předhradí. Od předhradí jej oddělovalo řečiště, dnes zcela zaniklé. Archeologicky bylo zkoumáno poprvé v roce 1964. Řečiště plnilo funkci přirozeného vodního příkopu, který obepínal velkomoravský hrad a odděloval jej od podhradí. Při odkryvu říčního dna byly nalézány pod hladinou podzemní vody dřevěné artefakty a množství naplaveného dříví nebo rostlinných zbytků.

1 Podle modelu J. Pošmourného měly opěrné pilíře či přípory na vnější straně kostela podpírat valenou klenbu lodi. Pravděpodobnější je ovšem rekonstrukce, kdy vnější stěny plochostropého kostela jsou členěny masivními lizénami, které vytvářejí na plášti kostela slepé arkády. Vnější rozměry kostela 12 × 7,5 m.

2 Archeologický odkryv desátého kostela v roce 1964. V popředí přístavek při západním průčelí kostela, který zajišťoval vstup na tribunu.

Předhradí, opevněný areál o rozloze asi 3 hektary, přiléhalo na západní straně k akropoli. Zaujímal mírně vyvýšený protáhlý útvar v meandru starého řečiště. Bylo zastavěno dřevěnými domy s dusanými písčitými nebo jílovitými podlahami. Hustota a pravidelnost této zástavby jsou uváděny jako jeden ze znaků městského charakteru sídliště. Předhradí sloužilo především obytným účelům, což dokumentuje mimo jiné masový výskyt běžných sídlištních nálezů (keramiky, přeslenů, zvířecích kostí jako zbytku masité stravy apod.). Naproti tomu zde postrádáme výraznější doklady specializované výroby. Přes různé interpretační pokusy zůstává stále v platnosti hypotéza J. Poulíka, který v mikulčickém předhradí spatřoval sídliště vojenské družiny. Ve srovnání s akropolí zde nenacházíme žádnou církevní stavbu nebo pohřebiště. O to pozoruhodnější jsou nálezy ojedinělých bohatých hrobů zahloubených do podlahových navážek ve střední části předhradí (hrob 794 a 798).

Z archeologického hlediska skýtá předhradí velmi cenné stratigrafické situace, které reprezentují vývoj osídlení od pozdního 8. do začátku 10. století. Díky písčitém nebo jílovitým podlahovým navážkám, obnovovaným několikrát v průběhu života sídliště, můžeme rozlišit více horizontů osídlení.

Předhradí s dobře zachovanými podlahovými úpravami domů poskytuje v našem prostředí unikátní stratigrafie důležité pro poznání vývoje osídlení a hmotné kultury.

- 3 Celková situace v prostoru desátého kostela a přilehlé části opevněného sídliště v předhradí. Zástavba předhradí sestává z pravidelných podlahových úprav jednotlivých domů. Sídlíště na předhradí bylo chráněno hradbou a říčním korytem, dnes zcela zaniklým.
- 4 Jílovito-písčité dusaná podlaha jednoho z dřevěných domů se zbytky ohniště. Uličky mezi domy byly pokryty vrstvou odpadu s kostmi, střepy a dalšími předměty (viz popředí snímku).

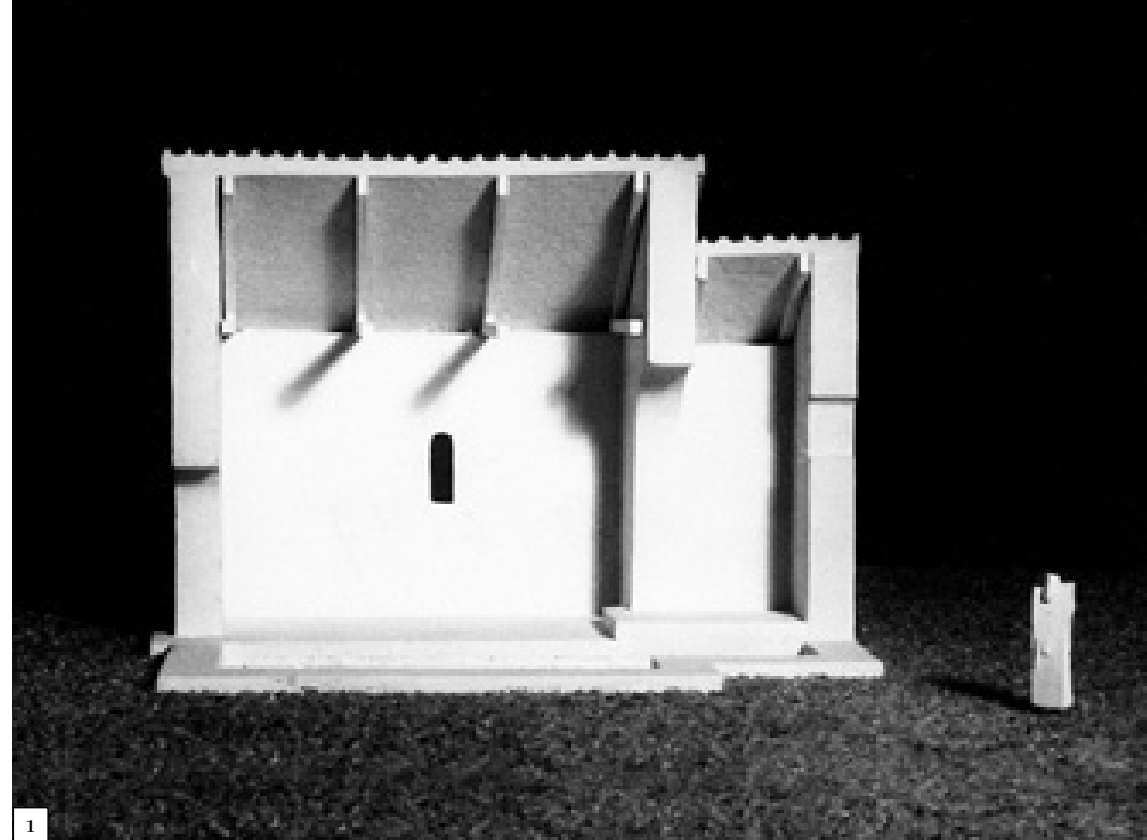
Osmý kostel a sídliště v severním podhradí

Osmý kostel stál na severním břehu říčního koryta, které obepínalo jako přirozená ochrana opevněný areál předhradí. Jednoduchá stavba s pravoúhlým presbytářem byla obklopena malým, poměrně chudým pohřebištěm. Kostel byl založen v místě již dříve osídleném. Pod základy kostela se našly pozůstatky jiné stavby, o které se uvažuje jako o možném dřevěném předchůdci kostela. Pozornosti si zaslouží hromadný nález – sklad železných předmětů nalezený v presbytáři kostela pod dvěma žernovy. Kostel byl objeven v roce 1961 a opětovně byl zkoumán v roce 2011.

Nejnižše položeným areálem s doklady velkomoravského osídlení v okolí vlastního hradu je tzv. severní podhradí. Při terénních výzkumech v 70. a 80. letech na břehu zaniklého řečiště, které obtékalo hrad ze severu, byla odkryta část sídliště s doklady řemeslné výroby, zejména kovářství a kovolitectví. V jednom ze zkoumaných objektů byla rozpoznána kovářská dílna. Charakter zástavby byl stejný jako v případě předhradí, tj. roubené domy na písčito-jílovitých podlahových navážkách. Zánikový horizont sídliště odpovídá době konce Velké Moravy na začátku 10. století, jak ukázal ověřovací terénní výzkum sídliště v roce 2005.

1 Model osmého kostela podle J. Pošmourného jako jednoduchá plochostropá stavba s obdélníkovou lodí a pravoúhlým presbytářem. Vnější rozměry kostela 10,5 × 6,5 m.

2 Archeologický odkryv osmého kostela v roce 1961. Stavba se zachovala v podobě intaktního základového zdiva, což je u mikulčických kostelů výjimečné. Podle výsledků revizního výzkumu v roce 2011 není vyloučeno, že šlo o kamennou podezdívku dřevěné nebo kombinované dřevo-hlinito-kamenné stavby.

Západně od osmého kostela, v místě ohybu bývalého řečiště, existoval v 9. století dřevěný most, který spojoval opevněné předhradí s podhradím. Most, dlouhý přibližně 50 m, zajišťoval přístup k severozápadní bráně předhradí. Byl součástí hlavní komunikace, která přicházela k hradišti od severozápadu, podobně jako dnešní přístupová silnice. Na této komunikaci ležel patrně další mikulčický kostel označený jako sedmý. Jeho pozůstatky byly objeveny asi 300 m severozápadně od zmíněné brány předhradí.

Při velkoplošném odkryvu řečiště před severozápadní branou předhradí byla kromě pilotů mostu nalezena řada dřevěných předmětů, naplaveného dřeva i dalších organických, zejména rostlinných zbytků. K nejvýznamnějším nálezům patří tři dubové čluny a část luku ze dřeva tisu červeného. Z dalších dřevěných předmětů lze uvést početný soubor seker a proutěných vrší, dále naběračky, lžice, části věder a sudů, palice a hole, násady nástrojů, stavební prvky, různé kolíky a řadu dalších, blíže neurčených předmětů.

Dnes je zkoumaný prostor bývalého koryta zasypán, zatravněn a modelován tzv. travní řekou, tj. moderní terénní úpravou, která má svým příkopovým zahloubením a vlhkomilnou vegetací ostřic evokovat průběh zaniklého říčního koryta obepínajícího původně hrad.

Odkryvem v prostoru mostu před severozápadní branou předhradí započaly v Mikulčicích unikátní velkoplošné výzkumy zaniklých říčních ramen.

[3] Celková situace osmého kostela a přilehlého říčního meandru obtékajícího opevněné předhradí.

[4] Velkoplošný odkryv zaniklého řečiště před severozápadní branou předhradí v roce 1967. V popředí jeden ze dvou člunů zapřených o piloty mostu. Oba čluny s délkou kolem 10 m jsou svědectvím plavby na řece Moravě v 9. století.

lužní les

funkční (moderní) stavby

písečné hrůdy (duny)

0 500 m

Písečné hrůdy a říční ramena

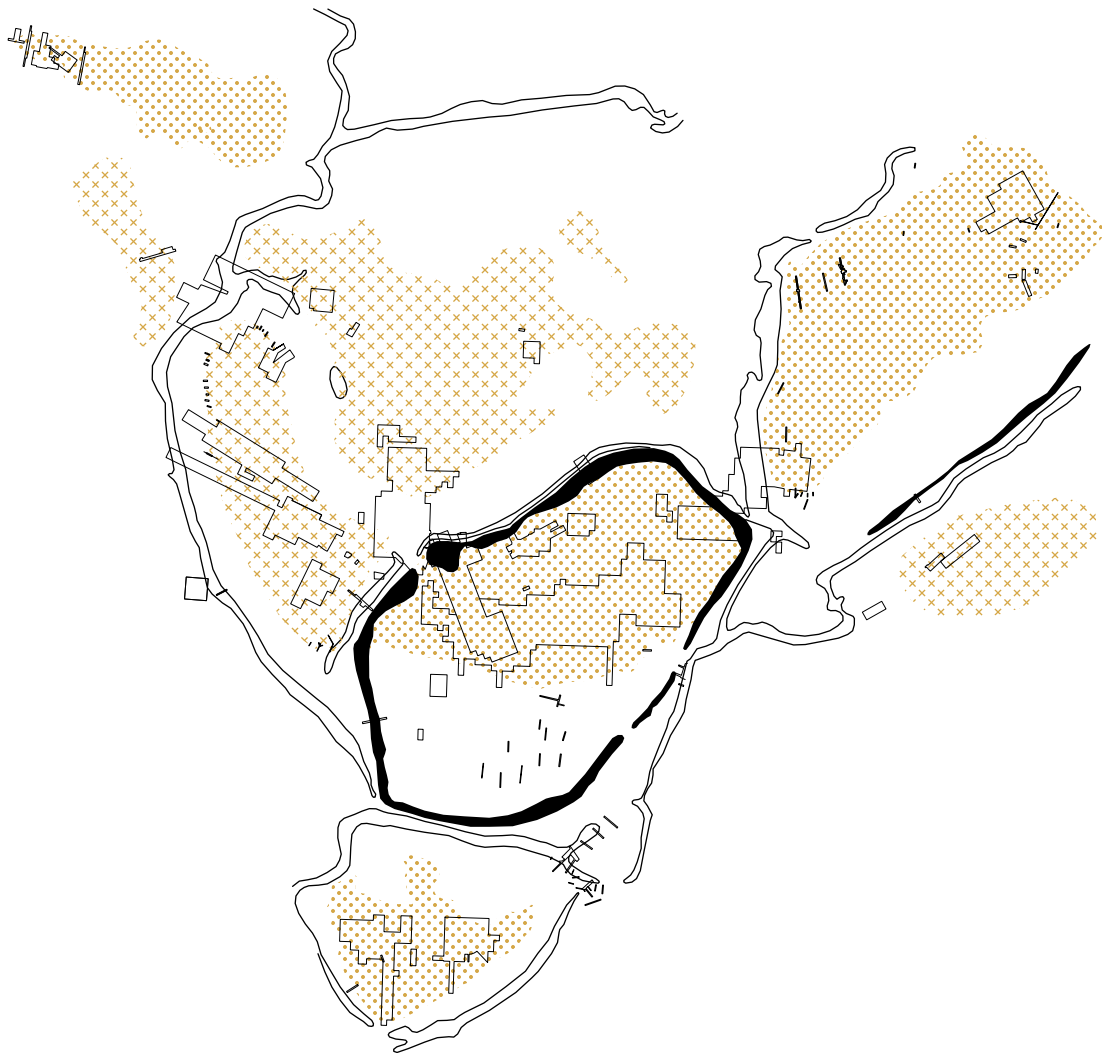
GEOLOGIE, RELIÉF, VODSTVO

Mikulčické Valy byly v 9. století ostrovním hradem na řece Moravě. Říční ramena, která obklopovala a chránila raně středověký hrad, byla v průběhu tisíciletí následujícího po zániku mocenského centra zanesena pískem a hlínou; jejich povrch srovnán s okolním terénem. Spolu s nimi se změnil i celý ráz říční nivy. Původně členitá krajina protkaná spleť říčních ramen a tůní a vyplněná četnými ostrovy se změnila v dnešní rovinatou údolní nivu s jedním hlavním říčním tokem. Důvodem této proměny byly periodické povodně, které nesly hlinitý materiál erodovaný ve vyšších částech povodí a ukládaly jej na dolních tocích řek. Tyto povodně trvaly zhruba od 13. století až do moderní doby, resp. do novodobé regulace řek a stavby protipovodňových hrází.

Nejvyhledávanějšími sídlištními areály v mikulčické údolní nivě raného středověku byly vyvýšeniny z říčních a navátých písků, tzv. hrůdy. Poskytovaly suchý, lehce propustný a výhřevný povrch, vystupovaly z nejsilnějších přízemních teplotních inverzí a ze zaplavovaného území. Byly osídlovány pravidelně od mezolitu do konce raného

středověku, přičemž období 8. a 9. století bylo vrcholným obdobím osídlení písčiny údolní nivy. Teprve v pokročilém 9. století, kdy koncentrace obyvatelstva dosáhla největšího rozsahu a kdy vyvýšené areály dun byly z podstatné části zabrány sakrálními areály kostelů a pohřebišť, dochází k výraznějšímu posunu osídlení do méně příznivých níže položených poloh na starších povodňových hlínách. Příkladem jsou areály severního, severozápadního a východního podhradí mikulčického hradiště, jejichž osídlení můžeme jednotně datovat do 2. poloviny 9. století a na začátek století desátého.

Údolní niva má z hlediska potřeb pravěké a raně středověké archeologie jednu velkou přednost: díky vlhkému půdnímu prostředí se zde na rozdíl od suchých provzdušněných půd běžných sídlištních areálů lépe uchovávají organické materiály, včetně dřeva. Díky nim je možné provádět paleoekologickou rekonstrukci krajiny, dendrochronologicky datovat archeologická dřeva a obecně řešit archeologické otázky jinde nedostupné.

- recentní járkou (struhu)
- prozkoumané plochy
- obvodový val akropole
- písčité hrůdy (duny)
- osídlené plochy na povodňových hlínách

1 Kvartérně-geologická mapa s vyznačením hlavních sídelních areálů na písčitéch hrůdách a osídlených poloh na povodňových hlínách.

Řeka Morava a velkomoravská centra

Řeka Morava byla pomyslnou osou území Velké Moravy. Zde, na středním toku řeky a při jejím soutoku s Dyjí, nacházíme tři nejvýznamnější centra tohoto mocensko-politického útvaru 9. století: centrální aglomerace Staré Město-Uherské Hradiště, Mikulčice-Kopčany a Pohansko u Břeclavi. Všechny tři byly ve své podstatě ostrovními hrady.

Volba říčních ostrovů k situování předních center Velké Moravy nebyla ovlivněna jen absencí strategicky výhodnějších výšinných poloh v těsné blízkosti řeky, ale i dalšími, zejména geopolitickými a hospodářskými faktory. Velkou předností těchto poloh byla bezprostřední blízkost říčního toku jako důležité vodní i suchozemské komunikační osy. Zvláště místa křížení toku Moravy s trasami dálkových cest představovala strategicky důležité body.

Zásadní význam pro rozvoj mocenských center mělo přímé spojení s Dunajem, jenž byl v 9. století dálkovou „evropskou“ komunikací. Cesta Pomoravím k Dunaji a odsud proti proudu řeky na západ nebo po jejím proudu na jihovýchod byla významnou spojnici Velké Moravy s Frankou říší, s Byzancí a s dalšími vzdálenými oblastmi. Řeka Morava a její suchozemské pokračování dále k jihu do oblasti Adrie jako součást starobylé jantarové stezky určovala důležitou spojnici se severní Itálií a Římem. Těmito cestami přicházelo zboží, kulturní kontakty, ale i vojenské útoky. Plavbu po řece Moravě dokládají pro toto období nepřímé písemné prameny, přímo pak nálezy člunů a pádel z Mikulčic.

Řeka zajišťovala pro obyvatele hradu životně důležité potraviny a suroviny. Na druhé straně byla vždy i hrozbou. Ačkoliv nemáme doklady o existenci povodní v 9. století, byly říční břehy před čelem velkomoravské hradby důsledně zpevňovány pomocí dřevěných konstrukcí a kamenných bariér. Řeka se v době jarních tání a příležitostných zvýšených průtoků měnila v nebezpečný živel.

1 Údolní niva středního toku řeky Moravy a dolní Dyje v prostoru Dolnomoravského úvalu. Vyznačeny velkomoravské centrální aglomerace Staré Město-Uherské Hradiště (1-2), Mikulčice-Kopčany (3-4) a Pohansko u Břeclavi (5).

Historická krajina velkomoravských Mikulčic

Životní podmínky v nivě řeky Moravy byly v 8. a 9. století po Kr. na vrcholu optima. Svědčí o tom klimatologické studie, ale především samy archeologické doklady. Říční niva byla tehdy protkána sítí vodních ramen a tůní, která poskytovala dostatek vody, ryb, možnosti plavby a další přednosti. Vodní plochy byly rovněž ochranou proti nepřítelům, i když ochranou často spíše symbolickou. Voda v říčních korytech kolem hradu byla totiž pomalu tekoucí, až periodicky stojatá a nepříliš hluboká.

Krajina v okolí velkomoravského hradu byla značně odlesněná a celkově výrazně ovlivněna člověkem. Les, pokud se v blízkosti hradu vůbec zachoval, byl silně prosvětlený. Měl parkový charakter s různě velkými plochami pastvin, luk a patrně i polí. Převládala v něm společenstva tzv. tvrdého luhu s dubem, jilmem a jasanem, tj. nezaplavovaného lesa obdobné skladby, jak je tomu dnes. O tom přinášejí svědectví především výsledky archeobotanických analýz.

Pod dojmem novodobých záplav, které trvaly v případě Mikulčic až do regulace řeky v roce 1971, se utvářely ještě nedávno mylné názory na život v říční nivě. Neprávem byla niva označována za neosídlený prostor pravěké a raně středověké krajiny, mylně byly zdejší osady vykládány jako „blatná“ sídliště situovaná v nepřístupném bažinatém terénu. Tyto omyly vyplývaly z nepochopení vývoje říční nivy. Dnes můžeme spolehlivě říci, že údolní niva byla prvkem kulturní krajiny osídlovaným od mezolitu po začátek vrcholného středověku. Až periodické povodně mladšího středověku a novověku odsoudily tento prostor do role vedlejšího hospodářského prostoru s převažujícími lužními loukami a lesy.

Rekonstrukce historické krajiny velkomoravských Mikulčic je předmětem paleoenvironmentálního výzkumu, na němž se v současné době podílí řada vědních oborů.

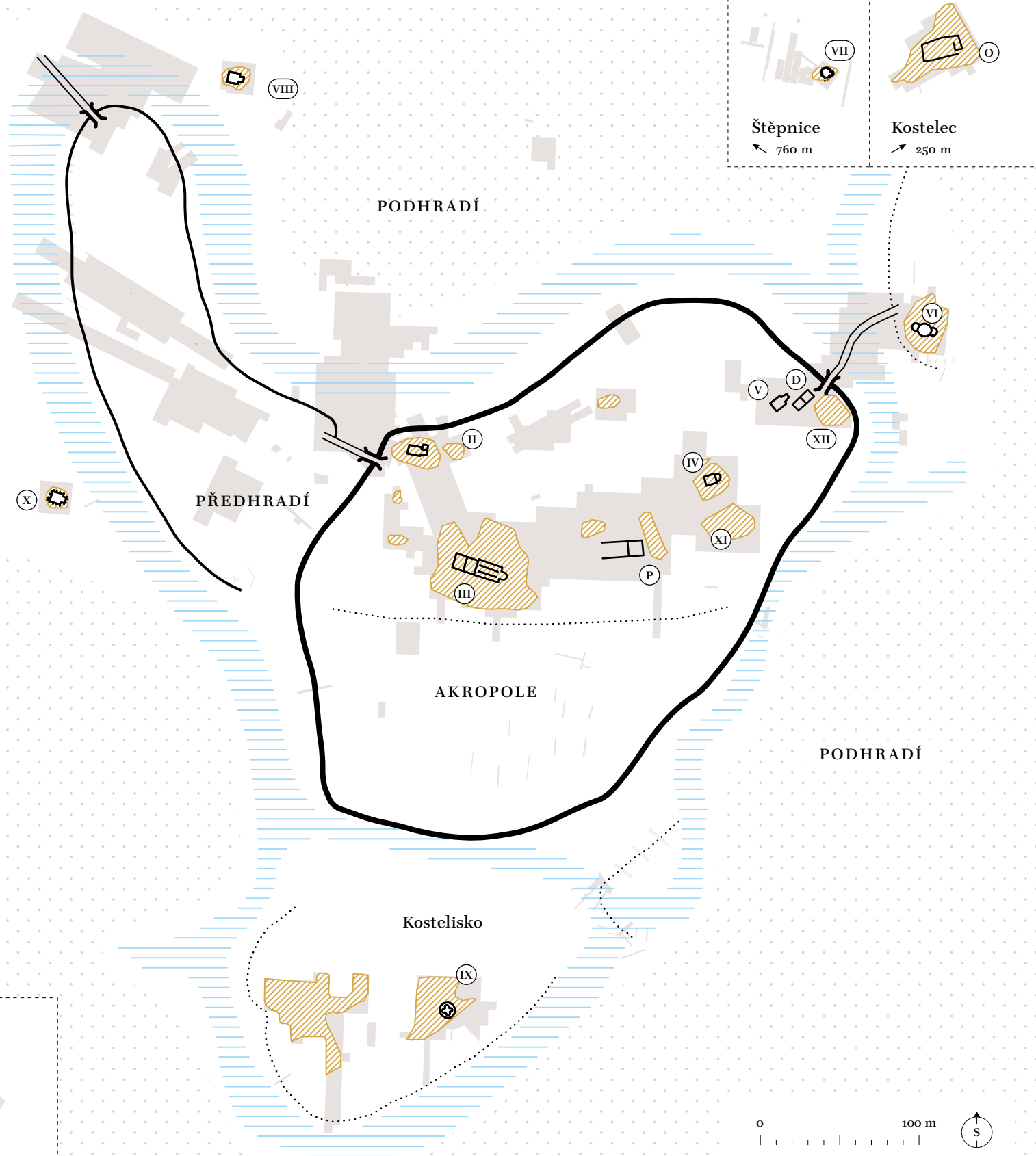

1 Val akropole a zaplavené severní podhradí při povodni v roce 1962.

2 Stavba parkoviště na předhradí za povodně v roce 1960.

Stavební objekty a pohřebiště

- (IV) kostely
- (P) palác
- (O) dřevěný objekt
- (D) kovolitecká dílna
- opevnění akropole
- opevnění předhradí
- výrazné terénní hrany
- zaniklé brány a mosty
- zaniklá říční ramena
- pohřebiště
- prozkoumané plochy
- podhradí

Opevnění

Opevnění bylo základním atributem raně středověkého mocenského centra. Historicky doložené války s Východofranckou říší či starými Maďary nepřímo dokládají funkčnost a odolnost velkomoravských fortifikací. Ačkoliv se předpokládá, že již předvelkomoravské centrální sídliště v Mikulčicích bylo opevněno, nelze to v současné době s jistotou prokázat.

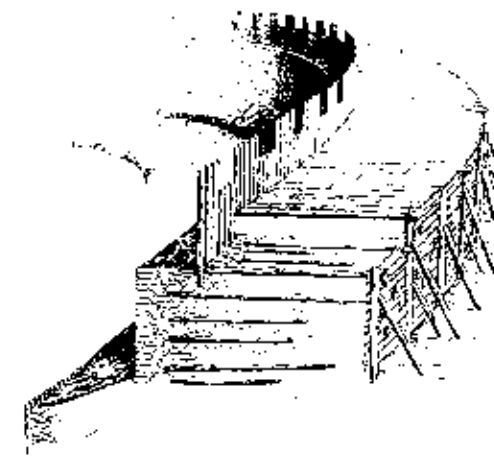
Opevnění velkomoravského hradu tvořila obvodová hradba akropole a předhradí. Hradba akropole skořepinové konstrukce měla hlinitý, dřevěným roštem vyztužený násyp a čelní kamennou plentu o šířce 1,5 až 2 m. Celková šířka hradby dosahovala asi 7 m, výška mohla činit až 4 m. Nízká zídka, která obepínala hradbu na vnější straně a která se opírala o jednoduchou nebo vícenásobnou linii kůlů na úpatí svahu, byla součástí protierozního zpevnění říčního břehu před velkomoravskou hradbou. Opevnění předhradí tvořila v 9. století konstrukčně podobná, jenom podstatně subtilnější dřevohlinitá konstrukce s čelní kamennou plentou drženou kůly.

Součástí opevňovacího systému mikulčického hradiště byla bariéra postavená na dně řečiště v místě, kde vodní příkop mezi předhradím a akropolí ústil do říčního koryta. Tato bariéra sestávala z řady roubených dřevěných komor vyplněných kamením. Její funkce byla nejen fortifikační, ale i protierozní. Nelze vyloučit, že mezi touto bariérou a opevněním předhradí existoval úzký průplav uzavřený vodními vraty, kudy mohly proplouvat čluny do chráněného prostoru vodního příkopu.

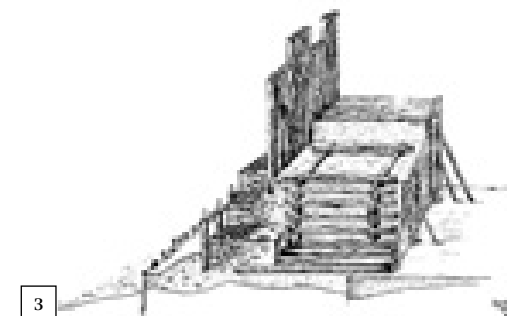
Bližší datování velkomoravské hradby v Mikulčicích zůstává otevřené. Oproti dřívějším názorům, které kladly dobu budování fortifikace do raného 9. století, se zdá být pravděpodobnější podstatně mladší datování. Na řadě moravských a slovenských lokalit se totiž v poslední době díky exaktním, tj. dendrochronologickým nebo radiokarbonovým, datům ukazuje, že silné opevnění patří až pozdnímu 9. století, tj. době silícího maďarského nebezpečí. Bohužel dřeva z mikulčického opevnění se nepodařilo zatím dendrochronologicky datovat.

1

2

3

1 Pozůstatky bariéry z dřevěných komor vyplněných kamením na dně řečiště.

2 Rekonstrukce velkomoravského opevnění akropole (podle R. Procházky).

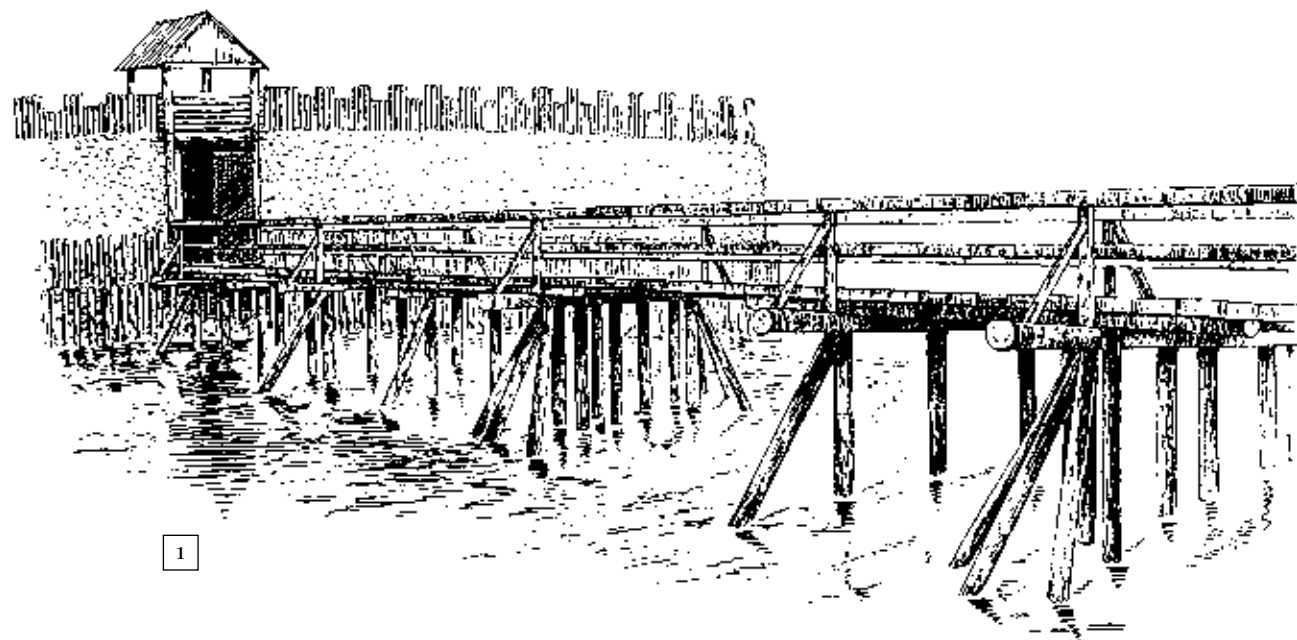
3 Rekonstrukce velkomoravského opevnění předhradí (podle M. Hladíka).

Brány a mosty

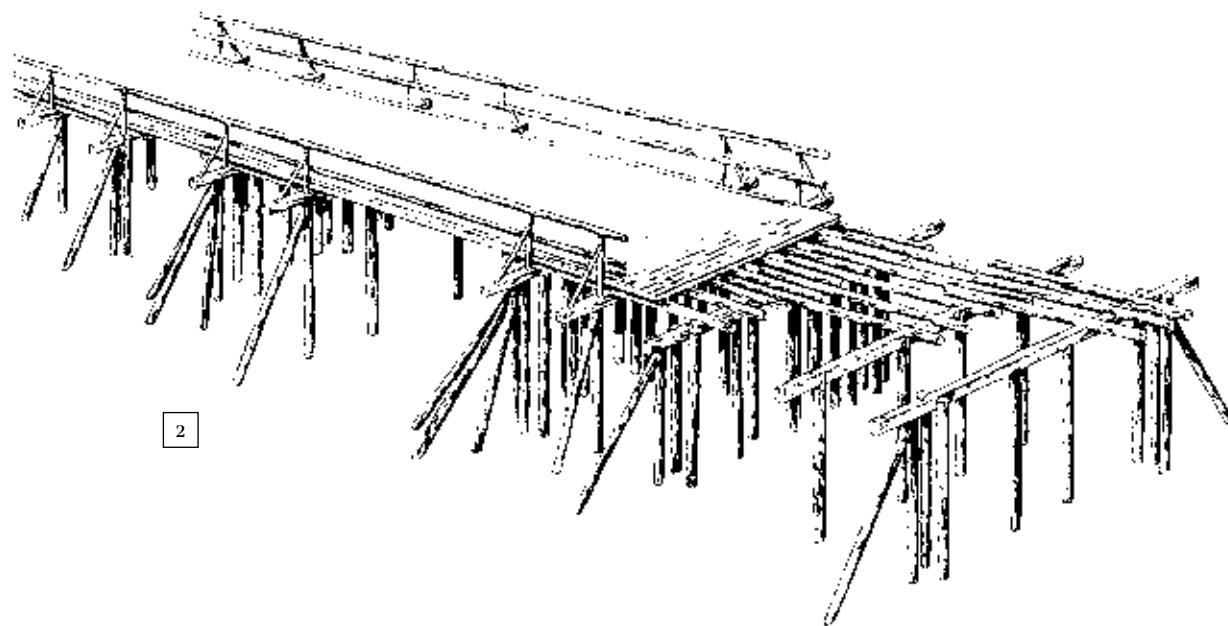
Důležitým obranným a komunikačním prvkem hradiště byly brány a mosty. Obvodová hradba velkomoravského hradu byla v několika místech prolomena branami. Dosud byly prozkoumány tři brány s přiléhajícími dřevěnými mosty. Poloha bran a mostů naznačuje průběh hlavní západovýchodní komunikační osy hradiště. Brány patřily k čelnímu typu: jednoduchý průchod hradbou v šířce přibližně 4 m byl po stranách lemován silnými kůly, které nesly dřevěnou věžovitou nástavbu.

Přirozenou ochranou hradiště byla říční ramena obepínající akropoli a předhradí. Přístup k branám hradu přes tato řečiště zajišťovaly mosty. Dosud byly objeveny v Mikulčicích zbytky tří dřevěných mostů, z nichž se dochovala část pilotů zaražených do dna řečiště nebo vodního příkopu. Konstrukce odpovídala tradiční stavební technologii známé z laténských a římských říčních mostů. Délka zkoumaných mostů v Mikulčicích se pohybovala mezi 30–50 m, šířku lze odhadnout na 3–5 m. Stavebním materiálem bylo výhradně dubové dřevo.

Díky dendrochronologickému datování mostních pilotů víme, že první most před severozápadní branou předhradí byl budován někdy kolem poloviny 9. století a v průběhu druhé poloviny století byl vícekrát opravován a přestavován. Pod mostem na dně řečiště se našla celá série proutěných vrší na chytání ryb; původně byly přivázány k mostu. Početné nálezy seker zpod mostů v Mikulčicích jsou dokladem bojů před branami hradu.

1

2

1 Rekonstrukce severozápadní brány předhradí (autor R. Skopal).

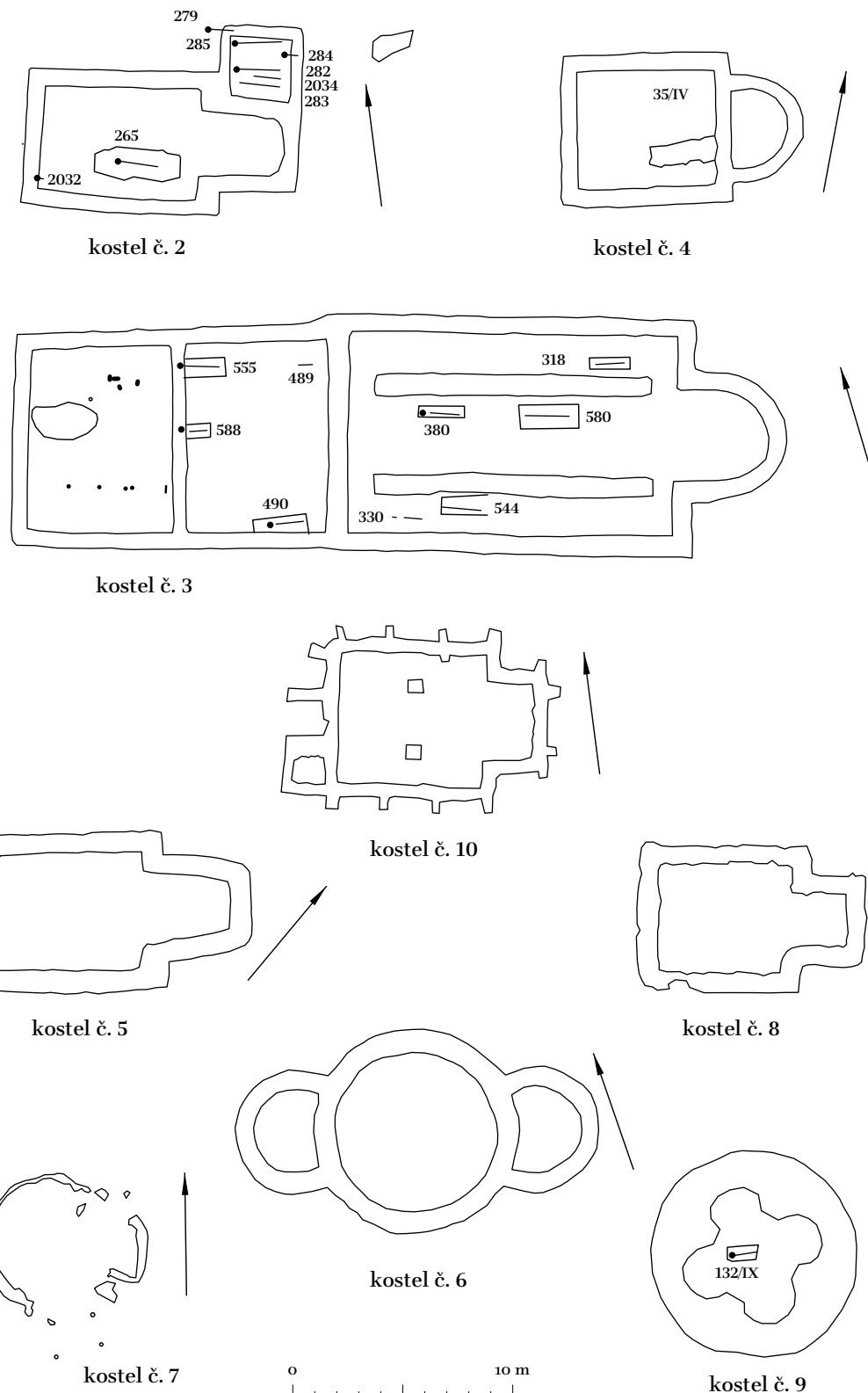
2 Rekonstrukce mostu před severozápadní branou předhradí (autor R. Skopal).

Kostely

Valy u Mikulčic vynikají mezi velkomoravskými hradišti koncentrací církevních staveb. Svědčí to jak o významném postavení Mikulčic v církevní organizaci Velké Moravy, tak především o koncentraci politické moci kolem tohoto hradu. Většina sakrálních staveb v Mikulčicích byla objevena v první etapě terénních výzkumů v 50. nebo počátkem 60. let minulého století. V letech 2010–2013 proběhl v souvislosti s přípravou nové památkové prezentace staveb celkový revizní výzkum většiny kostelů. Jeho výsledky se v současné době vyhodnocují a přinášejí nové zásadní informace o mikulčické sakrální architektuře.

Stavby byly číslovány v pořadí, jak byly původně odkrývány, a to od jedničky po číslo 12. Ovšem ne všechny takto označené stavby lze mít s jistotou za kostely. Existence kostela č. 1 je dnes zpochybňována, kostely č. 11 a 12 jsou doloženy jen hypoteticky. Jako třináctý kostel by se dala teoreticky označit dosud stojící kaple sv. Margity v Kopčanech, jejíž velkomoravské stáří je „objevem“ posledních let. S jistou dávkou pravděpodobnosti lze uvažovat o existenci dalších, např. dřevěných svatyň, které mohly zmizet beze stopy. Zděné kostely v Mikulčicích se dochovaly převážně v podobě negativů základového zdiva; příčinou je rozebírání jejich konstrukcí na stavební kámen v mladším středověku a novověku.

Z půdorysných dispozic jsou v Mikulčicích doloženy všechny základní typy velkomoravských kostelů: podélné stavby s apsidou (kostely č. 3 a 4) nebo pravoúhlým kněžištěm (kostely č. 2, 8 a 10), stejně jako jednoduché centrální stavby – rotundy (kostely č. 6, 7 a 9). Výjimečně malý prostor devátého kostela (12 m²) a naopak mimořádné rozměry třetího kostela – baziliky (130 m²) svědčí o jejich zvláštním postavení a odlišné funkci. Jako stavební materiál zděných kostelů se používal kámen těžený v lomech na svazích Bílých Karpat, nejméně 8 km od mikulčického hradiště. Zdivo bylo oboustranně omítané a v případě některých kostelů opatřeno uvnitř barevnými freskami.

Otázkou původu mikulčické a obecně velkomoravské sakrální architektury se zabývalo mnoho badatelů – historiků umění, architektů i archeologů. Ideový původ staveb byl hledán v oblastech Francké říše, jaderského přímoří a Byzance; ovšem nejvíce společných znaků s velkomoravskou architekturou bylo nakonec konstatováno u starochorvatské architektury dalmatsko-istrijské oblasti.

Oprávněné pozornosti si zaslouží koncentrace tolika kostelů v Mikulčicích. Ta souvisí s různou funkcí staveb, jejich odlišným stářím a patrně i rozdílnou liturgií. Svou roli zde hrálo pravděpodobné působení více zakladatelů: u staveb na akropoli se předpokládá panovnické, resp. knížecí založení, stavby v podhradí se teoreticky spojují s významnými velmoži, kteří si mohli budovat kostely v rámci svých dvorců v blízkosti knížete. Větší počet sakrálních staveb odpovídal potřebám rozrůstajícího se obyvatelstva velkomoravského hradu a prohlubujícího se křesťanství v průběhu 9. století.

Oproti tradičnímu datování se ve světle nových výzkumů ukazuje, že většina sakrálních staveb v Mikulčicích pochází až z nejmladší fáze osídlení ve 2. polovině 9. a na počátku 10. století. K výjimkám patří bezesporu druhý kostel, jehož datování před polovinu století je pravděpodobné. K nejstarším stavbám se řadí i třetí kostel – bazilika.

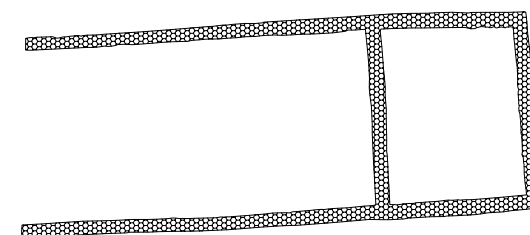
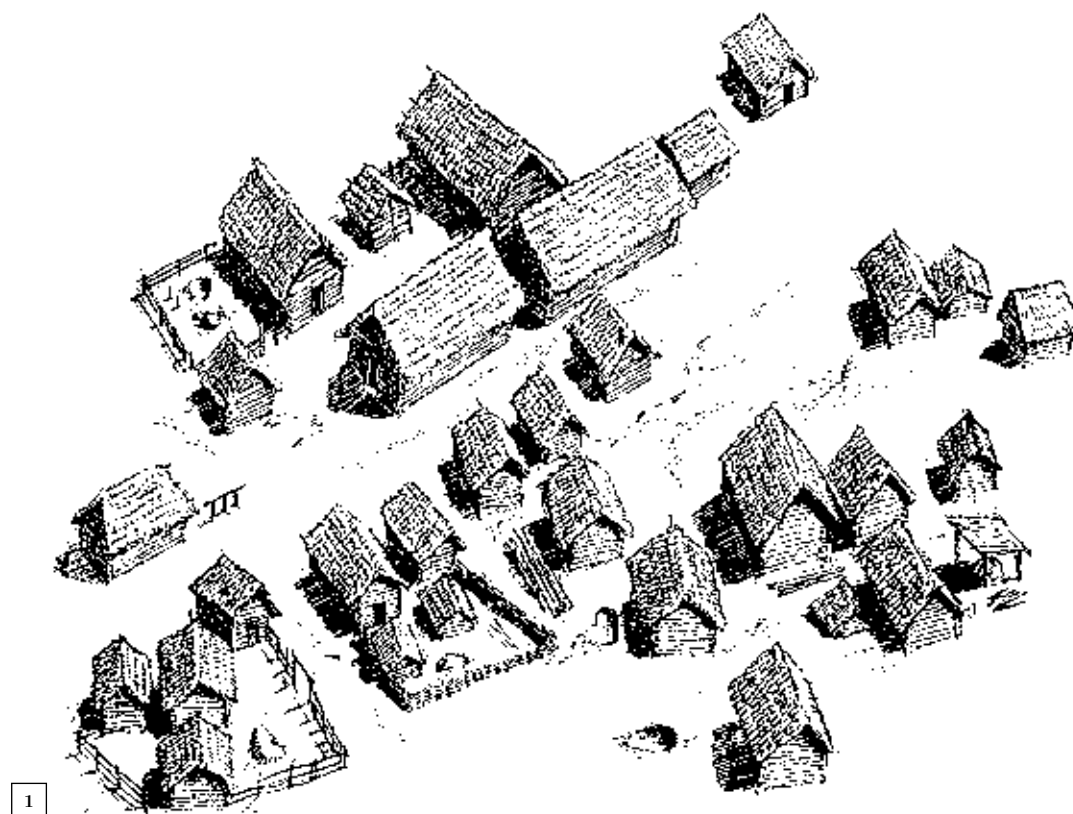
[2] Fragment maltové podlahy nalezené v devátém kostele. Ornament je sestaven ze střípků antických cihel.

[3] Kostel sv. Markéty Antiochijské, který stojí dnes osamoceně v polích u slovenských Kopčan, necelé 2 km východně od akropole mikulčického hradu. Svou dispozicí, rozměry i použitou stavební technologií se podobá velkomoravským stavbám v Mikulčicích; devátému století patří i některé hroby nalezené u kostela a orientované paralelně se stavbou.

Palác a běžná zástavba

Pozůstatky paláce leží přibližně ve středu akropole, v jejím nejvyšším místě. Představují půdorys obdélníkové budovy s rozměry 26 × 10 m, zachovaný v negativu základového zdiva. Chybějící západní stěna stavby mohla být zničena mladším osídlením těchto míst v 11.–13. století. Bližší údaje dotýkající se stavební podoby paláce a jeho vnitřního vybavení bohužel postrádáme, neboť stavba se zachovala pouze v úrovni základového zdiva. Jako knížecí palác je objekt označován na základě nepřímých indicií – exponované polohy, zděné konstrukce, značné velikosti stavby a její celkové dispozice, která postrádá znaky církevní architektury. Z dosavadních rekonstrukcí je nejpravděpodobnější varianta s kamenným přízemím a jednopatrovou dřevěnou nástavbou. Datování stavby se ve světle revizního výzkumu z roku 2010 posunulo do mladšího období, než se dříve soudilo, přibližně do poslední třetiny 9. století. Jestli ve stejném místě stál předtím dřevěný předchůdce paláce, nebo zda šlo o prázdný prostor určený jako shromaždiště, či jiné volné prostranství v centrální poloze akropole, můžeme pouze spekulovat.

Zděné stavby reprezentovaly v Mikulčicích, podobně jako na dalších velkomoravských hradištích, jenom nejvýznamnější objekty – kostely, palác, ojediněle další stavby spojené s dvorským prostředím mocenského centra. Ve vnitřní zástavbě hradu i podhradí zcela převažovaly dřevěné objekty. Šlo v první řadě o obydlí, dále o stavby dílenského nebo jiného hospodářského účelu, o nejrůznější přístřešky, větší shromažďovací nebo skladovací halové stavby a další objekty. Mikulčické hradiště se svou charakteristickou povrchovou zástavbou lišilo od většiny soudobých sídlišť, kde převažovala do terénu zahloubená obydlí – tzv. zemnice. Tyto rozdíly odrážejí nejspíše diametrálně odlišné sociální postavení jejich obyvatel. Výmluvným dokladem této difference jsou sídliště Mikulčice-Trápíkov a Kopčany-Kačenáreň (v sousedství kaple sv. Margity), které reprezentují nejbližší výskyt obydlí typu zemnice v širším prostoru mocenského centra.

1 Obytné domy se základním hospodářským příslušenstvím mohly být ohrazeny ploty, jak ukazuje rekonstrukce vybraného úseku dřevěné zástavby akropole (autor R. Skopal).

2 Půdorys palácové stavby v nejvyšším místě akropole.

3 Superpozice základu paláce a starší sídlištní jámy zjištěná při revizním výzkumu 2010: nálezy z jámy datují stavbu paláce přibližně do poslední třetiny 9. století.

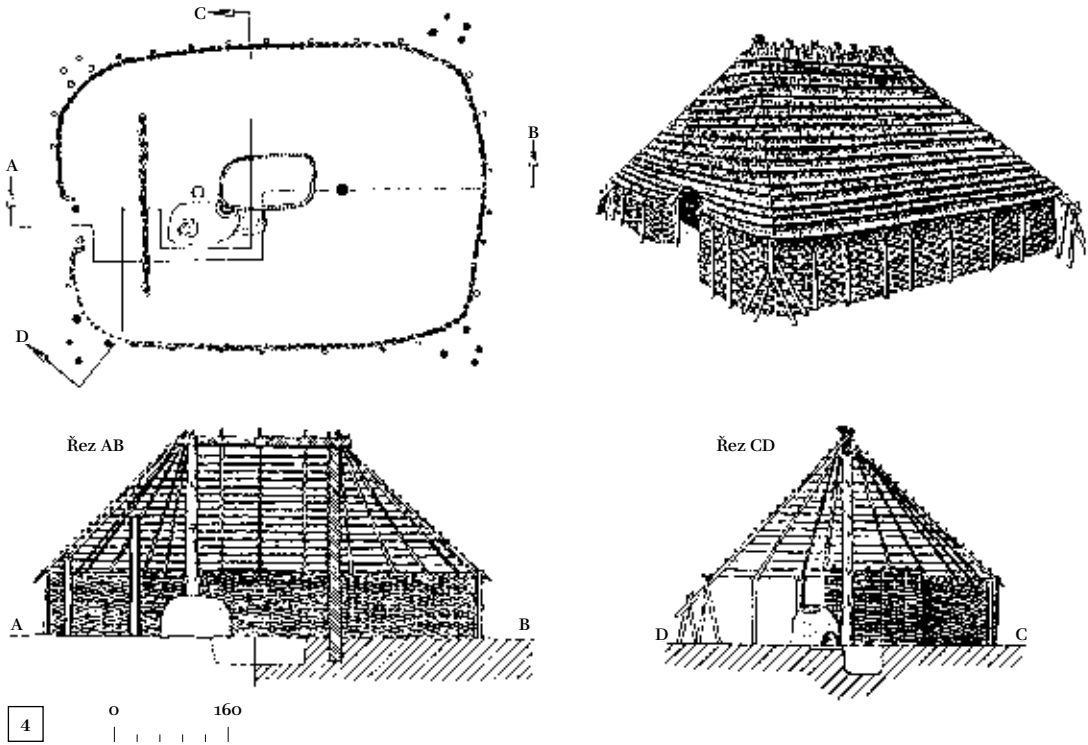
O vlastní konstrukci dřevěných domů víme velmi málo, neboť dřevěné části staveb se v půdních podmínkách mikulčických obytných areálů zachovávají jenom výjimečně. Předpokládáme, že v Mikulčicích převažovaly srubové konstrukce domů nad křivými. Důležitým pozůstatkem dřevěné zástavby v Mikulčicích jsou podlahové navážky z písku nebo jílu, které svými pravidelnými obdélnými nebo čtvercovými tvary odpovídají půdorysným a velikostním typům původních domů. Tyto domy, uspořádané v hustou a pravidelnou zástavbu, byly charakteristické zejména pro mikulčické předhradí a podhradí. Existovaly hojně i na akropoli, zde se však nacházejí v menší míře vzhledem k horším podmínkám dochování. Půdorysy těchto staveb byly nejčastěji čtvercové o velikosti strany kolem 4 m nebo obdélné s rozměry cca 7 × 4 m. Existovaly však i větší budovy, které dosahovaly velikosti až 11 × 5 m. Jako otopná zařízení v domech s hlíněnými podlahami sloužila nejčastěji ohniště založená při středu stavby na úrovni podlahy.

Zvláštním typem křivých objektů v Mikulčicích byly velké nadzemní stavby s vyplétanými stěnami a s pecí uprostřed. Tyto objekty jako shromaždiště větších skupin osob, případně jako skladovací prostory, mohly mít určitou souvislost s vyšším společenským statutem velkomoravských center. Podobně lze uvažovat o dřevěných domech s litými maltovými podlahami nalezenými v několika případech v okolí kostelních staveb na akropoli.

Vnitřní plocha akropole byla členěna příkopy, palisádovými stěnami, případně ploty na menší jednotky. Žádný z těchto areálů nemůžeme zatím rekonstruovat v celistvosti. Pouze předpokládáme, že šlo o vymezení kostelních areálů s hřbitovy nebo o ohrazení dvorců jako sídel knížete nebo velmožů.

[4] Vedle běžných menších obydlí bylo v Mikulčicích odkryto několik velkých křivých staveb s vyplétanými stěnami (podle rekonstrukce B. Kavanové).

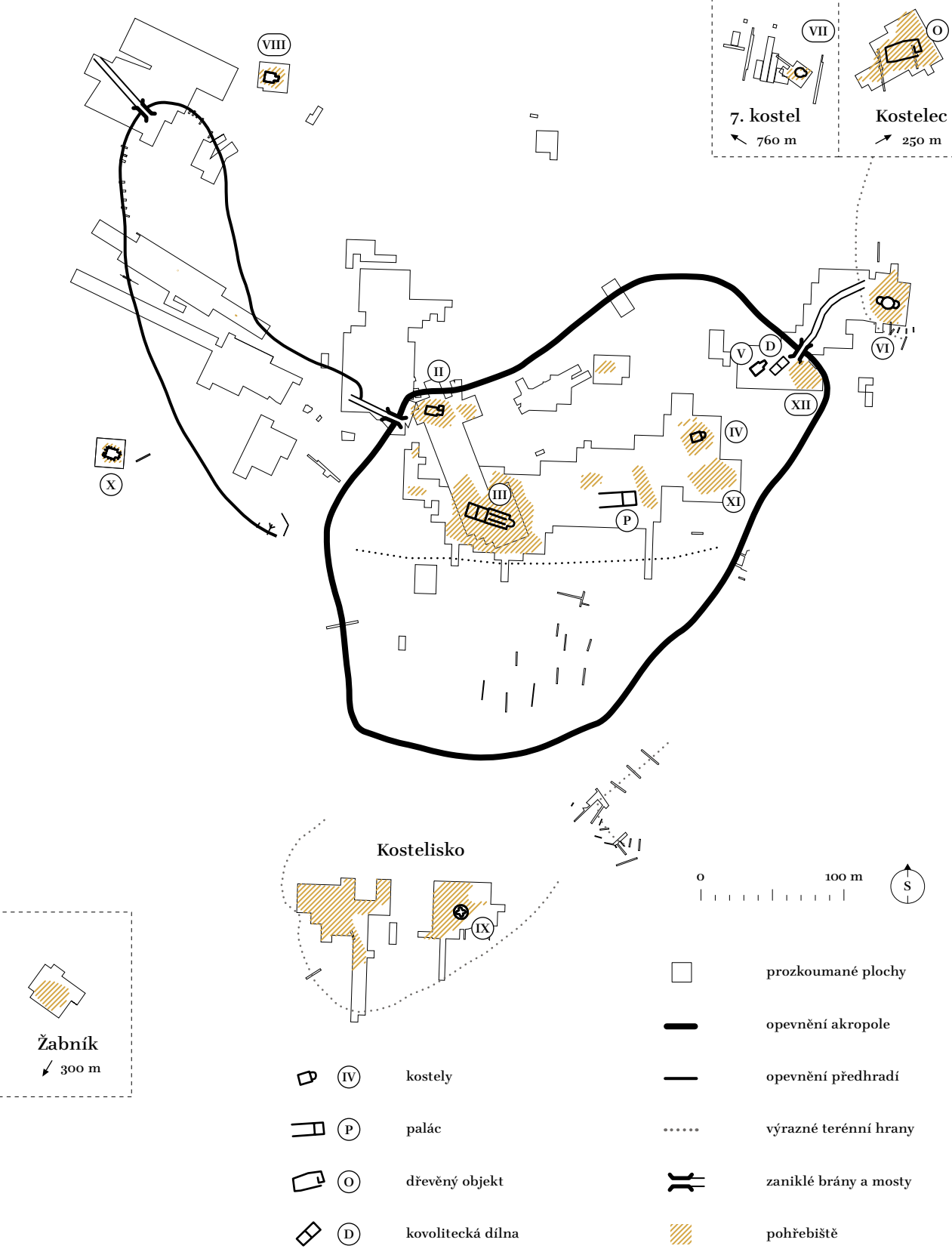
[5] Podlahové navážky domů jako pozůstatek pravidelné husté povrchové zástavby se nejlépe dochovaly v areálu předhradí. Pravidelnost a hustota této zástavby bývá někdy považována za doklad městského charakteru mikulčického hradiště.

Pohřebiště

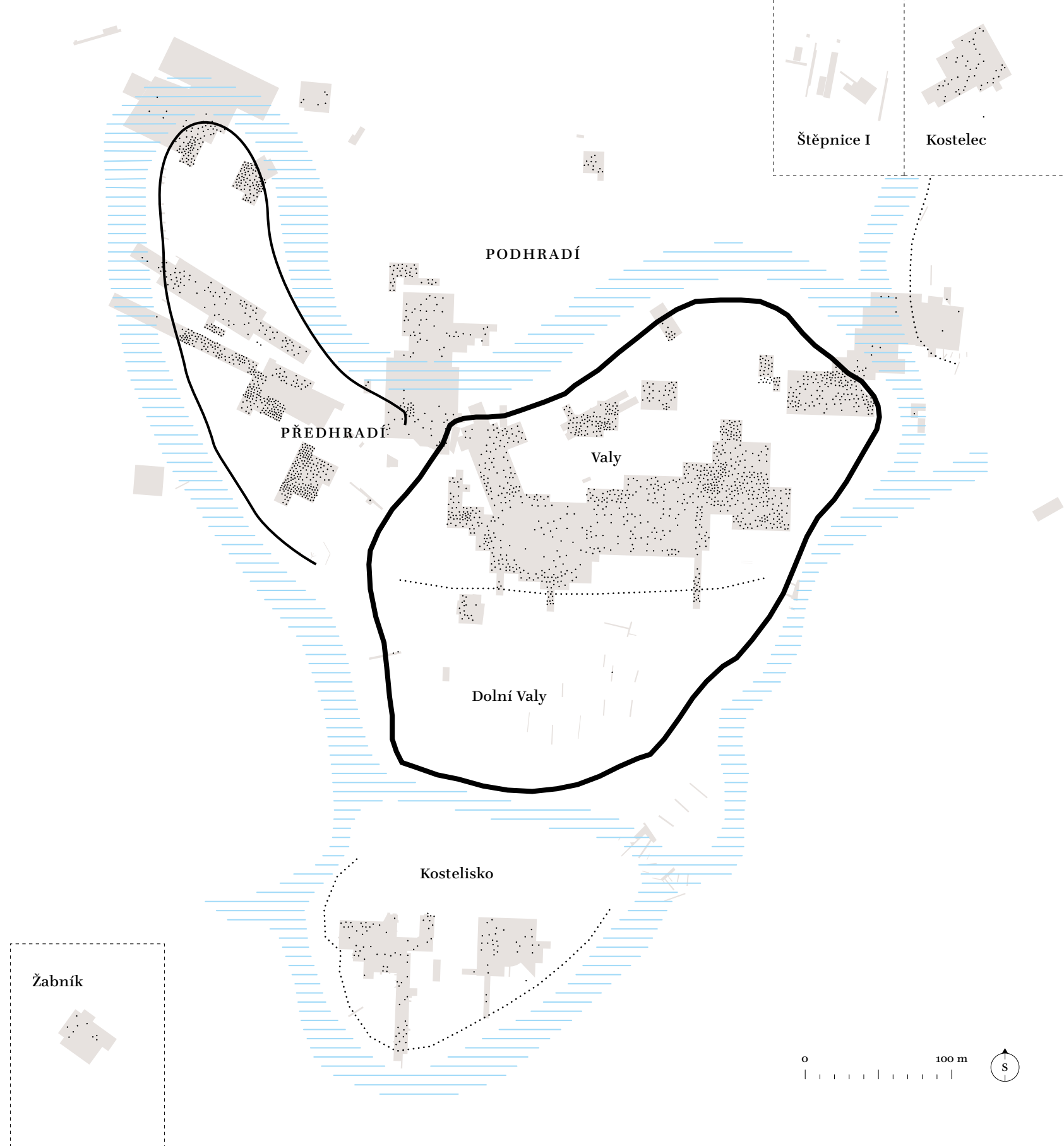
Pohřebiště a hroby představují cenný materiál pro poznání duchovního života obyvatel aglomerace a pro studium sociální struktury tehdejší společnosti. Mimoto názorně dokumentují bohatství a atraktivnost dvorského prostředí velkomoravských Mikulčic. Navíc jsou zdrojem cenných informací o způsobu odívání, výstroje a výzbroje v tehdejší době. Kosterní materiál z více jak 2500 dosud odkrytých hrobů v Mikulčicích je nevyčerpatelným zdrojem informací o demografické skladbě obyvatel hradu a jejich fyzickém a zdravotním stavu. Nové antropologické a bioarcheologické metody dovolují sledovat mimo jiné otázky výživy a mobility tehdejší společnosti.

Ačkoliv Mikulčice byly osídleny již v 8. století, neznáme z té doby žádné hroby a nevíme, jakým způsobem zde byli zemřelí pochováváni. Naprostá většina odkrytých hrobů v Mikulčicích patří pokročilému 9. století, kdy se v Mikulčicích pochovávalo kostrově. Hroby se soustřeďují především na kostelních hřbitovech a prostých pohřebištích. Největší pohřebiště byla odkryta u baziliky (550 hrobů) a na Kostelisku v podhradí (450 hrobů). Obě nekropole vynikají zastoupením nákladně vybavených hrobů se zlatými a stříbrnými šperky, meči, honosnými pozlacenými soupravami opaskových kování nebo ostruh. Obdobně „bohaté“ hroby nacházíme také na pohřebištích u druhého kostela na akropoli nebo u šestého kostela v podhradí. Chudší inventář některých kostelních hřbitovů, např. u čtvrtého nebo tzv. dvanáctého kostela, nemusí ještě znamenat nižší sociální postavení pochovaných; může souviset s pokročilejším stupněm christianizace, který pozůstalým bránil vkládat zemřelým do hrobů ve větší míře milodary. Zvláštním jevem jsou tzv. sídlištní hroby, tj. hroby rozptýlené v sídlištních areálech a spojované buď s násilným zánikem hradiště, nebo s postupným dožíváním obyvatelstva v areálu bývalého centra.

1 Půdorys hradiště s vyznačením největších pohřebišť.

5 Hmotná kultura

Zemědělství a obživa

Zajištění obživy a dalších základních životních potřeb pro předpokládaných 1–2 tisíce obyvatel mikulčické aglomerace byl náročný úkol, na kterém se podílelo obyvatelstvo hradu, podhradí i zázemí.

Výrazná koncentrace sídel doložitelná archeologicky v přibližně desetikilometrovém okruhu kolem hradu byla tradičně spojována s hospodářským zázemím centra. Jako zemědělská sídliště byly označovány spíše osady situované mimo údolní nivu, tj. ve vzdálenosti 3 km od hradu a dále. Naproti tomu dnešní bádání se více kloní k tezi, že zemědělské zázemí navazovalo bezprostředně na areál hradu a že samotná údolní niva byla vhodným prostorem k zemědělskému obdělávání. Svědčily by o tom výsledky nejnovějších archeobotanických výzkumů v Mikulčicích, ale i poměrně početné nálezy zemědělského náčiní z hradiště. Nastíněná otázka je jedním z důležitých témat současného výzkumu.

Archeologické výzkumy přinášejí svědectví o vysoké úrovni agrikultury v prostředí velkomoravských center. Jednou z indicií je sice nepočetný, ale průkazný výskyt asymetrických radlic, které mohly být již součástí pluhu, a dovolovat tak půdu

nejenom rozrývat, ale i obracet. Typickým sklizňovým nástrojem na obilí byl srp doložený téměř 150 nálezy z prostoru hradiště. Naproti tomu tráva se sekala kosou, v té době výhradně tzv. krátkou neboli travní kosou. Mezi nálezy se občas vyskytne i specializovaný nástroj k ošetření révy, vinařský nůž.

V sortimentu pěstovaných plodin se objevují obiloviny, luštěniny, technické plodiny, ale i pestré spektrum pochutin. Mezi chlebovými obilovinami (pšenice, žito) měla vyšší status pšenice, ovšem univerzální obilovinou té doby a všech vrstev společnosti bylo proso. Mikulčice navíc vynikají výskytem „luxusních“ druhů ovoce a zeleniny, jež byly charakteristickou součástí jídelníčku tehdejších elit. Šlo o broskve, jablka, ořechy, víno, okurky a další plodiny.

Z hlediska masité stravy mělo v Mikulčicích podobně jako v dalších moravských centrech 9. století hlavní význam prase. Svými nízkými nároky na chov, dovolujícími polodivoký chov v okolních lesích, a vysokými reprodukčními schopnostmi bylo nejefektivnějším řešením pro zajištění obživy rozrůstající se populace velkomoravských Mikulčic.

[1] Radlice byla nejdůležitější částí rádlu nebo pluhu.

[2] Rozrývání půdy před radlicí zajišťovalo tzv. krojidlo.

[3] Motyka byla asi univerzálním nástrojem; nachází se ovšem zřídka.

[4] Pérové neboli „ovčácké“ nůžky určené ke stříhání ovcí mohly sloužit i jinak, např. k dělení textilií a jiných materiálů.

[5] Srp sloužil ke žnutí obilí, resp. obilných klasů. Jeho skutečné užití v hospodářském provozu bylo širší.

[6] Krátká neboli travní kosa k sekání trávy.

Zásobování a suroviny

Základní suroviny raného středověku byly čtyři: voda, dřevo, železo a kámen. Všechny měly v provozu mocenského centra významné místo. Ovšem voda jako potravinu a současně surovina byla pro život nejdůležitější. Mikulčice byly ostrovním hradem na řece Moravě, voda byla tedy všude kolem. Paradoxem je, že v prostoru celého mocenského centra se dosud našly pouze tři studny: dvě kamenné jako součást církevních areálů a jediná prostá dřevěná na Kostelisku v podhradí. Nelze to vysvětlit patrně jinak, než že obyvatelstvo využívalo vodu z říčních ramen. Protože hradba obepínající obvod hradu jednoduchému přístupu k vodě bránila, chodilo se pro vodu zřejmě branami. Vedle toho musela existovat i místa s přístupem k vodě uvnitř hradu. Ve vodním příkopu mezi akropolí a předhradím, v místě chráněném dřevo-kamennou bariérou, se našlo mnoho předmětů svědčících o nakládání s vodou, především naběračky a vědra. Dalším pravděpodobným místem čerpání vody byla nejnižší položená, přesto opevněná jižní část akropole, Dolní Valy. To je také jedním z důvodů, proč se k tomuto areálu upíná současná pozornost archeologů.

Dřevo bylo běžně dostupnou surovinou, ovšem les v širokém okolí hradu byl vlivem intenzivního mýcení silně prosvětlen, ne-li těžebně vyčerpán; spotřeba stavebního a palivového dřeva, stejně jako dřeva pro řemeslnou výrobu, byla enormní.

Železo jako strategická surovina bylo transportováno v podobě surovinových polotovarů z produkčních center vázaných na těžbu rud, nejspíše v prostoru Moravského krasu ve vzdálenosti cca 70 km.

Kámen byl velmi ceněnou surovinou. Stavební materiál na kostely a opevnění se těžil ve svazích Bílých Karpat ve vzdálenosti nejméně 6 km. Surovina na výrobu žernovů se dopravovala ze značných vzdáleností přesahujících někdy 100 km (Českomoravská vrchovina, Waldviertel, Slovenské rudohorie).

[1-3] Dřevěné naběračky na vodu neboli „čerpáky“. Dřevěné nálezy pocházejí výhradně ze zaniklých říčních koryt.

[4] Dřevěné vědro se stopami po umístění železných obručí, které se nedochovaly. K výrobě věder sloužilo nejčastěji dřevo tisu červeného.

[5] Celokovová vědra jsou poměrně vzácným nálezem; pocházejí vesměs z hrobů.

[6] Ataše a oblouková držadla věder vykované ze železa. V sídlištním kontextu se z věder zachovávají jen kovové součásti.

Plavba a rybolov

Předností ostrovních poloh byla bezprostřední blízkost řeky, která měla pro velkomoravská centra význam geopolitický, hospodářský i společenský. Zásadní roli hrály komunikační možnosti říčního údolí, a to jak pro suchozemskou, tak říční dopravu. Hospodářské přednosti spočívaly v nevyčerpatelných vodních zdrojích. Vedle toho rozvětvená říční ramena plnila významnou úlohu strategickou, a to jako přirozená ochrana mocenského centra. V této souvislosti nelze vyloučit ani určitou symbolickou roli ostrovů jako míst vyhrazených nejvyšší společenské vrstvě nebo sakrální sféře.

Řeka Morava byla v raném středověku důležitou komunikační tepnou: umožňovala jak plavbu na sever, do oblastí staroměstsko-uherskohradištské, tak zejména na jih, do Podunají. Přímé spojení s Dunajem, který představoval v 9. století nejdůležitější dálkovou komunikaci v dosahu Velké Moravy, mělo zásadní strategický, hospodářský i kulturní význam. Zpráva Raffelstettenského celního tarifu ze začátku 10. století o plavbě lodí s bavorskou solí na „trh Moravanů“

je sice nepřímým, přesto důležitým svědectvím o splavnosti severních přítoků Dunaje. Konkrétním dokladem říční plavby v Mikulčicích jsou pak nálezy pádel a čtyř monoxylů – člunů dlabaných z jednoho kmene stromu.

Klidné a neporušené prostředí vodních ploch v říčních ramenech a tůních v okolí hradu oplývalo bohatstvím ryb. Dominovali mezi nimi kaprovití, konkrétně kapr a jelec. Hojně se vyskytovali štika a sumec, méně pak zástupci okounovitých: candát a okoun. Sumci dorůstali velikosti až tří metrů. Ryby byly pro obyvatele hradu sice doplňkovým, ale významným zdrojem potravy. Svědčí o tom doklady rybářství v podobě archeologických nálezů háčků udic, ostí, závaží, plováků i proutěných vrší. K rybaření mohly sloužit i menší z nalezených člunů – monoxylů.

V prostředí vodních ploch se stojatou nebo pomalu tekoucí vodou žilo vedle bobrů množství vodního ptactva – např. čírka modrá, morčák bílý, turpan hnědý, lyska černá, bukač velký, lžičák pestrý.

[1-4] Rybářské háčky.
[5] Olůvka k rybářským sítím.
[6] Sítovací jehla k výrobě rybářských sítí.

[7-8] Rybářské ostí.
[9] Proutěná vrš. Vrše sloužily k chytání piskořů, kteří žili v bahnitém nános na dně řeky.

Stolování

K charakteristickým znakům knížecího prostředí velkomoravských center patří doklady luxusní výbavy používané při stolování. Patří sem skleněné nádoby, bronzové mísy, určité i zdobená věderka a keramické nádoby. Často jde o předměty cizokrajného původu. Své místo zde mělo jistě i dřevěné náčiní, které se však v našich podmínkách běžně nedochovává, a proto se o jeho podobě a funkci nedá říci nic bližšího.

Výraznou skupinou luxusního stolního náčiní byly skleněné nádoby doložené početnými fragmenty z Mikulčic i dalších center. Díky lépe zachovaným exemplářům víme, že v Mikulčicích 9. století byly s oblibou používány skleněné nálevkovité poháry, jaké se vyráběly v dílnách ve franckém Porýní.

O tom, že se v domácím prostředí používaly ojediněle i bronzové nádoby, svědčí nález dvou až tří exemplářů mís trojúhelníkového tvaru vytepaných z tenkého bronzového plechu. Tento ojedinělý nález pochází z hrobu 341 u baziliky; původ mís je hledán v chazarském prostředí.

„Luxusní“ ráz mají v porovnání s běžnou keramickou produkcí místních dílen také nádoby tzv. antických tvarů. Jde vesměs o lahve, dvojuché amfory nebo čutory vyrobené z jemné hlíny a vypálené do žlutých nebo okrových odstínů. Dříve se uvažovalo o antickém původu tohoto zboží, pak se hledal jeho původ v oblasti Byzance, až se v roce 1963 podařilo na úpatí Sadské výšiny pod známým velkomoravským církevním areálem odhalit pec s keramickou vsázkou obdobného charakteru. Přesto, že se dnes připouští domácí produkce tohoto keramického zboží, převládá názor, že šlo o výrobky cizích řemeslníků pracujících pro místní elity. V případě Sadů mohlo jít o klášterní dílny.

[1] Skleněný pohár nálevkovitého tvaru z hrobu 398 u třetího kostela.

[2] Bronzová mísa trojúhelníkového tvaru z hrobu 341 u třetího kostela.

[3–4] Láhev a amfora patří k okruhu tzv. keramiky antických tvarů.

[5] Bohatě zdobená trojcípá parohová schránka, snad s funkcí slánky.

[6] Dřevěné věderko s kovovým prolamovaným pláštěm.

[7–8] Celokovová věderka s křesťanskými symboly ptáčka a kříže z hrobů významných jedinců u třetího kostela.

Oděv a jeho součásti

Dobová móda určovala ráz oděvu a šperků obyvatel Velké Moravy. Zdejší oděvní kultura, alespoň pokud se velmožské aristokracie týká, v mnoha ohledech napodobovala módní vzory z Francké říše, případně Byzance nebo evropského jihu. Přesto měl kroj zdejších elit své zvláštní svébytné prvky. Naše možnosti rekonstrukce podoby oděvu velkomoravských privilegovaných vrstev jsou bohužel velmi omezené a zakládají se spíše na nepřímých dokladech.

Protože originální textil se v půdních podmínkách našich lokalit nedochovává, musíme si vystačit s otisky textilu na různých artefaktech nebo s prokorodovanými zbytky tkanin na povrchu kovových předmětů. Druhý případ je typický pro železné nebo bronzové předměty z hrobů, které dovolují vesměs usuzovat na typ vazby (plátňová, keprová, atlasová a jejich odvozeniny) a někdy i na použitý druh vlákna (len, konopí, kopřiva, ovčí vlna, hedvábí).

Bohužel střihy oděvů jsou zatím zcela mimo možnosti našeho přímého poznání. Určité možnosti nabízejí ikonografická vyobrazení lidských postav, např. na nákončích opasků (oranti), plaketách nebo křížcích. Ve velmi omezené míře pomáhají i písemné zprávy.

Důležitá je znalost oděvní kultury v širších historických a geografických souvislostech. Samotné archeologické prameny vypovídají více než o podobě vlastního oděvu o průvodních součástech dobového kroje. Těmi byly kovové ozdoby, ať už ve funkční podobě spínadel a kování opasků nebo jako šperky (náušnice, prsteny, náhrdelníky, přívěsky).

Rekonstrukce velkomoravského oděvu se nejúžeji dotýká tzv. gombíky, tj. duté kulovité kovové ozdoby s poutkem. Existuje celá tvarová a velikostní škála těchto „knoflíků“. Většinou jsou vyrobeny z pozlaceného bronzu, stříbra nebo zlata. Výzdoba sestávala z tepaných rostlinných, geometrických, řidčeji zvířecích motivů. Některé typy byly zdobeny pomocí filigránu a granulace.

Gombíky se nacházejí téměř výhradně v kostrových hrobech společenské elity předních moravských center, a to v dětských, ženských i mužských hrobech, nejčastěji v okolí klíčních kostí zemřelého. Vesměs jsou považovány za spínadla svrchního oděvu. Zároveň však nelze úplně vyloučit, že sloužily i jako ozdobné nášivky na oděv, případně jako součásti náhrdelníků.

[1] Zlatý hladký vertikálně žebrovaný gombík z hrobu 580 uvnitř třetího kostela. Rozměry 2,0 × 1,7 cm.

[2] Zlatý gombík zdobený granulací z hrobu 300 u třetího kostela. Rozměry 1,9 × 1,4 cm.

[3] Stříbrný pozlacený gombík zdobený jemnou granulací z hrobu 216 u třetího kostela. Rozměry 2,5 × 2,0 cm.

[4] Zlatý lucerničkovitý gombík zdobený hrubou granulací z hrobu 318 uvnitř třetího kostela. Rozměry 2,3 × 1,7 cm.

[5] Zlatý gombík s palmetovou výzdobou z hrobu 380 uvnitř třetího kostela. Rozměry 2,5 × 2,3 cm.

[6] Zlatý dvouplošný gombík zdobený natavovanými můstky, filigránem a granulací z hrobu 505 u třetího kostela. Rozměry 2,6 × 2,2 cm.

[7] Stříbrný gombík zdobený granulací z hrobu 505 u třetího kostela. Rozměry 3,2 × 2,5 cm.

[8] Stříbrný gombík s tepanou palmetovou výzdobou z hrobu 471 u třetího kostela. Rozměry 3,3 × 3,5 cm.

[9] Bronzový pozlacený gombík s tepanou výzdobou v podobě ptáček (?) z hrobu 1314 z polohy Kostelec. Rozměry 3,7 × 3,6 cm.

[10] Stříbrný gombík s tepanou palmetovou výzdobou a skleněnými oky z hrobu 216 u třetího kostela. Rozměry 4,7 × 4,1 cm.

Šperk

Šperky jako předměty sloužící k ozdobě těla jsou v prostředí velkomoravských center reprezentovány náušnicemi, náhrdelníky a prsteny. Elitní prostředí Mikulčic i dalších velkomoravských center 9. století reprezentují především luxusní ozdoby označované jako šperk veligradského typu. Tato kategorie nálezů byla původně označována jako „byzantsko-orientální“ šperk, neboť se tehdy hledal jeho původ právě v oblasti jihovýchodní Evropy. Po objevu pohřebiště „Na Valách“ ve Starém Městě na přelomu 40. a 50. let 20. století se pro tento okruh ozdob ujalo označení staroměstský či veligradský šperk.

Dnes je luxusní šperk veligradského typu jednotně považován za produkt domácích šperkařských dílen, byť byla jeho výroba do značné míry inspirována byzantskými a orientálními vzory. Dobou největšího rozmachu výroby byla druhá polovina 9. a začátek 10. století, tj. vrcholné období vývoje velkomoravských center. K základním typům náušnic řadíme tvary hrozníčkové,

bubínkové, košíčkové, méně často se objevují sloupečkové, lunicové, případně řetízkové náušnice. Nejluxusnější exempláře byly vyráběny ze zlata nebo stříbra. Běžné jsou i honosné tvary vyrobené z bronzu a pozlacené. Z hlediska řemeslného zpracování se jedná o dokonalé výrobky využívající zejména výzdobných technik filigránu a granulace.

Většina nálezů náušnic pochází z hrobů. Zde se nacházejí nejčastěji v páru u hlavy zemřelé. Ovšem na základě výskytu větších sérií náušnic v některých hrobech soudíme, že další páry nebo jednotlivé kusy byly vpletány do vlasů nebo zavěšovány na čelenkách zdobících ženský účes.

Prsteny v honosném provedení, tj. odpovídajícím „veligradskému“ šperku, jsou na rozdíl od jednoduchých kroužkových a štítkových prstenů zdobeny filigránem, granulací nebo vložkami ze skla. Ve srovnání s náušnicemi je jejich výskyt poměrně vzácný.

- 1 Zlatá hrozníčková náušnice z hrobu 680 u třetího kostela.
- 2 Stříbrná hrozníčková náušnice z hrobu 1959 na Kostelisku. Rozměry 2,6 × 1,3 cm.
- 3 Zlatá hrozníčková náušnice z hrobu 794 na předhradí. Rozměry 2,9 × 1,7 cm.
- 4 Zlatá náušnice s oboustranným hrozníčkem z hrobu 283a uvnitř druhého kostela. Rozměry 2,0 × 1,5 cm.

- 5 Zlatá náušnice se čtyřmi bubínky zdobenými granulací z hrobu 505 u třetího kostela. Rozměry 3,7 × 2,3 cm.
- 6 Zlatá náušnice s deseti bubínky zdobenými granulací z hrobu 505 u třetího kostela. Rozměry 5,2 × 2,6 cm.
- 7 Stříbrná náušnice se čtyřmi bubínky zdobenými granulací z hrobu 420 u druhého kostela. Rozměry 2,8 × 1,8 cm.

- 8 Zlatá náušnice se čtyřmi košíčky z hrobu 335 u třetího kostela. Rozměry 2,4 × 1,6 cm.
- 9 Zlatá náušnice se závěskem z devíti košíčků a dalšími dvěma košíčky na spodním oblouku z hrobu 250 u třetího kostela. Rozměry 3,5 × 1,3 cm.
- 10 Stříbrná náušnice s řetízky zdobená granulací z prostoru pohřebiště u třetího kostela. Rozměry 8,4 × 3,2 cm.

- 11 Stříbrný prsten s butonem zdobeným granulací z hrobu 454 u třetího kostela. Výška 2,6 cm.
- 12 Stříbrný pozlacený prsten s butonem zdobeným filigránem, granulací a skleněnými vložkami z hrobu 470 u třetího kostela. Výška 2,8 cm.

Zbraně a výstroj

Mikulčice 9. století byly centrálním místem s koncentrací vojenské moci. Vedle fortifikačních prvků aglomerace ji dokládají především početné nálezy zbraní a jezdecké výstroje. Tato výbava nesloužila jenom k boji, ale měla přeneseně i svou funkci společenskou; byla symbolem sociálního postavení, a jako taková se dostávala do hrobů. Právě hroby velkomoravské elity přináší nejpočetnější soubory zbraní a jezdecké výstroje. V souvislosti s hroby zde hovoříme o tzv. statusových symbolech.

Výstroj a výzbroj patří k základním atributům mužské „bojovnické“ hrobové výbavy. Z výstroje bojovníků-jezdců se v hrobech nacházejí ostruhy a s nimi související garnitury kování upínacích řemínků: průvleček a nákončí. Z vlastních zbraní jezdců i pěších bojovníků jsou doloženy meče, sekery, kopí, hroty šípů a nože. Řada dokladů svědčí o značném počtu bojovníků v Mikulčicích a o jejich významném společenském postavení.

[1] Meč z hrobu 2041 na Kostelisku v podhradí. Rukojeti mečů byly obloženy dřevem nebo kůží, pochvy byly zhotoveny ze dřeva a obaleny kůží; čepel byla navíc chráněna v pochvě textilií.

[2] Kopí z hrobu 1241 na Kostelci v podhradí. Kopí, zejména exempláře s křídélky spojované s karolinským prostředím, se vyskytují na velkomoravských pohřebištích i mezi sídlištními nálezy poměrně vzácně. Zbraň byla přizpůsobena potřebám bojovníka-jezdce, mohla však sloužit i k lovu. Měla rovněž svůj symbolický význam.

Mikulčice byly s velkou pravděpodobností sídlem vojenské družiny knížete, resp. panovníka.

Nejcennější a nejúčinnější zbraní své doby byl meč vyhrazený příslušníkům vládnoucí vrstvy. V Mikulčicích bylo odkryto dosud 17 hrobů velmožů s meči. Meče, zvláště ty honosnější, jsou pokládány za výrobky cizích dílen – zejména porýnských. Luk s šípy byl velmi účinnou zbraní při boji i na lovu. Železné hroty šípů pocházejí převážně ze sídlištních kontextů, kde dokládají bojové aktivity.

Ostruhy patřily k základní výbavě jezdce-bojovníka. Na rozdíl od starších ostruh s háčky jsou pro 9. století charakteristické ostruhy s ploténkami. V Mikulčicích byly nalezeny ve více než 150 hrobech. Třmeny a udidla jako části koňského postroje představují významný, ač ne příliš častý nález.

[3] Sekera s originálním toporem pochází zpod mostu v zaniklém říčním korytě.

[4] Zcela unikátním nálezem z říčního koryta v Mikulčicích je část luku vyrobeného ze dřeva tisu červeného.

[5-8] Železné hroty šípů luku. Rombické tvary s trnem jsou spojovány s Maďary.

[9] Vzácnou a velmi nákladnou součástí obranné výstroje bojovníků byla kroužková brnění. Jediná košile se skládala asi z 20 000 kroužků.

[10] K nejluxusnějším ostruhám z Mikulčic patří exempláře vyrobené z bronzu a pozlacené nebo železné ostruhy zdobené stříbrnou či měděnou tautií.

Reprezentace

Archeologický materiál dokládá pozoruhodnou koncentraci bohatství a moci v Mikulčicích 9. století. Souvisí to očividně s postavením aglomerace jako předního rezidenčního místa vládnoucích Mojmírovců. Součástí projevu zdejší „dvorské“ kultury jsou početné nálezy zbraní a jezdecké výstroje, honosné garnitury opaskových kování, drahé textilie, zlatý a stříbrný šperk veligradského typu a řada dalších luxusních artefaktů, včetně špičkových produktů uměleckého řemesla a předmětů cizí provenience. Vedle své praktické funkce měly tyto předměty i symbolický význam: byly atributem příslušnosti k nejvyšší společenské vrstvě moravské nobility. Vzorem a inspirací v tomto chování byl především životní standard francké šlechty.

Významný fenomén, který charakterizuje privilegované prostředí mikulčického hradu, jsou tzv. velmožské hroby. Jejich největší koncentrace se nacházejí na hřbitovech u 2. a 3. kostela a na pohřebišti Kostelisko v podhradí; vyskytují se však v jednotlivých případech nebo malých skupinách v různých místech aglomerace. Vedle zbraní, jezdecké výstroje a další výbavy velmožské hroby obsahují často umělecky velmi cenné garnitury kování, které byly součástí opasků, podkolenních vázání nebo upínacích řemínků ostruh. Mezi uvedenými památkami vystupují dvě početně sice ne příliš bohaté, přesto výrazné skupiny honosných opaskových kování. Jednu reprezentují velká nákončí s vyobrazením oranta, druhou pak tzv. knižní nákončí. Jde o kování zhotovená z pozlaceného bronzu či ze stříbrného plechu a zdobená vsazenými barevnými skly, granulací, filigránem apod. Podobně jako u Franků měl opasek u moravských Slovanů svůj symbolický, tj. ceremoniální, sociální a ochranný význam. Podle omezeného počtu honosných opasků v hrobech lze usuzovat, že jejich nošení bylo výsadou příslušníků knížecího rodu a nejvyšší velmožské aristokracie.

1 Garnitura kování opasku z hrobu 100 u druhého kostela. Rozměry nákončí 5,1 × 3,2 cm.

2 Garnitura kování opasku z hrobu 248 u třetího kostela. Rozměry nákončí 5,3 × 3,4 cm.

3 Garnitura kování opasku z hrobu 390 u třetího kostela. Rozměry nákončí 7,2 × 4,2 cm.

4 Garnitura kování opasku z hrobu 433 u třetího kostela. Rozměry velkého nákončí 6,6 × 3,9 cm.

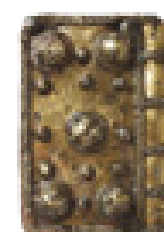
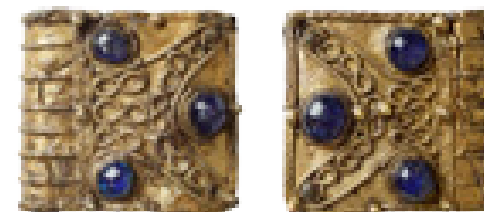
Díky hrobovým, ale i sídlištním nálezům jsme dobře informováni o dvorské kultuře velkomoravských Mikulčic. Patří k ní honosné výrobky uměleckého řemesla z domácích dílen i početné předměty cizí provenience, stejně jako drahé textilie a obecně doklady vysokého životního standardu. Jako příklad uvedme luxusní, tzv. veligradský šperk ze zlata, stříbra nebo pozlaceného kovu: bubínkové, košíčkové, sloupečkové nebo závěskové náušnice, prsteny zdobené granulací, stejně jako charakteristické gombíky. Výzbroj a výstroj v podobě mečů, seker, kopí, ostruh, honosných garnitur opaskových, podkolenních a dalších kování, to vše bylo ve své době atributem konkrétního společenského postavení vysoce postavených jedinců. Z nejbohatších hrobů pocházejí nálezy hedvábí a dalších drahých textilií dovážených nejspíše z Byzance nebo Benátek. Další výraznou skupinou importovaných předmětů je sklo, především nálevkovité poháry franckého původu, ale i jiné tvary, jejichž původ je snad možné hledat v Benátkách, resp. v severní Itálii. Celkový obraz dvorské kultury velkomoravských Mikulčic dotvářejí doklady pestrého jídelníčku doplněného ovocem, zeleninou, kořením, vínem a dalšími pochutinami.

Honosné garnitury kování opasků sestávají obvykle z velkého nákončí, přezky, záponek ve tvaru ptáčků, případně dalších kování. Motiv „oranta“ přes rozmanité, někdy až fantastické výklady historiků umění představuje nejspíš schematizovaný křesťanský výjev světce.

Nákončí ve tvaru miniaturního kodexu, inspirovaná podobou církevních knih, vypovídají o kulturní úrovni dvorského prostředí velkomoravských Mikulčic. Byly součástí textilních pásků zavazovaných patrně na uzel jako výbava mužského nebo ženského kroje.

5

6

7

8

[5] Soubor tří bronzových pozlacených kování textilního pásu ve tvaru liturgické knihy z hrobu 1735 na Kostelisku v podhradí. Rozměry cca 3,9 × 3,5 cm.

[6] Bronzové pozlacené kování ve tvaru knižního kodexu z hrobu 505 u třetího kostela. Rozměry 3,9 × 2,9 cm.

[7] Zlaté nákončí s perlami a skleněnou imitací almandinu z ženského hrobu 554 u třetího kostela. Rozměr 3,3 × 1,9 cm.

[8] Garnitura kování řemínků podkolenních vázání z hrobu 380 uvnitř třetího kostela. Rozměry nákončí 4,3 × 2,6 cm.

Víra a liturgie

Mikulčice nejsou jenom místem s pozoruhodnou koncentrací sakrálních staveb, ale i nalezištěm výrazné skupiny movitých nálezů souvisejících s křesťanskou vírou a liturgií. Jde především o celou řadu křížků, a to převážně jednoduchých závěsných náprsních křížů (pektorálů), ale i náprsního relikviářového nebo procesního kříže. Početnou skupinu památek tvoří funkční předměty s vyobrazením křesťanských symbolů, např. křížová kování dřevěných schránek (relikviářů?), motiv kříže či ptáčka na kovových vědrech, zobrazení beránka a ptáčka na gombících nebo motiv stromu života na jednom z honosných nákončí opasku.

Z křesťanského prostředí evropského Západu čerpá s velkou pravděpodobností výtvarné ztvárnění orantů na opaskových nákončích z Mikulčic. Tyto postavy v orodujícím gestu představují nejspíše schematické zobrazení Krista, proroků nebo svatých. Odpovídající nákončí byla jakýmsi ochrannými křesťanskými amulety. Rovněž inspirace mikulčických „knižních“ nákončí církevními kodexy je těžko zpochybnitelná.

S křesťanstvím, resp. s křesťanskou vzdělaností, nepřímo souvisejí i stily – kovová písátka sloužící k psaní do voskových tabulek doložená v Mikulčicích řadou exemplářů. Podobně jako skleněná lampička dosvědčují tyto nálezy existenci církevní školy při bazilice nebo některém z dalších kostelů v Mikulčicích.

Část movitých nálezů reprezentuje liturgické předměty nebo součást vnitřního vybavení kostelů, jako je soubor ozdobných kování dřevěné pyxidy (relikviáře?) z hrobu 300, malé bronzové zvonky, železné srdce zvonu apod. Samozřejmostí je bohaté stavební „vybavení“ kostelů v podobě nespočtu fragmentů malovaných omítek, dále zlomků okenního skla nebo zcela ojedinělých kamenných architektonických článků.

Všechny výše uvedené předměty dotýkající se sakrální oblasti života dokumentují křesťanské prostředí mikulčického mocenského centra v 9. století.

[1] Stříbrný křížek s postavou Ukřižovaného z prostoru hřbitova u třetího kostela. Rozměr 4,0 × 3,3 cm.

[2] Olověný křížek s postavou Krista a neforemnou figurální rytinou na zadní straně z hrobu 449 (?) u třetího kostela. Rozměr 3,4 × 2,7 cm.

[3–5] Olověné křížky ze sídlištní vrstvy: procesní a náprsní křížky. Výška 8,0 až 4,2 cm.

[6] Olověný náprsní relikviářový křížek z povrchové vrstvy Mikulčic, zatím jediný spolehlivě doložený enkolpion byzantského typu z velkomoravského prostředí. Rozměr 5,0 × 3,3 cm.

[7–9] Kovová křížová kování dřevěných schránek.

[10] Část skleněné lampičky byzantského původu. Rozměr 4,3 × 1,3 cm.

[11] Železné písátko/stil k psaní do voskových tabulek.

[12] Bronzová pozlacená kování dřevěné schránky (?) relikviáře nebo pyxidy z hrobu 300 u třetího kostela. Průměr 9 cm.

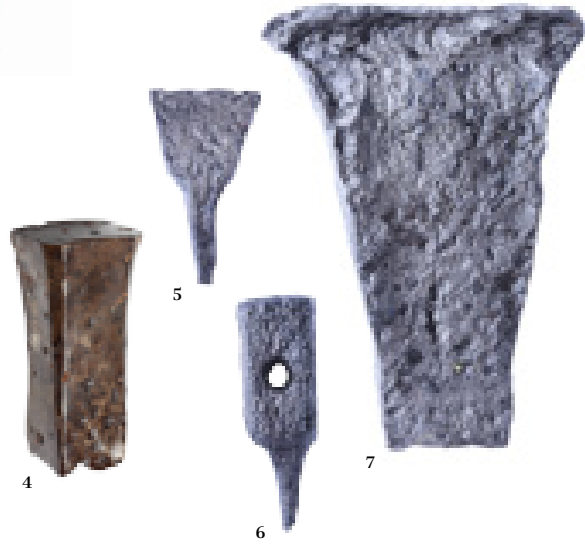
Specializovaná výroba

Řemeslná výroba zaujímal významné místo v životě hradu. Přímé doklady specializované produkce v podobě dílen a výrobních zařízení jsou však poměrně vzácné. Z dílenských zařízení byla prozkoumána pouze kovolitecká dílna v sousedství pátého kostela na akropoli a objekt interpretovaný jako kovárna v severním podhradí. Nepochybné doklady o specializované kovolitecké výrobě poskytují početné nálezy tavicích tyglíků. Většina ostatních nálezů svědčí pouze nepřímo o významu a rozkvětu specializovaných řemeslných oborů (jemná kovovýroba, včetně kovolitectví a šperkařství, kovářství, stavebnictví, sklářství, zpracování kostí a parohu, specializované obrábění dřeva, včetně soustružení).

Spolehlivými doklady kovolitecké a šperkařské výroby jsou tyglíky k tavení barevných a drahých kovů. Jejich nálezy se koncentrují na akropoli a v některých částech podhradí. Sídliště specializované do jisté míry na kovoliteckou a kovářskou výrobu existovalo v severním podhradí. Nejvýznamnější část této produkce však byla organizována na akropoli, nejspíše pod přímou kontrolou knížete. Velkomoravské

šperkařské řemeslo ovládalo rozmanité výrobní a výzdobné techniky – lití, tepání, granulaci, filigrán a další. Průvodní předměty kovářské výroby představují lupy a hřivny jako surovinový polotovar, struska pak jako výrobní odpad. Přítomnost poškozených a atypických předmětů v hromadných nálezech svědčí o snaze kovářů shromažďovat železnou surovinu za účelem opětovného zpracování. Výjimečným nálezem je rotační brus používaný k dohotovení, úpravě a údržbě železných výkovků.

Železo patřilo v době velkomoravské k nejdůležitějším surovinám a kovářství k řemeslům prvořadého hospodářského a strategického významu. Na kovářské produkci bylo závislé zemědělství, válečnictví, stavebnictví a řada dalších řemesel a oblastí života. Vlastnictví nákladnějších železných výkovků bylo atributem konkrétního společenského postavení. Z kovářského zboží jsou v Mikulčicích nejpočetněji zastoupeny potřeby pro dům a domácnost.

[1] Keramické tyglíky určené k tavení a odlévání barevných a vzácných kovů.
[2] Kleště používané při jemné kovovýrobě.

[3] Slitky, polotovary a výrobní odpad dokládají produkci a recyklaci kovových předmětů.
[4-7] Kovadlinky používané při jemné kovovýrobě.

[8-9] Kladívka používaná při jemné kovovýrobě.
[10] Kamenný rotační brus se mohl používat mimo jiné k broušení čepelí mečů. Průměr 17 cm.

Obchod

Přímých archeologických dokladů obchodu je v prostředí velkomoravských center málo: mince se nacházejí zcela vzácně, nálezy bronzových „mincovních“ vážek zatím chybějí, závaží jsou spíše výjimkou. Význam předpokládaných předmincovních platidel – sekerovitých hřiven, misek slezského typu nebo šátečků – je sporný. Také nepřímé doklady obchodu – předměty cizího původu – představují spíše jednotlivé kusy luxusních zboží než větší série předmětů, které by dokládaly pravidelné (pevnější a intenzivnější) dálkové obchodní kontakty.

V nálezovém kontextu velkomoravských sídlišť a pohřebišť se občas vyskytnou předměty cizí provenience. Pokud chceme prokázat, že jde o importované věci, musíme vyloučit jiné možnosti výkladu těchto předmětů, například jako darů, válečné kořisti apod. Průkazných importů je v prostředí velkomoravských center poměrně málo. Za současného stavu poznání se jedná o skleněné nálevkovité poháry franckého původu a doklady hedvábí z bohatých hrobů, jehož původ je hledán v Byzanci nebo severní Itálii. Na Moravu byly obchodně přiváženy i jiné komodity: meče, kopí a další zbraně z Francké říše,

sůl z Bavorska a Sedmíhradska, skleněné lampičky z Byzance, ojediněle šperky a další předměty uměleckého řemesla apod. Podle názoru historiků mohli být tržní protiváhou těchto komodit otroci získávaní při výbojích moravských knížat do pohanských oblastí.

Moravský stát 9. století nerazil vlastní mince. V oběhu zde byly patrně byzantské zlaté solidy, případně karolinské denáry a arabské dirhamy, ale ty se týkaly spíše „mezinárodního“ obchodování. Ani obchod za pomoci váženého drahého kovu zde patrně nedoznal většího rozšíření, ačkoliv existuje několik nálezů zlatých odstřížků a drobných olovených závaží. Podle všeho se dnes zdá, že na Moravě 9. století existovaly a patrně převládaly zcela jednoduché formy výměny zboží, jako byly „obdarovávání“ a prostá směna.

Nálezy mincí z Mikulčic reprezentují pouhé čtyři exempláře: byzantský solidus z období 856–866 a tři tzv. široké denáry severoitalského původu z přelomu 9. a 10. století. Do Mikulčic bývá někdy hypoteticky lokalizován „trh Moravanů“ zmiňovaný v tzv. Raffelstettenském statutu z počátku 10. století.

[1] Ingoty a odstřížky zlata, vkládané do hrobů patrně jako obolus mrtvých. Rozměry 0,2–1,5 cm.

[2] Zlatý solidus Michaela III. (Konstantinopol, 856–866).

[3] Hranolová a kotoučová olovená závaží, která mohla sloužit k odvažování drahého kovu. Rozměry 1,0–2,5 cm.

[4] Bochánkovitá olovená závaží, jejichž výklad jako kupeckých závaží není jednoznačný. Rozměry 2,0–4,0 cm.

[5] Tzv. sekerovitě hřivny jako železný surovinový polotovár, považovaný dříve za předmincovní platidlo.

Domácnost a podomácká výroba

Vybavení běžné domácnosti na hradišti se patrně příliš nelišilo od inventáře vesnického domu. Šlo převážně o životně důležité věci, které sloužily k obživě a základní výrobě. Z tohoto obrazu vybočují snad jenom klíče a součásti zámků, které souvisejí se zajištěním majetku a které jsou v Mikulčicích reprezentovány velmi bohatými soubory. Na druhé straně je překvapivé, jak málo bylo v areálu centra nalezeno předmětů souvisejících s péčí o zevnějšek, resp. s osobní hygienou. Větší část těchto předmětů musela být vyrobena z organických materiálů, které se běžně nedochovávají. To samé platí o oděvu a textiliích obecně.

K standardní výbavě domácností patřily ocílky k rozdělování ohně, rotační mlýnek na obilí, keramické nádoby k přípravě stravy a skladování zásob, vědérka k zásobování vodou, dřevěné naběračky a lžíce k vaření a k jídlu, železné nože a další jednoduché dřevěné, kostěné, parohové, případně kamenné nástroje sloužící k domácím pracím.

Ocílky s křesacími kamínky byly používány k rozdělování ohně. Přeslen nasazený na dřevěném vřetenu sloužil jako závaží a setrvačnick při spřádání nití. Několik tisíc přeslenů z Mikulčic svědčí o významu podomácké výroby příze. Běžnou součástí domácností byly i kamenné brousky různých tvarů.

Kost a paroh sloužily vedle dřeva jako nejběžnější materiál pro výrobu jednoduchých pracovních nástrojů i ozdobných předmětů. U běžných užitkových předmětů nelze často určit jejich konkrétní funkci a názory na jejich použití se liší. K nejčastějším nástrojům patřily zahrocené kosti označované jako šídla či proplétáčky. Četné jsou i nálezy kostěných jehel a parohových hrotů. „Brusle“, vyrobené nejčastěji z koňských metapodií, sloužily patrně k hlazení kůží nebo textilu. Trojcípé parohové schránky byly používány nejspíše k ukládání drobných předmětů nebo sypkých materiálů (např. soli, koření). Kostěné trubičky a parohové jehelníčky se hodily k ukládání železných jehel.

1 Ocílka a kamínky (pazourky) k rozdělování ohně.

2 Kamenné přesleny k spřádání textilních nití.

3 Přeslen ve své funkční poloze, nasazen na dřevěném vřetánku.

4 Jehelníčky v podobě duté trubičky z kosti a parohu.

5-6 Kostěné jehly a hroty zvané proplétáčky jako univerzální domácí pomůcky.

7 Kamenné brousky patřily také k běžné výbavě domácnosti.

8 Interpretace kostěných „bruslí“ není jednoznačná: byla to hladidla nebo pomůcky pro bruslení?

9 Trojcípé parohové schránky (polotovary) byly vyráběny podomácky, stejně jako ostatní předměty z kosti a parohu.

10 Žernovy byly základní a životně důležitou potřebou každé domácnosti. Dva takové mlecí kameny – „ležák“ a „běhoun“ – tvořily jednoduchý mlýnek na mletí zrní na mouku.

Hra a zábava

Doklady dětských her a zábavy dospělých jsou v archeologických pramenech obecně dost vzácné. Mezi dřevěnými artefakty z Mikulčic se podařilo identifikovat tři předměty, které by bylo možné označit za doklady hry: špačka, káču a obyčejnou kuličku. „Špaček“ byl dřevěný válcový kolík, dlouhý asi 12 cm, na obou koncích přiříznutý do tupé špičky; hra se ještě v nedávné době označovala jako „tlučení špačka“. Káča měla podobu hruškovitého předmětu, asi 7 cm vysokého, vyrobeného soustružením ze dřeva; roztáčela se podobně jako moderní „káča“.

Za doklad zábavy dospělých, pokud k ní nebudeme počítat třeba lov jako „zábavu privilegovaných“, lze považovat zdobené žetony známé z Mikulčic a dalších lokalit. Předpokládá se, že tyto terčíky o průměru 27–42 mm vyrobené z parohu, případně kosti, sloužily k deskovým hrám podobným dámě nebo mlýnu. Z Mikulčic je doložena celá série žetonů; většina z nich je po jedné straně zdobená. Výjimkou je známý terčík s lukostřelcem na jedné a „zvířaty“ na druhé straně, který nese stopy kvalitního řemeslného zpracování. Všechny exempláře pocházejí z opevněného jádra aglomerace.

Další skupinu potenciálních hracích kamenů představují tzv. astragaly. Šlo o lehce upravené zvířecí zápěstní a zánártní kosti opatřené olověnou vložkou k zatížení. Nejstarší astragaly jsou známe již ze starověku; způsob hry však není úplně jasný. Vzhledem k původu některých exemplářů z hrobů se nevyklučuje ochranná funkce těchto předmětů.

S ochrannou funkcí a dětmi souvisí ještě jedna výrazná kategorie nálezů, a tou jsou rolničky. Zvukový efekt těchto dutých, na spodní straně „proříznutých“ kulovitých kovových předmětů s poutkem je zřejmý. Co je méně známe, je skutečnost, že hlavní úlohou rolniček v tehdejší době byla funkce ochranná. Rolnička byla amulet, jehož zvuk měl chránit člověka – především dítě – před zlými silami.

Mezi nálezy z pálené hlíny si zaslouží pozornost rozsáhlý soubor figurek z objektu 400 u paláce. Soubor plastik čtyřnohých zvířat, rohatých hlaviček, lidských postaviček a miniaturních jezdeckých sedel je považován za sklad votivních symbolů (obětí). Prakticky však tyto předměty mohly najít užití i jako hračky.

[1-5] Parahové žetony jako předpokládané hrací kameny. Průměr 2,7 až 4,2 cm.

[6] Kostěné „astragaly“ jako předpokládané hrací kameny. Rozměry cca 3,0 × 1,5 cm.

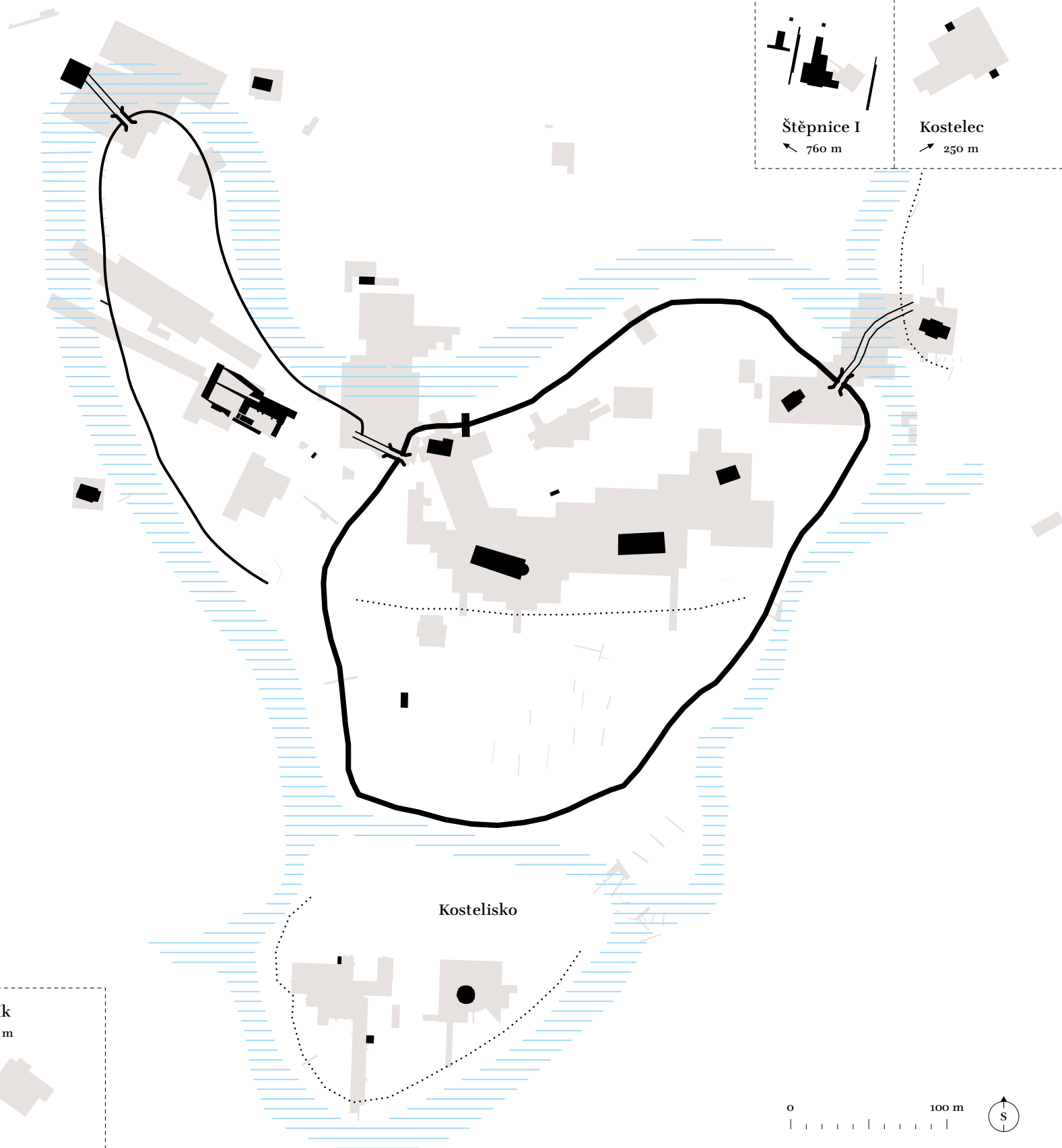
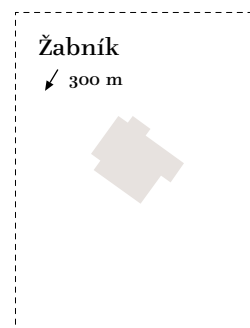
[7] Bronzová rolnička jako ochranný amulet.

[8-9] Kostěné píšťalky.

[10-11] Soubor zvířecích figurek z jámy 400 u paláce.

Terénní výzkum a nedestruktivní průzkum

- opevnění akropole
- opevnění předhradí
- výrazné terénní hrany
- zaniklé brány a mosty
- zaniklá říční ramena
- plochy zkoumané v etapě velkoplošných výzkumů 1954–1992
- plochy zkoumané v etapě revizních a doplňkových výzkumů 1993–doposud

Výzkum sídlištních areálů

Protože mikulčická aglomerace představuje tzv. komplexní centrum, které v sobě spojovalo řadu funkcí, musí i terénní výzkum takového sídlištního organismu nezbytně obsáhnout všechny jeho průvodní znaky. Musí registrovat doklady nejrozličnějších aktivit, včetně obytné, resp. rezidenční, obranné, sakrální, funerální, výrobní a obecně hospodářské funkce, a posléze spojit všechny informace v rámci zpracování, neboli posttekvační analýzy, v komplexní obraz. Etapa velkoplošných výzkumů minulého století (1954–1992) měla velkou šanci naplnit takto široce pojatý sídelně-archeologický výzkumný program. Bohužel tehdejší archeologie výrazně přecenila své možnosti, když během necelých 40 let odkryla téměř pět hektarů složité nálezové situace v nejcennějších areálech lokality, ale tyto nedokázala dovést do podoby komplexní publikace. To byl také hlavní důvod, proč byly po roce 1992 terénní aktivity v Mikulčicích omezeny na minimum, a celý výzkum se směřoval k systematickému zpracování uzavřené etapy velkoplošných výzkumů.

Další obrat ve strategii výzkumu nastal až v novém tisíciletí, zejména po roce 2004, kdy se začala stále více projevovat nutnost vracet se do terénu a ověřovat zde konkrétní otázky teoretického zpracování. Takto byl zahájen program pramenného zpracování a verifikace starých výzkumů: „nový“ terénní výzkum se zde stal součástí zpracování „starých“ prokopaných ploch. Tento program se naplňuje doposud. Jeho součástí jsou rozsahem nevelké, ale detailně zkoumané plochy nebo sondy, a pokud možno pohotová publikace výsledků. Zapojení řady přírodovědných a technických oborů v rámci moderního interdisciplinárního výzkumu je v Mikulčicích samozřejmostí. Na předním místě v této „interakci“ stojí archeobotanika a geoarcheologie.

1 Záchraný výzkum sídliště na předhradí s písčítými podlahami roubených domů (výzkum P 2013–14 v rámci přestavby návštěvního centra).

2 Profil stratigrafie sídliště na předhradí s písčítými vrstvami podlahových navážek dřevěných domů. Tmavě šedá vrstva s uhlíky ležící na jílovitém podloží je tzv. předvelkomoravským horizontem, jehož bližší datování je předmětem aktuálních odborných diskusí.

Výzkum kostelů a paláce

Zděné stavby, zejména kostely, patří k nejatraktivnějším objektům zkoumaným v Mikulčicích. Proto jim byla věnována přednostní pozornost hned po objevení lokality v roce 1954. Všechny průkazně doložené sakrální stavby a palác v Mikulčicích byly odkryty do roku 1964. V 70. a 80. letech k nim přibýly ještě dva kostely hypotetické: č. 11 a 12. Rok 2004 byl přelomový v Kopčanech, kde tehdy došlo k objevu velkomoravských hrobů u kostela sv. Markéty Antiochijské, a v souvislosti s tím bylo odbornou veřejností do jisté míry akceptováno velkomoravské stáří stavby. Za dosud poslední etapu výzkumu mikulčické zděné architektury můžeme označit období 2008–2013, kdy bylo v rámci programu nové památkové prezentace kostelů a paláce přistoupeno k jejich celkovému reviznímu archeologickému výzkumu.

Metodika odkryvu zděných staveb se zrodila a ustálila přímo v Mikulčicích poměrně pohotově po zahájení výzkumu v roce 1954. Byla založena na opačném postupu, než jaký známe ze současné kontextuální archeologie. Protože zděné reliktů byly jako zdroj stavebního kamene využívány okolním obyvatelstvem ještě v novověku a kámen byl přitom vybírán důsledně i ze základů staveb, patří výplň základových rýh k nejmladším archeologickým kontextům v Mikulčicích. Místo toho, aby byly tyto rozebírány jako první, zůstaly zachovány v podobě negativu, a naopak se odebíraly starší kulturní vrstvy, do nichž byly základy zahloubeny. Uvedený postup je možné označit jako prozřetelný, neboť dovoluje další zkoumání výplně základů v budoucnu. Díky tomuto postupu bylo možné při novém revizním výzkumu získat mnoho důležitých poznatků dotýkajících se základových rýh zděných staveb, především kostelů. K nejdůležitějším zjištěním patřila revize půdorysů staveb a dále stratigrafický vztah základových rýh ke starším objektům nacházejícím se pod stavbou (v „superpozici“).

1 Revizní výzkum čtvrtého kostela v roce 2012. Složitá nálezořová situace v lodi souvisela se starším sídlištním objektem, do něž se souvrství kostela propadlo.

2 Revizní výzkum druhého kostela v roce 2008. Stavba patří k nejstarším sakrálním objektům v Mikulčicích. Dnes představuje jediný kostel prezentovaný ve stavu doloženém výzkumem, tj. *in situ*.

Výzkum pohřebišť

Spolu s kostely patřila pohřebiště a hroby k nejvyhledávanějším objektům mikulčického výzkumu. Polovina dosud známých hrobů v Mikulčicích byla odkryta během prvních deseti let terénního výzkumu, mezi nimi ty nejnákladněji vybavené velmožské hroby. V dalším desetiletí byly dovykopávány okrajové části pohřebiště u baziliky. Poté následovala pohřebiště hypotetických kostelů č. 11 a 12 a současně začal výzkum rozsáhlých nekostelních nekropolí v podhradí: nejprve v poloze Kostelec, poté na Kostelisku.

„Starý“ výzkum dokázal hroby poměrně spolehlivě odhalit a zdokumentovat. Co nebyl s to sledovat, byly detailní stratigrafické vztahy k sídlištním vrstvám a objektům. Vzhledem k tomu, že velká část hrobů byla v Mikulčicích zahlabována nikoli do podloží, ale pouze do sídlištní vrstvy, znamená tento fakt z dnešního pohledu značné omezení vypovídací hodnoty hrobových nálezů.

Když byla v roce 1992 uzavřena etapa velkoplošných výzkumů, skončil tím také výzkum větších pohřebištních celků; možnosti jejich výzkumu byly do jisté míry vyčerpány. Další terénní výzkum se mohl zaměřit na sledování pouhých dílčích otázek mikulčické hrobové archeologie. Takto byly po roce 2004 zkoumány okrajové části prokopaných nekropolí v podhradí: v Těšickém lese a na Kostelisku. Pozornost byla věnována také tzv. sídlištním hrobům a jejich vztahu k zánikovému horizontu lokality.

Zcela nové možnosti přinesl rozvoj antropologických, resp. bioarcheologických metod v posledním desetiletí. Nově zjištěné hroby jsou dnes podrobovány detailnímu zkoumání z hlediska molekulární genetiky (DNA), stabilních izotopů a celé řady biologických znaků minulé populace. Tento přístup není možný bez aktivní účasti antropologů přímo v terénu.

1

2

1 Ověřovací výzkum okrajové části pohřebiště na Kostelisku v roce 2016 s odkrytým, v pořadí 17. hrobem vybaveným mečem v Mikulčicích.

2 Zjišťovací výzkum na Dolních Valech v jižní části akropole v roce 2016 se dvěma „sídlištními“ hroby.

Výzkum zaniklých říčních ramen

Jednou z charakteristických součástí mikulčického výzkumu je odkryv zaniklých říčních ramen, která v 9. století obklopovala hrad a která ve staletích následujících po zániku centra zcela zanikla. Poprvé se podařilo objevit v Mikulčicích takovou situace v roce 1964. Přitom se ukázalo, že základní podmínkou dalších podobných terénních prací je technické řešení směřující k odvodnění zkoumané plochy. Proto před zahájením prvního velkoplošného výzkumu zaniklého koryta byl vybudován po obvodu budoucí zkoumané plochy K 1966–68 systém vrtaných studní, ze kterých se nepřetržitě odčerpávala voda. Takto se podařilo snížit hladinu podzemní vody o potřebné dva metry, a bylo možné „v suchu“ odkrývat dno zaniklé řeky.

Organický materiál, zejména mokré dřevo, které se zachovalo pod hladinou podzemní vody ve spodní části výplně koryt, bylo potřeba náležitě ošetřit. Bez následné konzervace by se rozpadlo. Odpovídající zařízení na konzervaci pomocí PEG bylo instalováno přímo na staré archeologické základně, a díky němu bylo možné konzervovat, a tím zachovat i tak rozměrné objekty, jako jsou dva desetimetrové čluny.

Následně – v 70. a 80. letech – proběhly další dva velkoplošné výzkumy říčních ramen. Přitom byly odkryty tři dřevěné mosty, protierozní bariéry a palisády a další vodní stavby. Byl získán cenný soubor dřevěných artefaktů, který je v našem prostředí výjimečný. Ze zkušeností mikulčické říční archeologie čerpal i poslední dosud provedený odkryv říčního koryta zaměřený na dokončení výzkumu mostu č. 1 v roce 2012. Tento výzkum by nebyl možný bez aktivního zapojení interdisciplinárního týmu, včetně geologa, pedologa, sedimentologa, botanika rostlinných makrozbytků i pylů a dendrochronologa.

1 Ověřovací a doplňkový výzkum zaniklého řečiště v místě vyústění mostu č. 1 do prostoru severozápadního podhradí (výzkum B 2012).

2 Vyzdvížení jednoho z dubových pilotů mostu kvůli dokumentaci a odběru vzorku pro dendrochronologii (výzkum B 2012).

Geofyzikální průzkum

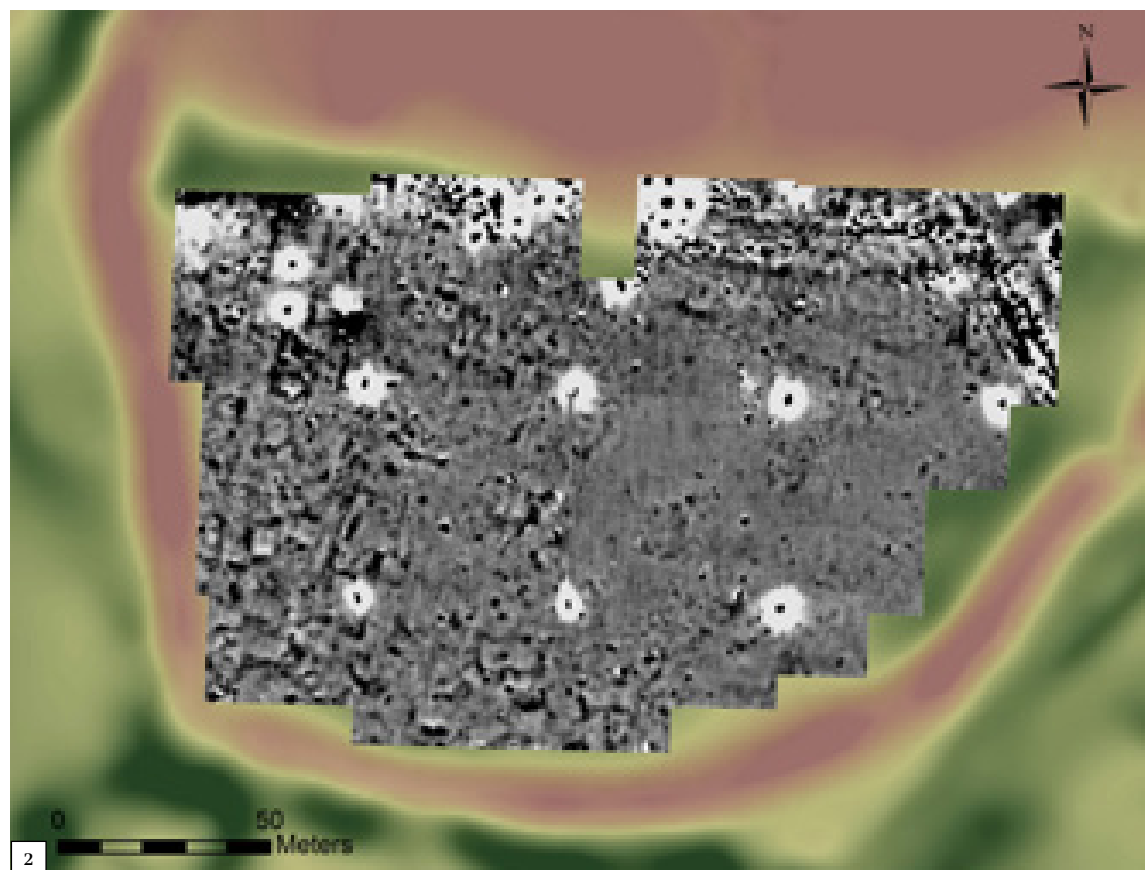
Z nedestruktivních metod archeologické prospekce je v případě Mikulčic nejdůležitější geofyzikální průzkum. Správně by měl dnes archeologický terénní odkryv probíhat až na základě výsledků předchozího nedestruktivního výzkumu – především geofyzikálního měření. V Mikulčicích tomu bylo bohužel naopak, protože v době velkoplošných výzkumů minulého století nebyla odpovídající metodika ani technika dostatečně rozvinutá. Metody geofyzikální prospekce byly v Mikulčicích ve větším rozsahu aplikovány až v posledním desetiletí. Pozitivní výsledky mohla tato měření samozřejmě přinést jenom v neporušených plochách, tj. mimo prostor starého výzkumu.

Z dílčích geofyzikálních metod se uplatnila zejména velkoplošná magnetometrie pro měření celých sídlištních areálů, dále geoelektrický odporový průzkum aplikovaný s úspěchem například v prostoru opevnění. K vyhledávání zaniklých ramen byl určen průzkum pomocí georadaru.

Nejlepší výsledky geofyzikálního průzkumu vykazuje zatím poloha Dolní Valy v jižní části akropole. Jde o nejméně prozkoumanou část hradiště a také je tu nejméně rušivých prvků. Výsledkem je zjištění poměrně intenzivního osídlení s pravidelnou zástavbou v západní a jižní části Dolních Valů. V jihovýchodním ohybu opevnění existovala patrně další brána orientovaná směrem k areálu Kosteliska v podhradí. Zjištění intenzivního osídlení a pravidelné zástavby se podařilo ověřit terénním výzkumem v roce 2016. Podobně jako v areálu předhradí a podhradí charakterizují zástavbu na Dolních Valech pravidelné podlahové úpravy roubených staveb.

1

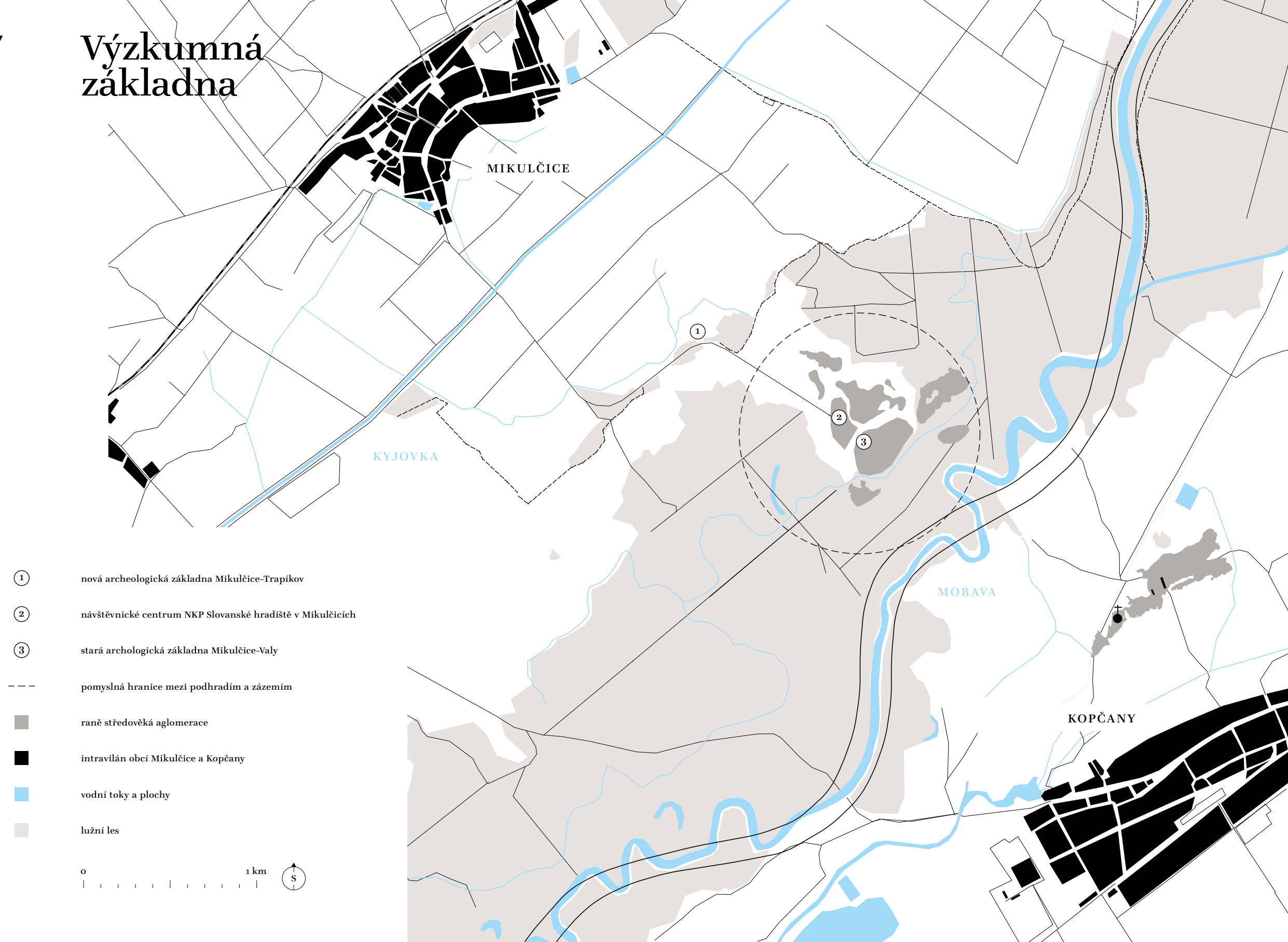

2

1 Magnetometrický průzkum severního podhradí v roce 2016.

2 Výsledek magnetometrického průzkumu v prostoru Dolních Valů v jižní části akropole.

Výzkumná základna

Nová archeologická základna

Archeologický výzkum a jeho výzkumná základna představují jeden z fenoménů *genia loci* mikulčického hradiště. „Stará“ základna Archeologického ústavu AV ČR, Brno, na akropoli hradiště, založená současně se zahájením archeologického výzkumu hradiště v roce 1954, byla v roce 2013 nahrazena novou výzkumnou základnou téhož ústavu v poloze Trapíkov. Písečná duna Trapíkov leží přibližně jeden kilometr od akropole velkomoravského hradu u přístupové komunikace spojující obec Mikulčice s hradištěm. Situování nového pracoviště v okrajové zóně památkového areálu zaručuje, že moderní objekt nebude narušovat autenticitu jádrového území národní kulturní památky Slovanské hradiště v Mikulčicích, současně však umožní pokračování intenzivního výzkumu této evropsky proslulé archeologické lokality.

Základna nabízí optimální prostředí pro práce spojené s moderním archeologickým výzkumem. Je oázou klidu, soustředění a usilovné práce v bezprostředním kontaktu s předmětem výzkumu – archeologickou lokalitou a dalšími prameny. Je místem pro setkávání archeologů, historiků a dalších odborníků ze střední Evropy.

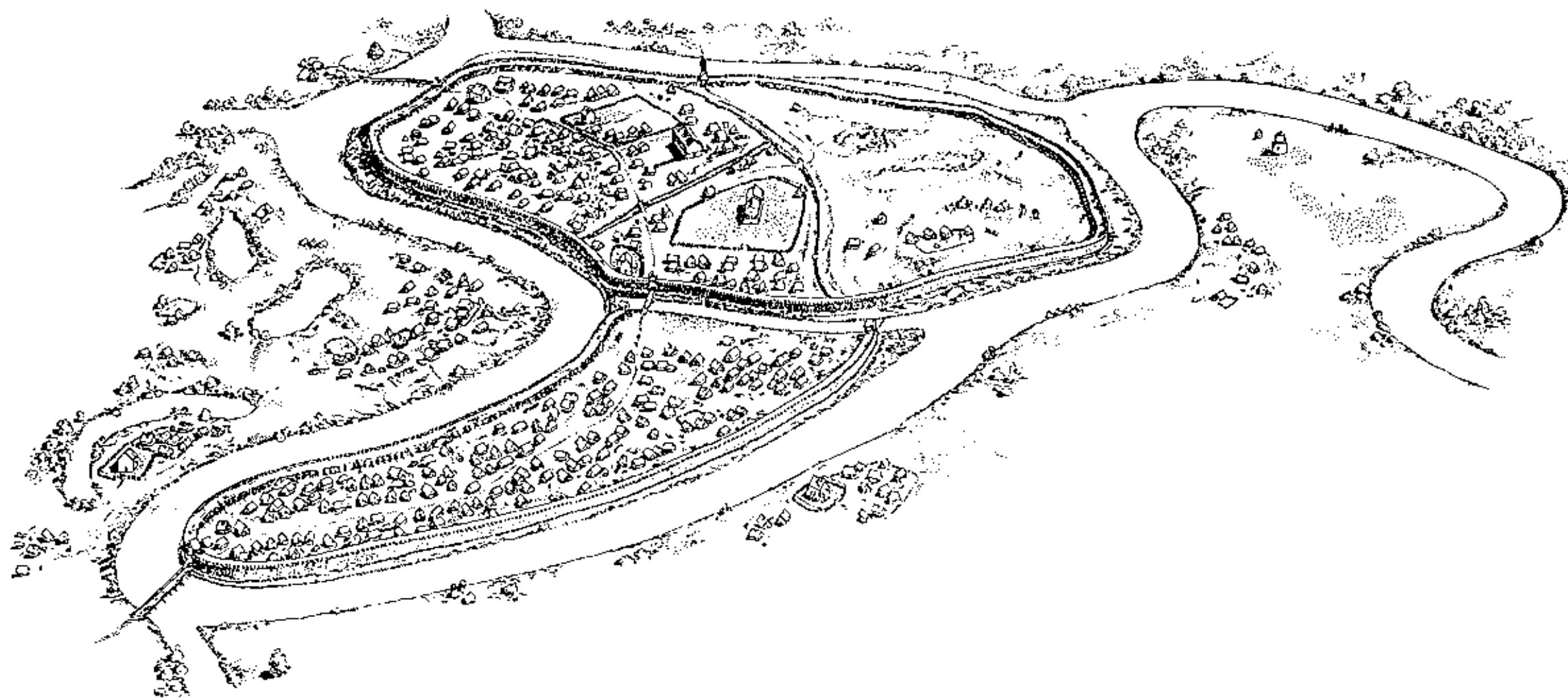
S krajinou, ale také s dávným světem Velké Moravy pojí novou archeologickou základnu tradiční stavební materiály – kletovaná přírodní omítka a surové dřevo slunolamu a rizalitů.

Nový objekt vytváří podmínky pro fundovaný interdisciplinární archeologický výzkum Mikulčic, Velké Moravy a středoevropského raného středověku.

1 Nová archeologická základna se vstupním atriem od jihovýchodu.

2 Polyfunkční vstupní hala v uspořádání pro konference.

MIKULČICE A VELKÁ MORAVA

Velká Morava jako mocensko-politický útvar západních Slovanů sehrála významnou roli v dějinách východní části střední Evropy v 9. století. Z hlediska státotvorného může být obrazně považována za předchůdce raně středověkých států českých Přemyslovců, uherských Arpádovců a polských Piastovců, které v době před celým tisíciletím vytvořily politický předobraz moderní střední Evropy.

Krystalizačním jádrem Velkomoravské říše byly Stará Morava na obou březích řeky Moravy a Nitranské knížectví. První historicky doložený panovník Staré Moravy Mojmír I. se zmocnil kolem roku 830 Nitry, připojil ji k Pomoraví, a tak položil základy novému útvaru. V průběhu své vlády přijal Mojmír křest. Mocenský růst za jeho nástupce Rostislava (846–870) přiváděl Velkou Moravu stále častěji do střetů s Východofranckou říší. Aby Rostislav posílil nezávislost na říši, usiloval o vybudování vlastní církevní organizace. Na jeho žádost vyslal byzantský císař Michal III. roku 863 na Moravu misii v čele s Konstantinem (Cyrylem) a Metodějem. Ta vytvořila nové slovanské písmo (hlaholici) a všem srozumitelnou staroslověnštinu povýšila na jazyk spisovný i liturgický. Největšího rozmachu dosáhla Velká Morava za knížete Svatopluka (871–894). Byla připojena nová území, Metoděj byl jmenován hlavou nově zřízené moravské arcidiecéze. Brzo se však

vyhrotil rozkol mezi východní a západní křesťanskou církví. Metodějovi žáci byli po smrti svého učitele roku 885 vypuzeni ze země. Spory s Franckou říší i vnitřní rozpory za panování Mojmíra II. (894–906) vyčerpaly Velkou Moravu natolik, že někdy v letech 905–906 podlehla kočovným Maďarům.

Takto by bylo možné zjednodušeně a v kostce vylíčit dějiny mojmírovské Moravy. Ovšem její obraz ve světle moderního historického a archeologického bádání je podstatně složitější. Oproti tradičnímu pojetí druhé poloviny minulého století, jež bylo do značné míry ovlivněno fascinací velkolepými objevy na moravských hradištích, je dnešní věda podstatně strážlivější v hodnocení dějinného postavení mojmírovské Moravy.

Doba, kdy byla Velká Morava označována za „první společný stát Čechů a Slováků“ je nenávratně pryč. Je sice pravda, že se Velkomoravská říše vyvíjela na území obou dnešních států, a takto se stala i pevnou součástí národních dějin Čechů a Slováků, ovšem s oběma moderními národy měla málo společného; na toto téma se již v 90. letech minulého století vícekrát kriticky vyjádřil historik Dušan Třeštík. Ani označení „stát“ není v případě Velké Moravy bez problémů: o to se dnes mezi badateli vede živá diskuse. Spolu s archeologem Jiřím Macháčkem bychom se totiž mohli ptát, zda Velká Morava nebyla spíše vyspělou formou náčelnictví

••••• jádrová území za Mojmíra I. — rozsah za Rostislava ≡ maximální hranice expanze za Svatopluka

než skutečným státem. Ale toto je otázka víceméně akademická, takže nemusí běžného návštěvníka příliš trápit.

Vážnější jsou naše nedostatky v oblasti poznání společenské a hospodářské struktury Velké Moravy. Výpověď písemných pramenů je natolik skrovná, že ponechává široké pole „tradičním“ výkladům a spekulacím. V každém případě zůstává Velká Morava „velkým“ tématem české a slovenské medievistiky. Spolu s historikem

Martinem Wihodou se tak můžeme ptát: kdo byli oni Moravané, kteří jsou zmiňováni poprvé v roce 822 na sněmu ve Frankfurtu, kteří během 9. století vystupují vedle mojmírovských panovníků a knížat a kteří ještě v době po zániku Velkomoravské říše zůstávají součástí středoevropského dění? Byla to stará rodová aristokracie? Stejně tak se můžeme ptát na osudy Mojmírovské dynastie: byli všichni příslušníci rodu fyzicky zlikvidováni na začátku 10. století spolu s kolapsem hlavních center říše,

[1] Předpokládaný územní rozsah Velké Moravy za Mojmíra I., Rostislava a Svatopluka.

nebo někteří příbuzní žili v ústraní dále? Nebo se nabízí zcela kardinální otázka: v čem spočívaly hospodářské základy velkomoravského „státu“, či obecněji vyjádřeno slovy archeologa Ivo Štefana, jak „fungovala“ Velká Morava? Kde se vzalo to „bohatství“ dokumentované výzkumem velkomoravských centrálních aglomerací 9. století? Jak je možné, že takto prosperující společnost se během krátkého času ztratila z mapy tehdejší Evropy?

Jistě to nebyly jenom násilné vpády Maďarů, které na počátku 10. století zapříčinily zánik Velké Moravy. Vedle nástupnických bojů po smrti Svatopluka a dalších vnitřních sporů zde mohlo hrát vážnou roli vyčerpání ekonomických možností extenzivního hospodářského systému založeného na dlouhodobé expanzi, následném přerozdělování kořisti a snad i obchodu s otroky. Přerušením důležité severojižní dálkové komunikace – jižní části jantarové stezky spojující Moravu s Jadranem – v důsledku obsazení středního Podunají Maďary se zřejmě osud mojmírovské říše naplnil.

Na výše uvedené historické otázky se hledá obtížně jednoznačná odpověď. V každém případě spolu tyto otázky úzce souvisejí a vyžadují komplexní zkoumání. To je dnes v rukách historiků, archeologů a s nimi spolupracujících vědních oborů. Sama archeologie disponuje rozsáhlým

pramenným materiálem, který dosud není zdaleka zpracován ani dostatečně publikován. Navíc stále trvá možnost přesunout se do terénu a ověřovat otázky vyplývající ze zpracování „starého“ materiálu pomocí nového terénního výzkumu. K tomu nám moderní metodologické a technické vybavení poskytuje vynikající podmínky. Co je stále velmi obtížně dosažitelné, je tak potřebný dynamický obraz, který by dokázal postihnout vývoj mojmírovské Moravy a její hmotné kultury v průběhu celého 9. a začátku 10. století. Zde narážíme zejména na nedostatek exaktních dat, resp. přesných opor datování získaných za pomoci dendrochronologie, radiokarbonového datování a dalších metod.

Než se vrátíme zpátky k Mikulčicím, je potřeba shrnout tuto část výkladu. Oproti tradičnímu pojetí Velké Moravy bychom se měli vzdát představy, že šlo o velkolepý státní útvar konkurující Francké a Byzantské říši. Určitě tomu tak nebylo. Velká Morava byla především periferií Francké říše, a to doslova i přeneseně; Morava byla na francké moci i přes časté projevy odporu politicky závislá, navíc se moravské elity snažily karolinskému prostředí kulturně i svým životním stylem připodobnit. To neznamená, že Morava 9. století nečerpala silně i z jiných zdrojů. V mnohém navázala na avarský kaganát. Byzanc měla zejména prostřednictvím cyrilometodějské misie zásadní vliv v oblasti vzdělání a písemnictví, o šíření křesťanské

víry nemluvě. Zásadní roli hrály také kontakty „jižní“, vedoucí do adriatické oblasti, konkrétně do severní Itálie, Istrie a Dalmácie. Zde nacházíme mnoho pojitků s hmotnou kulturou Velké Moravy.

Čím byly Mikulčice ve vnitřní struktuře mojmírovské říše? Byly hlavním městem, nebo pouze jedním z předních rezidenčních a správních míst moravských Mojmírovců? Písemné prameny nám v tomto směru moc nenapovídají. Spojení „jakési nevýslovné a všem starodávným nepodobné pevnosti“ a „starého města Rastislavova“, zmiňovaná k letům 869 a 871 anály fuldskými, s Mikulčicemi jsou sice dost pravděpodobná, zdaleka ne však průkazná. Téměř s jistotou však můžeme tyto zprávy dát do souvislosti s centrální oblastí říše a původní doménou Mojmírovců ve středním Pomoraví, tj. zhruba s oblastí mezi Starým Městem na severu a Pohanskem u Břeclavi na jihu, kam patří i Mikulčice. Na tomto území se koncentrují nálezy zlatých a stříbrných šperků, stejně jako součásti honosné jezdecké výstroje a výzbroje. Nyní si shrňme hlavní fenomény velkomoravské sídelní aglomerace v Mikulčicích, které nejlépe vypovídají o dobovém postavení tohoto mocenského centra.

OSTROVNÍ HRAD

Mikulčice byly v 9. století ostrovním hradem. Aglomerace Mikulčice-Kopčany se rozkládala

na několika říčních ostrovech a byla výrazně členěna rozvětvenými rameny řeky Moravy. Údolní niva byla v 9. století tzv. tvrdým luhem, kde neexistovaly periodické záplavy známé z pozdější doby a kde převažovala přirozená vegetace habro-jilmových doubrav. Změna, kterou přinesly periodické povodně v mladším středověku a novověku, znamenala svým způsobem ekologickou katastrofu. Tato změna proměnila dřívější kulturní krajinu ve vedlejší hospodářský prostor.

„Nížinná“, „nivní“ nebo „ostrovní“ poloha je charakteristická pro hlavní centra Velké Moravy. Týká se to především sídelních aglomerací v Pomoraví a dolním Podyjí (Mikulčice-Kopčany, Staré Město-Uherské Hradiště, Břeclav-Pohansko, Olomouc). Obdobné využití říční nivy pro zakládání center 9. století nacházíme i ve slovenském Pováží (Pobedim, Majcichov). Podobný „ostrovní“ charakter mělo i centrum panonského knížectví – Blatnohrad/Mosaburg u Zalaváru. Využití říčních ostrovů bylo civilizačním jevem, jenž mohl mít svůj symbolický význam. Hlavní motivací v případě velkomoravských center byl však jistě zřetel praktický. Řeka Morava byla totiž nejrychlejší spojnici moravského území s Dunajem jako významnou evropskou komunikací. Od Dunaje pokračovala dále k jihu prastará komunikace tzv. jantarové stezky, již nejspíše využívala poselstva i obchodníci z Moravy při cestách do Benátek, Říma, ale i Byzance a na další

místa. Říční ostrovy byly vyhledávány jako přirozená strategická místa v rovinaté krajině jihovýchodní Moravy. Tak jako Slované v severovýchodním Německu a v Polsku využívali s oblibou strategických poloh jezerních ostrovů, tak si moravští Slované zakládali svá hlavní centra na říčních ostrovech. Říční ostrovní hrady jsou fenoménem Velké Moravy, ke kterému těžko hledáme adekvátní obdoby.

KONCENTRACE MOCI A BOHATSTVÍ

Jedním z vůdčích atributů mikulčického hradiště jsou doklady pozoruhodné koncentrace politické moci. Jejím projevem jsou početné sakrální stavby, bohaté velmožské hroby, špičkové výrobky uměleckého řemesla a celkové „bohatství“ dokumentované zejména hrobovými nálezy. Při detailním pohledu vystupují další znaky: kontinuita centrálního místa, silná vojenská složka, přítomnost residenčních staveb a „dynastických“ hrobů, dvorská kultura a rozvinuté hospodářské zázemí centra.

Ze staveb, které spojovaly reprezentační a rezidenční funkci, stojí na prvním místě „palác“, jediný zděný objekt profánního charakteru v Mikulčicích. Palác společně s třetím kostelem (bazilikou) zaujímaly dvě nejvýše položená místa akropole, situovaná v nevelké vzdálenosti od sebe. V pomyslném spojení paláce a sousední baziliky lze spatřovat zosobnění knížecí moci.

Je pravděpodobné, že bazilika byla stavbou, v níž se kníže účastnil bohoslužeb a kde také nejvýznamnější příslušníci vládnoucího rodu našli místo posledního odpočinku. Příklady volné návaznosti sakrální a rezidenční stavby známe ve velkomoravském prostředí z velmožského dvorce v Břeclavi-Pohansku nebo z rezidenčního areálu Na Dědině ve Starém Městě. Funkce odpovídajících kostelních staveb však nikde nedosahovala významu mikulčické baziliky. Doklady podobné vazby nacházíme ve slovanském prostředí častěji až počínaje 10. stoletím.

Pro Mikulčice je charakteristický další znak, který se na jiných lokalitách běžně nenachází: přítomnost staveb (patrně roubených) s litými maltovými podlahami. Objekty podobného charakteru se nacházely zejména v blízkosti kostelů a sloužily buďto klerikům, nebo velmožské aristokracii. Většinou se v Mikulčicích nedochovaly v intaktní podobě, ale jako pouhé útržky původních podlah nebo jako maltová drť v sídlištní vrstvě. Analogie k tomuto jevu nacházíme pouze ve vlastních úzce vymezených rezidenčních okrscích nejvýznamnějších center, jako bylo hradiště Břeclav-Pohansko (velmožský dvorec) nebo Staré Město (areál Na Dědině). Naproti tomu v Mikulčicích je lze považovat za charakteristický znak zástavby akropole.

Významným jevem souvisejícím s reprezentací knížecí (panovnické) moci

jsou interiérové neboli „dynastické“ hroby v kostelech. Jde především o hrobky v hlavních chrámových prostorech kostelů č. 2 a 3. Bez písemných pramenů nebo epigrafických památek nejsme schopni zde pochované jedince spolehlivě identifikovat, ale jejich spojení s vládnoucí dynastií se ukazuje na základě širších analogií a důkladné historické analýzy velmi pravděpodobné. Svým vybavením se tyto hroby neodlišovaly výrazně od nejbohatších hrobů na pohřebištích kolem kostelů, jejich prestiž spočívala právě v situování v privilegované poloze uvnitř kostela. V prostředí Velké Moravy má tento jev obdoby především v kostelním areálu v Uherském Hradišti-Sadech. Celkový počet pohrbů uložených v hlavních prostorech moravských kostelů naznačuje jejich možné spojení s mojmírovskou dynastií.

Velmožské hroby představují další významný fenomén, který charakterizuje privilegované prostředí mikulčického hradu. Vedle nálezů zbraní a jezdecké výstroje poskytují tyto hroby zcela unikátní soubory šperků a výrobků uměleckého řemesla. Fenomén „knížecích hrobů“ není ve slovanském světě 9.–10. století sám o sobě ničím výjimečným, ve srovnání se západním prostředím Francké říše, kde se v této době již podobná bohatá výbava (zejména kvůli církevním zákazům a celkově pokročilému křesťanskému prostředí) do hrobů nedostávala, působí však z hlediska historického poznání jako velmi

šťastná okolnost. Protože se zde na Moravě nacházíme kulturně na periferii Francké říše, můžeme pomocí zdejšího materiálu studovat to, co se ve vlastním jádrovém území karolinské říše nachází v té době již pouze ve formě solitérních nálezů. Desítky bohatých velmožských hrobů z mikulčických pohřebišť představují jedinečný fenomén, kterému jako celku z 9. století mohou konkurovat pouze nálezy ze Starého Města, z cizích slovanských lokalit pak především starochorvatské velmožské hroby.

Dvorská kultura doložená v Mikulčicích se nabízí ke srovnání s obdobně atraktivními soubory památek raného středověku. Na prvním místě uveďme velkomoravskou aglomeraci z území Starého Města a Uherského Hradiště, kde nacházíme nejvíce paralel k bohaté hmotné kultuře velkomoravských Mikulčic. Přirozeně i další hradiště, v závislosti na dobovém významu a rozsahu terénního výzkumu, přinesla nálezový materiál blížící se svou atraktivitou Mikulčicím (např. hradiště Pohansko u Břeclavi). Svým „bohatstvím“ je s Mikulčicemi srovnatelná i relativně nově objevená lokalita v Bojně na Slovensku. Výšinné hradiště poskytlo početné a překvapivě bohaté nálezy kovových předmětů, včetně vynikajících objektů uměleckého řemesla a předmětů cizí provenience. Mezi nimi vyniká soubor pozlacených plaket, snad severoitalského původu – patrně kování přenosného

oltáře. Celkový dojem z tohoto „bohatství“ však vyznívá ve srovnání s Mikulčicemi zcela odlišně. Sídlištní kontext typický pro Mikulčice a reprezentovaný dlouhodobým intenzivním osídlením místa, koncentrací kostelů a pohřebišť, rozsáhlým hospodářským zázemím a dalšími průvodními znaky je v Bojně doložen jen nevýrazně. Vše hovoří pro osídlení typu refugia, kde bylo z neznámých důvodů shromažďováno v průběhu 9. století obrovské bohatství. V tomto srovnání se znovu potvrzuje jedinečnost Mikulčic, neboť bohatá a atraktivní hmotná náplň zde vystupuje ve funkčních a historických souvislostech jako odraz každodenního života mocenského (knížecího, panovnického) centra.

Dalším charakteristickým znakem velkomoravských Mikulčic je vojenská funkce doložená jak opevněním, tak značným zastoupením zbraní v nálezovém fondu. Poměrně mohutné opevnění akropole a předhradí bylo budováno z dostupného materiálu (hlíny, dřeva, kamene) způsobem běžným u západních Slovanů. Rozměry ani konstrukce se výrazně nevymykají zvyklostem známým z jiných hradišť v českých zemích, na Slovensku i v okolních oblastech. Rovněž tři doložené brány přímého typu reprezentují běžně rozšířenou konstrukci. Naproti tomu tři dřevěné mosty jsou v prostředí českých zemí i okolních regionů výjimečným archeologickým nálezem – souvisí to hlavně s podmínkami

pro dochování organických materiálů ve vlhkém půdním prostředí údolní nivy. Nejlépe dochovaný 1. mikulčický most umožňuje bližší rekonstrukci a srovnání s početnými doklady mostů ze severozápadní sídelní oblasti Slovanů v Polsku a severním Německu. Na rozdíl od těchto převážně jezerních staveb reprezentuje mikulčický most odlišnou konstrukci srovnatelnou s říčními mosty Keltů a Římanů.

Dalším významným znakem mocenského centra v Mikulčicích je kontinuita centrálního místa, která se projevuje intenzivním osídlením lokality od předvelkomoravského období. Patrně již od konce 8. století byly Mikulčice mocenským centrem, kde se mohla konstituovat budoucí vládnoucí vrstva velkomoravského útvaru. Přestavbou a rozšířením tohoto sídliště vznikl v průběhu 9. století na ploše cca 10 ha velkomoravský hrad. Dlouhodobá kontinuita osídlení a centrálních funkcí se projevuje nebývalou koncentrací nálezů, a to jak běžného charakteru (keramiky, zvířecích kostí apod.), tak luxusních artefaktů.

CÍRKEVNÍ CENTRUM

Mikulčice charakterizuje pozoruhodná koncentrace sakrálních staveb. Celkově – včetně kaple sv. Margity v Kopčanech – je doloženo deset kostelů, další dvě stavby jsou hypotetické. Skutečný počet byl však pravděpodobně vyšší, neboť pozůstatky

některých staveb, zejména dřevěných, se nemusely dochovat a další objekty se mohou nacházet v dosud nezkoumaných plochách.

Vysoký počet kostelů v Mikulčicích odráží v první řadě výjimečnou koncentraci politické moci v daném místě a čase. Přesnou funkci jednotlivých staveb vzhledem k absenci písemných pramenů, epigrafických památek nebo liturgického vybavení neznáme. Funkční určení některých se však zdá vyplývat z celkového kontextu. Kostel č. 2 je nejstarší doloženou sakrální stavbou v Mikulčicích – právě zde mohlo existovat sídlo církevní správy podřízené bavorskému episkopátu. Bazilika – největší a nejmonumentálnější stavba Velké Moravy – byla s velkou pravděpodobností biskupským kostelem. Jeho součástí musel být konvent s větším počtem kleriků a patrně také církevní škola. Sídlo ani hrob arcibiskupa Metoděje zde sice spolehlivě doložit nemůžeme (tak jako nikde jinde na území Velké Moravy), přesto je pravděpodobné, že zde Metoděj alespoň dočasně pobýval. Všechny znaky ukazují na mimořádný význam baziliky jak z hlediska reprezentace knížecí (panovnické) moci, tak z pozice církevní správy. V těchto souvislostech nemá zatím stavba mezi kostely mojžírovské Moravy obdoby.

Kostely č. 2 a 3 jsou nejvýznamnějšími sakrálními stavbami v Mikulčicích. Dokládá to více skutečnosti: obě stavby

jsou společně s „palácem“ situovány v nejvyšších místech akropole, oba kostely mají poměrně složitý stavební vývoj, v hlavních chrámových prostorech obou staveb jsou přítomny hrobky významných jedinců („dynastické“ hroby), pro přilehlé hřbitovy jsou charakteristické početné velmožské hroby s bohatou výbavou. Oproti těmto stavbám, jejichž založení muselo souviset bezprostředně s knížecí mocí, jsou kostely v podhradí mikulčického hradiště pokládány teoreticky za součást velmožských dvorců. Ačkoliv archeologicky se „dvorce“ na moravské straně aglomerace zatím nedaří spolehlivě identifikovat, příklad kaple sv. Margity u Kopčan je výmluvný: v sousedství kostela byl leteckým průzkumem identifikován hrazený útvar charakteru dvorce.

Hledání Metodějova hrobu inspirované údajem legendy o pohřbu arcibiskupa Metoděje ve „velkém“ kostele moravském je předmětem úsilí mnoha generací badatelů i nadšených laiků. Hrob byl hledán v Mikulčicích, Uherském Hradišti-Sadech a v celé řadě dalších moravských lokalit. Toto „pátrání“ lze přes všechny vyslovené domněnky označit za neúspěšné. A není divu: ostatky Metoděje se vzhledem k dané církevně-politické situaci na Moravě po roce 885 mohly dochovat na původním místě jen stěží; byly buď vyzvednuty žáky Metodějovými a ukryty na neznámém místě, nebo byly zničeny příznivci latinské liturgie.

Hledáme-li obdoby k Mikulčicím z hlediska dokladů křesťanství, zejména zdejší koncentrace kostelů, nenacházíme v okruhu sídelního území západních Slovanů v 9. století žádné adekvátní analogie. Soubor sakrální architektury jako součást sídelního komplexu, který vykazuje všechny základní komponenty centrálního místa klíčového historického významu, je ve slovanském prostředí 9. století jedinečný. Nejvíce se mu blíží dvě lokality: Staré Město-Uherské Hradiště a Zalavár/Mosaburg u Blatenského jezera v Maďarsku.

Staroměstská aglomerace hrála patrně podobnou roli v politické a církevní struktuře Velké Moravy jako Mikulčice, mohlo zde být dočasně situováno i hlavní centrum celého útvaru. Stav dochování památky je ovšem silně poznamenán intenzivní městskou zástavbou z doby mladšího středověku a novověku. Z toho důvodu neznáme všechny církevní stavby a obraz sakrální topografie staroměstsko-uherskohradištské aglomerace není úplný. Zalavár jako centrum historického Pribinova panonského knížectví byl podstatně více pod vlivem karolinské říše, i když krátkodobě se stal patrně součástí Velké Moravy. Z 31 kostelů uváděných písemnými prameny na území Pribinova a Kocelova panonského knížectví byly v areálu raně středověké aglomerace Zalaváru zkoumány tři.

PROTOMĚSTSKÁ AGLOMERACE

Velkomoravské centrální aglomerace jsou někdy označovány jako sídliště „městského“ nebo „protoměstského“ charakteru, jako „hradištní“ nebo „hradská města“. Jako hlavní „městské“ znaky jsou pak uváděny velké koncentrace obyvatelstva, přítomnost řemeslníků a lidí ve služebném poměru pracujících pro místní elitu a pro trh, existence trhu a dálkového obchodu, opevnění, pravidelná hustá zástavba a přítomnost administrativních funkcí ve smyslu územní správy, výkonu práva a církevní správy. Některé z těchto znaků, zvláště ty posledně uvedené, jsou archeologickými prameny stěží doložitelné. Jednotlivé znaky by samy o sobě nebyly dostatečným argumentem pro označení sídliště jako „městského“ či „protoměstského“ útvaru. Teprve koexistence všech těchto znaků dovoluje usuzovat na přítomnost raných urbánních struktur.

V případě mikulčické aglomerace vystupují společně všechny výše uvedené znaky, i když ve světle dostupných archeologických pramenů nejsou vždy stejně průkazné; navíc funkce administrativní musíme vzhledem k absenci písemných pramenů pouze předpokládat. Počet obyvatel vyplývající z demografického hodnocení mikulčických pohřebišť, tj. 1-2 tisíce osob, je na poměry 9. století velmi vysoký a předpokládá dobře organizované hospodářské zázemí.

Přítomnost řemeslníků je doložena objevy dílenských objektů a nálezy polotovarů, surovin, zmetků či výrobního odpadu. Dokonce se dá hovořit o vyhraněných výrobních areálech, jako bylo severní podhradí nebo část Dolních Valů. Přítomnost specializovaných dílen je charakteristická pro celou vyvýšenou část akropole (Valy), i když ta plnila současně řadu dalších funkcí. Pro „výrobní“ areály velkomoravských center obecně platí, že nežily pouze z řemeslné produkce, ale zajišťovaly i další funkce. Tyto funkce lze označit souhrnně za „služby“ vedoucí k zajištění provozu hradu, případně za výrobu pro trh. Přítomnost trhu, případně tržního místa v Mikulčicích nebo na jiných centrech Velké Moravy, nemůžeme na základě archeologických pramenů exaktně doložit. Svědčí pro ni však řada nepřímých důkazů podepřených i písemnou zprávou o „trhu Moravanů“.

Znakem protoměstského charakteru velkomoravských Mikulčic může být i vnitřní struktura sídelní aglomerace. Pro nejvýznamnější centra Velké Moravy je charakteristický rozsáhlý a členitý sídelní komplex s hlavním centrálním opevněným areálem a vedlejšími sídlištními komponentami předhradí či podhradí. To, čím se zatím Mikulčice vymykají z obrazu těchto center, jsou zejména dva fenomény: existence hlavní („páteřní“) komunikace, která propojuje všechny základní části

aglomerace, a přítomnost opevněného předhradí s rezidenční funkcí.

Mikulčická „páteřní“ komunikace představuje hlavní urbanistický prvek aglomerace. Jde o cestu, která procházela celým hradem a navazovala na dálkovou komunikaci spojující jižní Moravu se slovenským Povážím. Cesta propojovala knížecí hrad na Valech s areálem u kaple sv. Margity na dnešní slovenské straně aglomerace. Procházela akropolí i předhradím, přičemž vytvářela spojnici tří hlavních bran a prostřednictvím dřevěných mostů vstupovala do podhradí. Podél této cesty byly situovány nejvýznamnější stavby a nejprestižnější areály hradu. Tato cesta byla prvkem, který usměrňoval zástavbu po obou stranách komunikace.

Opevněné předhradí, které přimyká na západní straně k akropoli, bylo rozsáhlým sídlištním areálem určeným primárně k obývání; postrádáme zde kostely, stejně jako výraznější doklady pochovávání nebo výroby. Podobný prvek z ostatních center Velké Moravy ani ze sousedních oblastí zatím neznáme. Nabízí se více možností funkčního určení areálu, přičemž původní hypotetická interpretace jako sídliště vojenské družiny knížete vyslovená Josefem Poulíkem zůstává zatím v platnosti.

Výběr literatury

- Baxa, P. 2000: K významu kostola sv. Margity Antiochijskej v dejinách Kopčian, okr. Skalica. In: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 3, Trnava, 44–47.
- 2010: Die Kirche St. Margarethen und andere Fundplätze des 9.–10. Jahrhunderts auf der Flur „Za jazerom pri sv. Margite“ von Kopčany. In: L. Poláček – J. Maříková – Kubková Hrsg., Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice VII, Brno, 135–147, Taf. 15.
- Baxa, P. – Ferus, V. – Glaser-Opitzová, R. – Katkinová, J. 2005: Velkomoravské hroby pri Kostole sv. Margity v Kopčanoch. Pamiatky a múzeá 2005/3, 48–50.
- Baxa, P. – Glaser-Opitzová, R. – Katkinová, J. – Ferus, V. 2004: Velkomoravský kostol v Kopčanoch. Pamiatky a múzeá 2004/4, 65.
- Baxa, P. – Gregorová, J. – Poláček, L. 2003: Projekt archeologického parku Mikulčice-Kopčany. Pamiatky a múzeá 2003/1, 53–57.
- Galuška, L. – Poláček, L. 2006: Církevní architektura v centrální oblasti velkomoravského státu. In: P. Sommer ed., České země v raném středověku. Praha, 92–153.
- Havlíček, P. – Poláček, L. – Vachek, M. 2003: Geologische Situation im Bereich des Burgwalls von Mikulčice. In: L. Poláček ed., Studien zum Burgwall von Mikulčice V, Brno, 11–38.
- Hladík, M. 2013: Severozápadná brána a opevnenie na predhradí hradiska Mikulčice-Valy. Přehled výzkumů 53/2, 36–67.
- 2014: Hospodárske zázemie Mikulčíc. Sídlná štruktúra na strednom toku rieky Morava v 9.–1. polovici 13. storočia. Brno.
- Hladík, M. – Hadacz, R. – Dohnalová, A. – Šušolová, J. – Látková, M. – Kynický, J. 2014: Fortification of the suburb of the Great Moravian stronghold at Mikulčice-Valy. Slavia Antiqua 55, 67–124.
- Hladík, M. – Mazuch, M. 2010: Problém interpretace vzájemného vztahu sídlištních a pohřebních komponent v prostoru mikulčické raněstředověké aglomerace. Přehled výzkumů 51, 197–207.
- Hladík, M. – Poláček, L. 2013: Interdisciplinárny výskum riečného koryta a pozostatkov mosta medzi severozápadným podhradím a opevneným predhradím mikulčickej aglomerácie (archeologická analýza). Přehled výzkumů 54/2, 9–24.
- Kavánová, B. 1995: Knochen- und Geweihindustrie in Mikulčice. In: F. Daim – L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice I, Brno, 113–378.
- Jan, L. 2014: Počátky moravské církevní organizace a charakter Metodějova arcibiskupství. In: P. Kouřil a kol., Cyrilometodějská misie a Evropa – 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu, Brno, 200–205.
- Klanica, Z. 1974: Práce klenotníků na slovanských hradištích, Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně 2/6. Praha.
- 1985a: Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech. In: J. Poulik – B. Chropovský et al., Velká Morava a počátky československé státnosti, Praha – Bratislava, 107–140.

- 1985b: Mikulčice-Klášteřisko. Památky archeologické 76, 474–539.
- 1995: Zur Periodisierung vorgroßmährischer Funde aus Mikulčice. In: F. Daim – L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice I, Brno, 379–469.

Klíma, B. 1985: Velkomoravská kovárna na podhradí v Mikulčicích. Památky archeologické 76, 428–455.

Kouřil, P. 2003: Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie. In: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, Praha, 110–146.

- 2008: Kostel číslo 8 v Mikulčicích a jeho archeologický výzkum. In: L. Galuška – P. Kouřil – J. Mitáček eds., Východní Morava v 10. až 14. století, Brno, 53–79.

- ed. 2014: Velká Morava a počátky křesťanství. Brno 2014.

Látková, M. in print: The archaeobotany of the settlement complex at Mikulčice-Kopčany. Studien zum Burgwall von Mikulčice XI. Brno.

Macháček, J. 2005: Raně středověké centrum na Pohansku u Břeclavi: munition, palatium nebo emporium moravských panovníků? Archeologické rozhledy 57, 100–138.

- 2012: „Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské medievistiky. Archeologické rozhledy 64, 775–787.

Mazuch, M. 2003: Fischereigerät aus Mikulčice und die Frage des Fischanteils an der Ernährung der Bewohner des Burgwalls. In: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice V, Brno, 355–399.

- 2012: Výzkumy severního podhradí hradiště Mikulčice-Valy. K otázce násilného zániku velkomoravských mocenských center na počátku 10. věku. In: J. Doležel – M. Wihoda eds., Mezi raným a vrcholným středověkem. Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegové a žáci, Brno, 137–159.

- 2013: Velkomoravské keramické okruhy a tzv. mladší velkomoravský horizont v Mikulčicích. Brno.

Měřínský, Z. 2005: Mikulčice – das Gräberfeld bei der IX. Kirche. Verlauf der Forschung und Fundsachlage. In: P. Kouřil Hrsg., Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährischen Problematik), Brno, 115–136.

Misar, M. 1998: Wandmalereiestereste aus Mikulčice. In: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice III, Brno, 9–149.

Novotný, B. 1966: Hromadný nález hliněných votivních symbolů ze slovanského knížecího hradu u Mikulčic. Památky archeologické 57, 649–688.

Poláček, L. 1996: Zum Stand der siedlungsarchäologischen Forschung in Mikulčice.

In: Č. Staňa – L. Poláček Hrsg., Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung, Internationale Tagungen in Mikulčice III, Brno, 213–260.

- 1999: Raná grafitová keramika a otázka osídlení Mikulčic v 10. století. Archeologické rozhledy 51, 740–759.

- 2000: Holzbearbeitungswerkzeug von Mikulčice. In: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice IV, Brno, 303–360.
 - 2001: K poznání přírodního prostředí velkomoravských nížinných hradišť. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřinský eds., Velká Morava mezi východem a západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Uherské Hradiště-Staré Město 28. 9.–1. 10. 1999, Brno, 315–325.
 - 2003: Landwirtschaftliche Geräte aus Mikulčice. In: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice V, Brno, 591–709.
 - 2005: 50 let výzkumu v Mikulčicích. Přehled výzkumů 46, 324–327.
 - 2006: Terénní výzkum v Mikulčicích, 2. rozšířené vydání. Brno.
 - 2007a: Die Rolle der südmährischen Flüsse in der Geshichte Großmährens. In: F. Biermann – T. Kersting Hrsg., Siedlung, Kommunikation und Wirtschaft im westslawischen Raum. Beiträge der Sektion zur slawischen Frühgeschichte des 5. Deutschen Archäologenkongresses in Frankfurt an der Oder, 4. bis 7. April 2005, Langenweissbach, 67–78.
 - 2007b: Ninth-century Mikulčice: the „market of the Moravians“? The archaeological evidence of trade in Great Moravia. In: J. Henning ed., Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium 1, Berlin-New York, 499–523.
 - 2008a: Das Hinterland des frühmittelalterlichen Zentrums in Mikulčice. Stand und Perspektiven der Forschung. In: L. Poláček Hrsg., Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice VI, Brno, 257–297.
 - 2008b: Mikulčice und Awaren. Zur Interpretation „awarischer“ Funde aus Mikulčice. In: J. Bemann – M. Schmauder Hrsg., Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008, Bonn, 579–589.
 - 2010: Die Kirchen von Mikulčice aus siedlungsarchäologischer Sicht. In: L. Poláček – J. Maříková-Kubková Hrsg., Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice VII, Brno, 31–55, Taf. 8–10.
 - 2014a: Grabungen im Bereich der ehemaligen Flussarme in Mikulčice. Flussarchäologie in Mikulčice I. Brno.
 - 2014b: Velkomoravská sakrální architektura – nové výzkumy, nové otázky. In: P. Kouřil et al., Cyrilometodějská misie a Evropa – 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu, Brno, 68–74.
 - ed. 2014c: The Mikulčice River Archaeology. New interdisciplinary Research on the Bridge No. 1. Internationale Tagungen in Mikulčice X. Brno.
- Poláček, L. – Marek, O. 1995: Die Grabungen in Mikulčice 1954–1992. Geschichte, Grabungsmethoden und Dokumentation. In: F. Daim – L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice I, Brno, 13–82.
- 2005: Grundlagen der Topographie des Burgwalls von Mikulčice. Die Grabungsflächen 1954–1992. In: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice VII, Brno, 9–358.
- Poláček, L. – Marek, O. – Skopal, R. 2000: Holzfunde aus Mikulčice. In: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice IV, Brno, 177–302.
- Poláček, L. – Mazuch, M. – Baxa, P. 2006: Mikulčice-Kopčany. Stav a perspektivy výzkumu. Archeologické rozhledy 58, 623–642.
- Poláček, L. – Mazuch, M. – Hladík, M. – Bartošková, A. 2007: Stav a perspektivy výzkumu podhradí mikulčického hradiště. Přehled výzkumů 48, 119–142.
- Poláček, L. – Mazuch, M. – Hladík, M. – Krupičková, Š. 2014: Between Science and Show – on the State of Research and Presentation of the early medieval Power Centre in Mikulčice (Czech Republic). In: C. von Carnap-Bornheim ed., Quo vadis? Status and Future Perspectives of Long-Term Excavations in Europe, Neumünster – Hamburg, 179–209.
- Poláček, L. – Pelcák, P. – Kořínková, J. – Uřídilová, M. 2013: Archeologická základna v Mikulčicích. Brno.
- Poláček, L. – Velemínský, P. 2013: Mikulčice und die Problematik der Sozialstruktur Großmährens – Möglichkeiten und Grenzen der Untersuchung. In: F. Biermann – T. Kersting – A. Klammt Hrsg., Soziale Gruppen und Gesellschaftsstrukturen im westslawischen Raum Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 70, Langenweissbach, 405–422.
- Poulik, J. 1957: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic. Památky Archeologické 48, 241–388.
- 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.
 - 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
 - 1986: Die Zeugenschaft der archäologischen Grabungen und Quellen über Großmähren. In: J. Poulik – B. Chropovský et al., Großmähren und die Anfänge der tschechoslowakischen Staatlichkeit, Praha, 9–89.
- Profantová, N. 2003: Mikulčice – pohřebiště u 6. kostela: Pokus o chronologické a sociální zhodnocení. In: N. Profantová – B. Kavanová, Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela, Brno, 7–209.
- Procházka, R. 2009: Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku. Brno, 288–306.
- Schulze-Dörrlamm, M. 1995: Bestatungen in den Kirchen Großmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jhs. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 40, 557–620.
- Stloukal, M. – Vyhnaněk, L. 1976: Slované z velkomoravských Mikulčic. Praha.
- Štefan, I. 2011: Great Moravia, Statehood and Archaeology. The “Decline and Fall” of One Early Medieval Polity. In: J. Macháček – Š. Ungerman Hrsg., Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Studien zur Archäologie Europas 14, Bonn, 333–354.
- Třeštík, D. 2001: Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871. Praha.
- Ungerman, Š. 2001: Ikonografie velkomoravských nákončí a symbolika opasku v raném středověku. Listy filologické 124, 223–257.
- Wihoda, M. 2014: Od Moravanů k Velké Moravě a zase zpět. In: P. Kouřil ed., Velká Morava a počátky křesťanství, Brno, 46–50.
- Wolfram, H. 2014: Říše Moravanů a bavorská východní marka. In: P. Kouřil ed., Velká Morava a počátky křesťanství, Brno, 145–149.
- Zábojník, J. 2005: Mikulčice – awarische Stadt? In: P. Kouřil Hrsg., Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährischen Problematik), Brno, 101–114.

Resumé

NATURAL CHARACTER AND TOPOGRAPHY OF THE EARLY MEDIEVAL CENTRE

The early medieval stronghold of Mikulčice-Valy is situated in the inundation area of the River Morava, 3 km south-east of the village of Mikulčice, approximately halfway between Mikulčice and Kopčany in Slovakia. In the 9th century, the Valy stronghold formed the fortified core of an extensive settlement complex referred to as the Mikulčice-Kopčany agglomeration. Although the castle itself lies on the Czech side, the extra-mural settlement and the hinterland of the centre extend a considerable way into what is now Slovakia. Here, near the village of Kopčany, still stands the pre-Romanesque Church of St. Margaret of Antioch - evidently the only Great Moravian sacral building still in existence.

The Mikulčice-Valy stronghold lies in a grassland enclave that extends from the north-west to the contiguous border zone of the floodplain forest. The forest also covers part of the once-inhabited area of the extra-mural settlement, specifically the localities known as “Těšický les”, “Kostelisko” and “Žabník”. The meadows in the extra-mural settlement are park-like, with characteristic solitary trees. “Štěpnice”,

the name of these meadows, is evidently derived from the fact that there used to be orchards in these places. The landscape in which the Mikulčice stronghold is situated is flat, broken only by slightly elevated sand dune formations. The stronghold complex contains the buildings of the Masaryk Museum in Hodonín and the workplace of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Czech Republic.

The relatively undisturbed natural environment of the floodplain forest makes this a picturesque locality and increases the overall value of the archaeological monument. The present landscape of the Mikulčice floodplain is the result of radical changes during the last millennium. The floodplain was periodically inundated from the 13th century. Over all this time, until the river was regulated in the early 1970s, it declined in importance as a cultural landscape and was condemned to the role of a secondary economic zone. The floods prevented further settlement, building work and intensive farming. This is another reason why Mikulčice castle, long hidden away from the prying eyes of researchers and the public amidst the floodplain forests, has been preserved in relatively

undisturbed form. The combination of its long history and the picturesque landscape make the Mikulčice stronghold a unique monument and natural complex. All this, together with the surprising archaeological discoveries in the second half of the 20th century, give this site its unique *genius loci*.

The early medieval settlement of the power centre in Mikulčice covered an extensive and rugged complex. The stronghold consisted of a fortified core (the castle) covering a total area of around 10 ha, together with an extra-mural settlement with an inhabited area of 10-20 ha. The fortified core consisted of two parts: the hilltop settlement, comprising 7.7 ha and the outer bailey, covering 2.4 ha. The settlement of the extra-mural areas was concentrated in a disjointed strip around the fortified core. There was another residential zone spread around the extra-mural area in the form of scattered settlements and cemeteries. This zone, which extended a considerable way into the Slovak side of the Morava River, is referred to as the hinterland. The boundary between the extra-mural settlement and the hinterland, forming a 700 m circuit around the castle, is a working

convention that requires further verification, particularly on the Slovak side of the agglomeration. All three of these zones - the castle, the extra-mural settlement and the nearest hinterland - are now considered to be part of the settlement agglomeration of Mikulčice-Kopčany.

The hilltop settlement, or at least its northern elevated part, together with the outer bailey was settled intensively and for a relatively long time. The contiguous settlement lasted from the mid-to-late 8th century to the beginning of the 10th century. The situation in the extra-mural settlement was somewhat different. Only the elevated sandy dune areas were settled on a long-term basis while the lower flood-clay areas appear to have been settled for a relatively short period of time in the mid-to-late 9th and possibly the 10th century. Another short-term settlement was in the southern part of the hilltop settlement in “Dolní Valy”. The marked intensity of the settlement of the hilltop part and the outer bailey, substantial in simple terms by the number of finds discovered there, is unparalleled at any of the other early medieval localities in Moravia.

The structure of the prehistoric and medieval settlement was to a certain extent shaped by the natural conditions of the floodplain. The main settlement complexes were situated on elevated sandy dunes; the outer bailey was located on slightly wavy terrain (a mound) consisting of older flood clays. The outer bailey and the northern part of the hilltop settlement formed a raised crescent-shaped formation that defined the layout of the pre-Great Moravian central settlement and could have been fortified. The site did not extend beyond this formation until the mid-to-late 9th century when the new rampart enclosed the lower “Dolní Valy” and the settlement spread out into the immediate vicinity of the castle in the extra-mural settlement.

The considerably reduced and scattered 10th–13th-century settlement was restricted to an area of elevated dunes. After the floodplain began to be flooded at regular intervals from the 13th century onwards, other human activity repeatedly appeared in the same places. However, man did not stay there for long, with the exception of two locations where people settled or buried their dead until the Late Middle Ages and partly into the Early Modern Period. These are the areas immediately adjacent to Mikulčice Church IX on the “Kostelisko” dune, and the Church of St. Margita near Kopčany on what is now the Slovak side

of the river. At that time, both sites must have been isolated points in the inundated floodplain; they were probably linked to the thoroughfare that ran through the valley of the River Morava.

MIKULČICE RESEARCH

The term Mikulčice research is used to refer to fieldwork (1), assessment of the fieldwork results and making such results available as an archaeological source (2) and theoretical research (3). The proportion and nature of these fundamental research elements have changed considerably during the three research stages conducted in Mikulčice.

The first stage – “large-scale excavations 1954–1992” is characterised by extensive fieldwork that continued uninterrupted for 38 seasons and explored an area of almost 5 ha. Publication of the research results is limited to mere preliminary reports, in some cases works of a theoretical or popular-educational nature. The systematic processing and (systematic) publication of field contexts were the exceptions. This was a grand but ineffective stage of the fieldwork. In terms of their huge scope, these excavations went far beyond what could feasibly be processed. However, it must be clearly stated that it is due to this fieldwork that Great Moravian Mikulčice was discovered and came to be so famous.

The second stage – “processing stage 1993–2003” saw fieldwork brought to a temporary halt and a tendency towards the systematic processing of the previous research results. For this purpose, a new information system was set up for the locality and basic guides were prepared to cover the finalised stage of research conducted between 1954 and 1992. The former fieldwork base in Mikulčice was transformed into a theoretical research centre.

The third stage – “processing sources and verifying old research” began in 2004 and is still on-going. The initial intention was to make major progress in processing the field documentation from previous research. For this purpose, the most important archaeological objects and the most well-documented areas of the “old” fieldwork (1954–1992) were chosen. Their testimony is being reviewed and updated with the new fieldwork results. In practice, this means that in the immediate vicinity of the areas explored during the course of the “old” excavation, new revisional and complementary fieldwork is opening up which, although not extensive, is detailed. The assessment of new fieldwork is thus becoming part of the critical processing of the “old” research.

At the beginning of 2008, the museum and the monument site administrator

(the Masaryk Museum in Hodonín) began the process of rebuilding and revitalising the Slavic stronghold in Mikulčice. Archaeologists faced the task of conducting rescue excavations at all the building works, which were extensive and done at a hectic pace. Fortunately, it was possible to combine the rescue activities with basic research or with ongoing research projects of the Institute of Archaeology. This resulted in new, fundamental findings to aid the assessment of “old” research and the historical interpretation of the locality. These new ideas concern the most important archaeological structures – churches, the “palace”, fortifications, gates and bridges. It can be assumed that these will soon be joined by another important phenomenon of the Mikulčice stronghold – the buildings in the outer bailey, due to the rescue excavations conducted as part of the planned reconstruction of the museum visitor centre building. This is also one of the main tasks of the Institute of Archaeology under the new conditions of the modern workplace in Mikulčice–“Trapíkov”, built in 2013.

A further response by archaeologists to the reconstruction and revitalisation of the stronghold complex came in early 2008 with the start of the programme involving the “comprehensive non-destructive survey” of the locality. The individual steps in this programme formed a natural sequence.

The georelief was first documented, followed by a systematic metal detector survey and finally an extensive geophysical survey.

HISTORICAL AND SCIENTIFIC IMPORTANCE OF THE SITE

Mikulčice was the foremost centre of Great Moravia, a powerful and political formation of the western Slavs in the 9th century. The territory of this “empire”, whose fate is associated with the domestic royal dynasty of the House of Mojmir, still contains another locality that is just as important: the settlement agglomeration in the region of Staré Město and Uherské Hradiště. The seat of the 9th-century rulers of Moravia and Methodius’ Pannonian-Moravian archbishopric is traditionally sought in both localities, even though there is no clear evidence that favours one locality or the other. Neither of these centres can be unequivocally identified with any of the specific places given in the written sources. However, despite these ambiguities, it is clear that for at least some time Mikulčice must have been the seat of the Pannonian Court and the supreme religious institutions of the country. This is implied by the fact that the area is residential in nature and contains a remarkable number of Christian churches while the concentration of power and wealth is documented by such examples as the numerous graves of magnates

inside the churches and the attached cemeteries.

The Valy stronghold near Mikulčice was the link between the military stronghold and the proto-urban part. This settlement came into being with the reconstruction of a pre-Great Moravian from the mid-to-late 8th century that could have already been fortified. Its appearance and role changed during the 9th century: at a certain point in time, the settlement was fortified with a rampart and numerous sacral churches and cemeteries gradually appeared inside the complex. These new buildings gradually pushed the original hilltop settlement down into adjacent parts of the site, particularly into the extra-mural settlement. This complex development now makes it difficult to search for ideological models or the templates of the buildings comprising Mikulčice castle, as is possible with some of the other centres of Great Moravia. Understanding the functional and symbolic significance of these structures – even after decades of archaeological field research – is still a riddle. The Mikulčice agglomeration as a 9th-century urban unit is still unique in its own way.

Mikulčice arose as a centre of power together with Great Moravia at the beginning of the 10th century. The agglomeration was therefore spared more significant later reconstruction work and was preserved

in its authentic (purely archaeologised) 9th-century form. This meant that it avoided the fate that befell most of the early medieval rulers’ residences in Europe that had been continually populated and substantially rebuilt over the last thousand years. Preserved as it is, this agglomeration offers a unique opportunity to study and present various different aspects of life in the leading power centre of this early medieval state. Mikulčice-Valy is the only central stronghold of Great Moravia to have remained relatively undisturbed, allowing us to resolve various questions that cannot be answered in other localities.

Due to the extensive archaeological research that has been conducted at the site since the 1950s, it is now possible to make a detailed study of the structural development of the castle as well as the social and economic structure of the settlement complex as a whole. The wealth of material and findings that have been obtained enable us to build up a secular and spiritual picture of Great Moravia in the 9th century. These

resources include a set of sacral architectural relics together with numerous cemeteries. The well-preserved fortifications and series of residential buildings, common dwellings and production buildings all provide us with a wealth of information. The remains of three wooden bridges are unique; these were discovered during large-scale excavations in the former river channels.

EDITORIAL NOTE

This text is published as the second volume of the *Mikulčice-Guide*. The guide is intended for the general public and is a more representative amendment to the first volume of the edition, published in Czech in 2006, which was followed by other language versions in 2008, and entitled *Excavations in Mikulčice*. This new guide is published with the support of the Czech Academy of Sciences as part of its research programme: Strategy AV21, Europe and the State: Between Barbarism and Civilisation.

Text: Lumír Poláček
Redakce: Šárka Krupičková
Foto: archiv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.,
Jiří Foltýn, Martin Baják, Peter Baxa, Lumír Poláček,
Filip Šlapal, Jaroslav Škojec
Plány, mapové podklady: Zdeňka Pavková, Petr Čáp,
Otto Marek, Eva Stuchlíková Talarovičová, Geo-cz
Kresebné rekonstrukce: Rostislav Skopal
Překlad a korektura anglického resumé:
Tereza Bartošková, Connaire Haggan
Jazyková korektura: Patrik Linhart a Petr Stejskal
Layout: Zdeněk Tuka / Atelier Zidlicky
Grafická úprava a prepress: Milena Havlíčková,
Zdeněk Tuka / Atelier Zidlicky
Tisk: Tiskárna Helbich, a. s.
Náklad: 1 500 kusů
Vydavatel: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

1. vydání
Brno 2016

ISBN: 978-80-7524-006-4